

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

SİYER COĞRAFYASINA DAİR
HARİTA VE ATLAS ÇALIŞMALARI

MERYEM VAROL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. M. BAHAÜDDİN VAROL

KONYA-2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

SİYER COĞRAFYASINA DAİR
HARİTA VE ATLAS ÇALIŞMALARI

MERYEM VAROL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. M. BAHAÜDDİN VAROL

KONYA-2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Meryem Varol
	Numarası	22811001007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Bahaüddin Varol
	Tezin Adı	Siyer Coğrafyasına Dair Harita ve Atlas Çalışmaları

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *Siyer Coğrafyasına Dair Harita ve Atlas Çalışmaları* başlıklı bu çalışma 9/05/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	M. Bahaüddin VAROL	
2	Doç. Dr.	Ali DADAN	
3	Doç.Dr.	Murat GÖK	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Meryem Varol		
	Numarası	22811001007		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✓	
		Doktora		
Tezin Adı	Siyer Coğrafyasına Dair Harita ve Atlas Çalışmaları			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Meryem Varol
2025/Konya

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Meryem Varol		
	Numarası	22811001007		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✓	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Bahaüddin Varol		
Tezin Adı	Siyer Coğrafyasına Dair Harita ve Atlas Çalışmaları			

Haritalar kayalara çizilenlerden günümüz dijital haritalarına kadar insanın hayatında hep bir şekilde var olan materyallerdir. Coğrafya, tarih, astronomi, dilbilimi vb. birçok ilim dallarında çizilen haritalar siyer alanında da çalışılmıştır. Siyer kaynaklarında bulunan yer isimleri, yer göstermeler ve coğrafi bilgiler kullanılarak siyerin coğrafi olarak anlaşılması sağlanmıştır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde siyer tarihi coğrafyasına yönelik çizilen bu haritaların kaynakları incelenerek siyer kaynakları tarihi coğrafya açısından incelenmiştir. İkinci bölümde harita, atlas kitapları, siyer müzeleri, ortaokul ve liselerde okutulan siyer haritaları hem teknik ve tematik olarak incelenmiş hem de genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Sonuçta mevcut siyer haritalarının siyer coğrafyasının anlaşılmasında kıymetli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte siyer tarihi coğrafyasının arşiv ve saha araştırmalarına dayanarak ortaya konulması için yapılan çalışmalar henüz başlangıç noktasındadır.

Anahtar kelimeler: Atlas, Harita, İslam Tarihi, Tarihi Coğrafya, Siyer Haritaları.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Meryem Varol		
	Student Number	22811001007		
	Department	Islamic History and Arts / Islamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	✓	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. M. Bahaüddin Varol		
Title of the Thesis/Dissertation	Map and Atlas Studies on Sirah Geography			

Maps have always held a significant place in human life, from those drawn on rocks to today's digital maps. In addition to fields such as geography, history, astronomy, and linguistics, maps have also been studied within the discipline of Sirah. By using place names, spatial references, and geographical information found in Sirah sources, it has become possible to gain a geographical understanding of the Sirah.

In the first part of this study, the sources of maps drawn with a focus on the historical geography of the Sirah are examined, and Sirah sources are analyzed from a historical-geographical perspective. The second part provides both a technical and thematic analysis, as well as a general evaluation of maps, atlases, Sirah museums, and the maps found in middle and high school *Sirah* textbooks. It is evident that existing Sirah maps hold significant value in facilitating an understanding of the geography of the Sirah. However, efforts to construct the historical geography of the Sirah based on archival and field research are still at an early stage.

Keywords: Atlas, Historical Geography, Islamic History, Map, Sirah Maps.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
HARİTA, ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ	III
ÖN SÖZ	V
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
II. Araştırmanın Yöntemi	4
III. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
IV. Kaynak ve Araştırmalar	6
V. Araştırmanın Temel Kavramları	12
a) Coğrafya	12
b) Tarihi Coğrafya.....	13
c) Harita/Kartografya.....	17
i. Harita Çeşitleri.....	19
ii. Harita Değerlendirme Kriterleri.....	21
BİRİNCİ BÖLÜM	23
TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN SİYER	23
1.1. Siyer-Coğrafya ilişkisi	23
1.2. Tarihi Coğrafya Açısından Siyer Kaynakları.....	28
1.2.1. Siyer Kaynaklarında Yer İsimleri (Toponimi).....	52
1.2.2. Siyer Kaynaklarında Yer Gösterme (Konumlandırma).....	61
1.2.3. Siyer Kaynaklarında Mesafe Bilgileri.....	69
İKİNCİ BÖLÜM	73
GÜNÜMÜZ SİYER ÇALIŞMALARINDA HARİTA KULLANIMI	73
2.1. Siyer Coğrafyasının Haritalandırılması	74
2.2. Siyer Kitaplarında Kullanılan Harita ve Krokiler.....	75
2.3. Siyer Atlasları	85
2.4. Dijital Harita Çalışmaları.....	97
2.5. Siyer Müzeleri	103
2.6. Ortaokul ve Liselerde Siyer Öğreniminde Kullanılan Haritalar.....	108
2.7. Harita Örnekleri	112
2.7.1. Hicret yolu	112
2.7.2. Bedir Savaşı	125
2.7.3. Uhud Savaşı	131
2.7.4. Hendek Savaşı.....	134
2.7.5. Diğer Örnekler	140
2.8. Siyer Haritaları Hakkında Genel Değerlendirme	146
SONUÇ	154
BİBLİYOGRAFYA	158

KISALTMALAR

a.s.:	Aleyhi's-Selâm
Bk.:	Bakınız
b.:	İbn, Bin (oğlu)
CBS:	Coğrafi Bilgi Sistemleri
çev.:	Çeviren
Dr.:	Doktor
ed.:	Editör
GIS:	Geographical Information Systems
GPS:	Küresel Konumlandırma Sistemi
H.:	Hazreti
H./h.:	Hicrî
HGM:	Harita Genel Müdürlüğü
haz.:	Hazırlayan
MEB:	Millî Eğitim Bakanlığı
M. m.:	Miladî
örn.:	Örneğin
ö.:	Ölüm
s.a.v.:	Sallallâhu 'Aleyhi Vesellem
İSAM:	İslâm Araştırmaları Merkezi
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.:	Tahkik eden
ts.:	Tarihsiz
vb.:	Ve benzeri
vd.:	Ve diğerleri
YÖKTEZ:	Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi
y.y.:	Yayıncı yok

HARİTA, ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ

Şekiller

- Şekil 1: Tematik haritalama modelleri..... 21
- Şekil 2: el-Methâfu'l-İslâmî fi-Cami'i Ümmü'l-Kura, Hendek Savaşı'nda hendeğin kazılmasını betimleyen maket. 106
- Şekil 3: İslami Değerler Külliyesi Siyer-i Nebi Müzesi, Uhud Gazvesi'ni betimleyen maket..... 107

Tablolar

- Tablo 1: Peygamber'imizin Hayatı dersi ünite isimleri tablosu. 109
- Tablo 2: Abdullah b. Hüseyin el-Kadi, Hz. Peygamber'in hicretinin zamansal ve mekânsal dönüm noktalarının detaylı listesi ve nicel-grafiksel analiz sonuçları. 115
- Tablo 3: Abdullah b. Hüseyin el-Kadi, (Hz. Peygamber) Sevr mağarasından ayrılmadan önce. 116
- Tablo 4: Abdullah b. Hüseyin El-Çadî, Hz. Peygamber'in hicret yolunu betimleyen harita denemelerinin (teknik) doğruluk derecelerinin değerlendirilmesi. 117

Haritalar

- Harita 1: Muhammed Hamidullah, Uhud krokisi. 80
- Harita 2: Abdülkuddûs el-Ensârî, Nebevi hicret yolu takribî haritası..... 82
- Harita 3: 'Âtik b. Gays el-Bilâdî, Medine-Tebük arası mesafe krokisi. 84
- Harita 4: Hüseyin Mûnis, Hz. Peygamber'den hemen önce Ortadoğu ve Arabistan'ı gösteren harita. 86
- Harita 5: Hüseyin Mûnis, Mekke-i Mükerrerme'nin fethini gösteren haritası. 88
- Harita 6: Şevkî Ebû Halil, Sa'd b. Ebû Vakkas Seriyye'si. 90
- Harita 7: Sami b. Abdullah el-Mağlûs, Resulullâh'ın gazveleri. 93
- Harita 8: Abdullah b. Hüseyin El-Çadî, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret haritası. 96
- Harita 9: Nizâr Muhammed Çasım eş-Şeyh, Bedir Savaşı..... 98
- Harita 10: Nizâr Muhammed Çasım eş-Şeyh, Ukkâşe'nin Çamr Seriyye'si. 99
- Harita 11: Abdulaziz (Binimad) el-Ateeqî, Hz. Peygamber zamanı Mekke'nin interaktif haritası. 100
- Harita 12: Yedikıta dergisi, Mekke'nin 1880 yıllarına halinin 3D sanal tur haritası. 101
- Harita 13: Adnan Şensoy Haritası..... 102
- Harita 14: Merkezû Buhuşi ve Dirasat'il-Medinet'il-Mûnevvere, Medine Tarihi haritası..... 103

Harita 15: Dar'ul-Medine Müzesi, Hendek Savaşı Haritası.....	105
Harita 16: Bedir Savaşı, <i>ortaöğretim 9. sınıf Hz. Peygamber'in hayatı ders kitabı</i> . 111	
Harita 17: Âtık b. Ğays el-Harbî, Hz. Peygamber'in takribî hicret yolu.....	114
Harita 18: Abdullah b. Hüseyin El-Ķadî, hicretin 8. Gün rotası.....	118
Harita 19: Abdullah b. Hüseyin El-Ķadî, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret haritası.	120
Harita 20: Nizâr Muhammed Ķasım eş-Şeyh, <i>Muşavvarün Ğazavati'n-Nebî ve Tariķi'l-Hicretah</i>	121
Harita 21: Sami b. Abdullah el-Mağlûs, <i>el-Atlasu't-Tarih li-Siyreti'r-Rasûl</i>	122
Harita 22: Hüseyin Mûnis, <i>Atlasü Târîhi'l-İslâm</i>	123
Harita 23: Şevkî Ebû Halil, <i>Siyer Atlası</i> , hicret rotası haritası.....	124
Harita 24: Şevkî Ebû Halil, <i>el-Hicre: Hâdeşün Ğâyra Mecrâye't-Târîh</i>	125
Harita 25: <i>Siyer Atlası</i> , Sami b. Abdullah el-Mağlûs, <i>Siyer Yayınları</i>	127
Harita 26: Muhammed Hamidullah, Bedir krokisi, Salih Tuğ birebir çevirisi.	128
Harita 27: Hüseyin Mûnis, <i>Atlasü Târîhi'l-İslâm</i>	129
Harita 28: Sami b. Abdullah el-Mağlûs, <i>el-Atlasu't-Tarih li-Siyreti'r-Rasûl</i>	129
Harita 29: Şevkî Ebû Halil, <i>Atlasu's-Siyeri'n-Nebeviyye</i>	130
Harita 30: Nizâr Muhammed Ķasım eş-Şeyh, <i>Muşavvarün Ğazavati'n-Nebî ve Tariķi'l-Hicretah</i>	130
Harita 31: Hüseyin Mûnis, <i>Atlasü Târîhi'l-İslâm</i>	132
Harita 32: Sami b. Abdullah el-Mağlûs, <i>el-Atlasu't-Tarih li-Siyreti'r-Rasûl</i>	133
Harita 33: Muhammed Hamidullah, <i>The Battlefields of The Prophet Muhammed</i> . 133	
Harita 34: Şevkî Ebû Halil, <i>Atlasu's-Siyeri'n-Nebeviyye</i>	134
Harita 35: Muhammed Hamidullah, <i>Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları</i>	136
Harita 36: Hüseyin Mûnis, <i>Atlasü Târîhi'l-İslâm</i>	136
Harita 37: Sami b. Abdullah el-Mağlûs, <i>el-Atlasu't-Tarih li-Siyreti'r-Rasûl</i>	137
Harita 38: Şevkî Ebû Halil, <i>Atlasu's-Siyeri'n-Nebeviyye</i>	138
Harita 39: Nizâr Muhammed Ķasım eş-Şeyh, <i>Muşavvarün Ğazavati'n-Nebî ve Tariķi'l-Hicretah</i>	138
Harita 40: <i>Siyer Atlası</i> , Sami b. Abdullah el-Mağlûs, <i>Siyer Yayınları</i>	139
Harita 41: Hendek Gazvesi, <i>Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı</i>	140
Harita 42: Medine'deki kabile yerleşmelerini gösteren harita, Hüseyin Mûnis, <i>Atlasü Târîhi'l-İslâm</i>	141
Harita 43: Hüseyin Mûnis, <i>Atlasü Târîhi'l-İslâm</i>	142
Harita 44: Hudeybiye Gazvesi, <i>Siyer Atlası</i> , Sami b. Abdullah el-Mağlûs, <i>Siyer Yayınları</i>	143
Harita 45: Hayber Gazvesi, Şevkî Ebû Halil, <i>Atlasu's-Siyeri'n-Nebeviyye</i>	144
Harita 46: Hüseyin Mûnis, Hz. Peygamber döneminde İslâm'ın yayılışını gösteren harita.	145

ÖN SÖZ

Tarihi coğrafya geçmiş bir dönemde coğrafyanın tarihi olaylara etkisini coğrafi metotlarla inceleyen bir bilim dalıdır. Tarihsel olaylardaki coğrafya etkisinin anlaşılması amacıyla tarih kaynaklarındaki coğrafi bilgiler incelenerek saha çalışmalarıyla karşılaştırılıp ulaşılan sonuç ve bulgular kitap, materyal ve bilgi setleriyle gözümüzün önünde olmayan bir coğrafyanın anlaşılmasına katkıda bulunur. Bu çerçevede çizilen tarih haritaları tarihin coğrafi yönünü kavramakta etkili bir materyal olarak kullanılırlar.

Günümüzde Hz. Peygamber döneminin tarihi coğrafya olarak anlaşılması amacıyla siyer haritaları çizilmekte, atlaslar hazırlanmakta ve siyer eğitiminde yardımcı materyal olarak kullanılmaktadır. Görselliğin hiçbir çağda olmadığı kadar ön plana çıktığı çağımızda siyer öğretiminde güçlü bir materyal olma potansiyeli taşımaktadırlar. Bu haritalar çizilme sebeplerinden kaynaklarına, oluşturulma yöntemlerinden kullanım amaçlarına kadar her anlamda değerlendirilmeyi hak etmektedirler.

Bu amaçla yaptığımız araştırmamızın ilk bölümünde siyer kaynakları; haritalamada gerekli bilgilerden olan yer isimleri, yer göstermeler ve mesafeler ele alınmıştır. Siyer coğrafya ilişkisi irdelenmiş, farklı içerikteki siyer kaynakları ayrı ayrı incelenerek örnekler sunulmuştur. İkinci bölümde haritalı siyer kitapları, atlaslar, ortaokul ve lise siyer dersi kitapları, dijital materyaller ve siyer müzeleri; 53 harita, tablo ve şekil üzerinden incelenmiştir. Siyer haritalarına dair bir değerlendirmede bulunularak haritalarda eksik bulunan veya dikkat çeken bazı konular üzerinde durulmuştur. Araştırmamız siyerin tarihi coğrafya çalışmaları ve eğitimine yönelik bazı tespit ve önerilerin yer aldığı sonuçla tamamlanmıştır.

Araştırmamızın başından sonuna kadar emeği çok büyük olan, tanıştığımız günden beri işine saygısı ve disiplinine hayran kaldığım, engin bilgisi, geniş bakış açısı ve anlayışıyla bana yol gösteren, kütüphanesini ve teknik desteğini de esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. M. Bahaüddin Varol'a şükranlarımı sunarım. Fakülte yılları ve mezuniyetimden itibaren birlikte bazı çalışmalarda yer almakla onurlandığım lisans hocalarımdan kıymetli Prof. Dr. Halis Demir'e her zorlukta

cesaret verdiği, hep ilgilendiği, geniş ufuk açısı ve çalışma gayretiyle yoluma ışık tuttuğu için minnettarım.

Son olarak manevi destek ve dualarını hep yanımda hissettiğin anne ve babama, bu stresli ve zor yolda desteğini benden esirgemeyen eşim Mehmet Huseyin Varol ve oğullarıma teşekkür ederim.

Meryem VAROL
Konya-2025

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Arkeolojik kalıntılar bize insanların yazı dilinden binlerce yıl önce mağaralara çizdikleri çeşitli sembol ve çizimlerle anlaştıklarını, bir anlamda kartografik iletişim sağladıklarını göstermiştir. Bu manada dünyanın en eski bilimi diyebileceğimiz haritacılık medeniyet tarihine paralel bir gelişim kaydetmiş, çeşitli formlarda varlığını sürdürmüştür.

Yaşadığı ortamın haritalarını zihninde oluşturmak, insanın yaşamını sürdürmek ve geleceğini yönlendirmek için gerekli olduğundan hiçbir bilgisi olmasa bile bu doğal olarak mümkündür. Bu insanın gündelik yaşamında birçok kararını etkileyen, temelde yol ve yön bulma becerisi yani mekânı algılama yeteneğidir. Zihinsel (veya bilişsel) haritalama olarak isimlendirilen bu yetenek insanın ortamını öğrenirken mekânı algılamasına, yol ve yön bulmasına yarayan, güzergahlar çizebilmesi için zihninde oluşturduğu olgulardır ve kişiseldir. Ancak diğer insanlarla iletişim kurmak ve mekân koordinasyonu için bu haritalar üzerinde bir uzlaşma gerekmektedir. Bu uzlaşma simgelerden oluşan ortak bir dille yani dış dünyadaki bazı varlıklar üzerinden mümkün olmuştur. İnsanoğlu bu uzlaşmayı, zihinsel haritalarını belli nesnelere üzerine çizimle ortak bir dil oluşturarak sağlamıştır. Haritaların başka açıklamalara ihtiyaç duymadan anlaşılıyor olması insanlar arasında mekânı betimlemek için çizerek anlatma yönteminin çağlar boyu kullanılmasına olanak sağlamıştır.¹

Harita yeryüzünün veya bir parçasının belli bir ölçekle çizimi olarak tarif edilmektedir.² Haritalar tarih boyunca coğrafi çevreyi tarif etmek, yol ve yön bulmak için, askeri, siyasi ve sivil amaçlarla kullanılan materyallerdir. Kullanışlı ve işlevsel yapıları sebebiyle haritalar coğrafyanın yanı sıra günümüzde tarih, dilbilimi, anatomi,

---

¹ İlhan Tekeli, “Bir Toplumsal Yorum Olarak Haritalar” *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları* (İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 69.

² Osman Gümüşçü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 55.

botanik vb. birçok bilim dalı için hazırlanmaktadır.³ Tarihe bilimsel bakışın gelişmesi sosyal tarihçilik çalışmalarını arttırmış; Annales Ekolü ve mikro tarihçilik gibi tarih ekollerinin etkisiyle tarihi olaylar coğrafi olarak da incelenmiş, haritaları çizilmiştir.

Modern coğrafyanın gelişmesiyle oluşan bir bilim olan tarihi coğrafya araştırmaları kapsamında haritalar hazırlanıp geçmişin coğrafyası çizilerek betimlenmektedir. Belli kurallar çerçevesinde çizilen bu tarihsel haritalar ve onlardan oluşan atlaslar tarihin mekânsal yönünü anlatmayı/anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda tarihi haritalar kültür ve medeniyetlere ait birçok bilgiyi, coğrafya üzerinde zaman içinde oluşmuş değişiklikleri, savaşları, göç ve ticaret yollarını yansıtır.⁴ Fizikî ve coğrafi haritalar genellikle mekânın “bugününü” betimlerken tarihi coğrafya haritaları “geçmişin” coğrafyasını ifade etmektedirler.

Tarih harita ve atlasları etkin bir biçimde kullanıldığında geçmiş olayların yaşandığı mekânın içinde tasavvur edilmesini mümkün hale getirerek zihinsel tasarımını kolaylaştırır. Aynı zamanda tarih haritalarının tarihçilere mekânsal düşünme yeteneği kazandırdığı, vuku bulduğu mekânın olay veya olgular üzerindeki etkisinin daha iyi analiz edilmesini sağladığı, bunun sonucunda tarihe daha bilimsel ve daha realist bir bakış açısını geliştirdiği birçok çalışmada ortaya konulmuştur.⁵ Tarihi coğrafya haritalarının, okunarak ve ezberletilerek öğretilen tarih biliminin geçmişin mekanları ve coğrafyası gibi tasavvuru zor konularını görselleştirerek daha kolay anlatılabileceği, hemen her seviyeden insana tarih öğrenimini kolaylaştıracağı kabul edilen bir gerçektir. Bu bağlamda tarihi coğrafya haritaları tarihin coğrafi bir izdüşümüdür. Birçok bilgiyi açıklamaya ihtiyaç duymadan zamanı ve mekânıyla birlikte anlatan haritalar, tarihi olayları iyi anlamaya ve bilgiyi kalıcı hale getirmeye büyük katkı sağlarlar.⁶ İslâm Tarihi ve siyer coğrafya araştırmaları da bunun dışında değildir.

İslâm, sözlü gelenekle edebiyatlarını devam ettiren bir toplum olan Araplar arasında neşet etmiş; Müslümanlar daha ilk yıllarında vahyi, takip eden zamanda

---

³ Osman Gümüşçü, “Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları”, *Bellekten* 76/275 (2012), 269.

⁴ Hamza Akengin, “Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, (2015), 123.

⁵ Akengin, “Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme”, 124.

⁶ Akengin, “Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme”, 125-126.

hadisleri, tarihi ve diğer ilimleri yazarak kendi yazılı kültürlerini oluşturmuşlardır. Hac ibadeti ve Siyer-i Nebi'nin merkezi olması sebebiyle Hicaz bölgesi ve bu bölgenin Mekke, Medine gibi şehirleri coğrafi araştırma ve tespitlerin odağında olmuştur. İslâm dinindeki “kıble” olgusu, Kâbe ve Mescid-i Nebevi'nin konumu Müslümanların bu coğrafyalara rağbet ve ilgisini her çağda diri tutmuş, bu durum bölgesel ve tasviri coğrafya eserlerine yansımıştır.⁷ Matematiki coğrafya alanında da yine Mekke ve Kâbe merkezi iklim kabul edilerek kıblenin hesaplanması ve hac yolculukları için birçok yerin Mekke'ye göre konumu, enlem ve boylamlarının tespiti yapılmış, Mekke-Medine merkezli haritalar çizilmiştir.⁸

Hiz. Peygamber'in hayatı İslâm'ın ilk çağlarında dönemin tarihçilik anlayışının çok ilerisinde yer ve zaman belirtilerek büyük bir hassasiyetle yazılmış, saha araştırmaları yapılmış, bazı mesafe hesaplamaları ve yer yer coğrafi özellikler kaydedilmiştir. Daha sonraki dönemlerde siyere tanıklık eden bu yerler araştırılarak şehir tarihi kitapları, fütihat kitapları ve coğrafya sözlükleri gibi coğrafya merkezli yazılan çeşitli eserler meydana gelmiştir. Bu aslında Hiz. Peygamber döneminin coğrafi okumasının yapılması tarihi coğrafyasının betimlenerek o günün coğrafi bakış açısı, ilmi kabulleri ve mesafe ölçü birimlerine göre yazılarak kayıt altına alınması demektir. Çağımıza yakın bir döneme kadar çeşitli araştırmalara konu olan Hiz. Peygamber dönemi son yarım asırda haritalandırılmıştır. Günümüzde ise CBS'nin⁹ yaygınlaşması, multimedya çalışmaları, üç boyutlu haritalar, mimari maketler ve yapay zekâyla Hiz. Peygamber dönemi canlandırılmakta teknolojik gelişmelerin katkısıyla artık çok daha gerçekçi bir şekilde betimlenmektedir.

Siyer tarihi coğrafyasının dönem ve ilmi kültüre göre değişen anlatım yöntemlerine bakıldığında yazılı malzemenin çokluğu ve çeşitliliği ayrıca mekânsal özelliklerin bazen çok detaylı tasvirlerle anlatılmasına karşın harita kroki vb. çizimle anlatımın son çağa kadar hiç olmaması dikkat çekicidir.¹⁰ Oysa bize kadar ulaşan haritalardan anlaşıldığı üzere coğrafyanın çizilerek betimlenmesi Müslümanların çok

---

⁷ Murat Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri* (İstanbul: Kitabevi, 2002), 140-141.

⁸ Afzalu'r-Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, çev. Komisyon (İstanbul: İnkılab Yayınları, 1988), 1/257.

⁹ Coğrafi Bilgi Sistemleri.

¹⁰ Osmanlı döneminde çizilen harita sayılamayacak bazı minyatürler bulunmaktadır. Bu resimler coğrafyanın ve mekanların değil de kişi ve olayların betimlendiği çizimlerdir.

erken dönemlerden beri bildikleri bir yöntemdi. Sonuç itibariyle tarihsel süreçte önce yazılan daha sonra çizilen bugün ise artık çok çeşitli ve farklı çalışmalarla betimlenen Hz. Peygamber dönemi hakkında değişmeyen tek gerçeğin Müslümanlar tarafından hep önemsendiği, merak ve araştırma konusu olduğudur.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in hayatına dair yazıyla anlatılması güç olan coğrafi bilgilerin harita ve krokilerle zihnimize daha iyi yerleşmesini sağlayan görsel malzemeler incelenerek siyer'in anlaşılmasına küçük bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bununla birlikte siyer eğitiminde kullanılabilecek haritalar hakkında eğitimcilere temel düzeyde bilgi ve materyal sunmak, siyer coğrafyasıyla ilgili daha ileri düzeyde görsel materyal hazırlanmasına basamak oluşturarak araştırmacıların işini kolaylaştırmak hedeflenmiştir.

II. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda siyerin tarihi bir dönem olması ve harita araştırmalarının tarihi coğrafya kapsamında olması sebebiyle siyer harita incelemeleri tarihi coğrafya metodoloji çerçevesinde yapılmıştır. Bu kapsamda ilk bölümde tarihi coğrafya açısından siyerin çeşitli kaynakları incelenerek, siyer haritalarının hazırlık aşamalarından ilki olan arşiv kısmı araştırılmıştır. Siyer haritalarının kaynak ve dayanakları yani harita yapımında kullanılan malzemeler fizikî coğrafya betimlemeleri, yer isimleri, yer göstermeler ve mesafe bilgileri açısından klasik siyer kaynakları değerlendirilmiştir. Hangi siyer kaynaklarında bu bilgilerin yer aldığı, günümüzden yüzlerce yıl önce yaşanmış bu dönemi haritalamanın olanakları, somut örnekler üzerinden kaynak kritiği yapılarak sunulmuştur.

İkinci bölümde ise haritalı tarih kitapları, atlas çalışmaları, ortaokul ve liselerde okutulan ders kitaplarında bulunan harita örnekleri; kartografik kurallar çerçevesinde doküman analizi yöntemi kullanılarak objektif bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Doküman analizi yapılırken basılı veya elektronik doküman türlerinin tez kapsamına giren kısımları yani siyer dönemi ve hemen öncesini betimleyen çalışmalar dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra haritaların çizim, oluşturulma şartları ve ilmi değerleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tarihi harita ve atlas hazırlamanın metodolojisi çerçevesinde ilk haritalara kadar yazıyla tasvir edilen siyer coğrafyasının görsel malzeme incelemelerinde objektif bir üslup benimsenmiştir. Harita ve atlas kitaplarının incelenmesine bu konudaki çalışmaların günümüz teknolojisinin yardımıyla geldiği noktaları göstermek adına birkaç farklı türden harita, dijital çalışma ve müze de incelenmiştir. Çalışmamızın dipnotlarında ISNAD Atıf Sistemi, Arapça kelime ve terimlerin Latin alfabesinde yazımı konusunda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin Transkripsiyon Alfabeti ve imla kurallarına bağlı kalınmıştır.

III. Araştırmanın Sınırlılıkları

Harita, mekanların belli ölçüm ve grafik kuralları kapsamında küçültülerek hazırlanmış bir modelidir. Belli bazı sembol ve işaretlerle oluşturulmuş ortak bir dile sahip olan haritaların kullanımı kolay olduğu halde çizilmesi, değerlendirilmesi ve çözümlenmesi disiplinler arası çalışma gerektiren bir uğraştır. Tarih haritaları gibi günümüzde bir kısmı var olmayan yer ve mekanların betimlendiği çalışmalar, kaynak ve araştırmalara göre oluşturulduğundan değerlendirilmesi daha da zordur.

Tarihi haritalar disiplinler arası çalışmalar olduklarından çizilen haritaların incelenmesinde alan çok fazla genişlemekte ve bazı sınırlılıklar gerekmektedir. Harita konusu coğrafya disiplini içinde yer alsa da söz konusu tarihsel bir dönem olduğundan araştırmamızda konu tarih disiplini üzerinden değerlendirilecektir. Yani siyer haritaları incelenirken coğrafi yönden ziyade arşiv kısmı üzerinde durulacaktır.

Siyer coğrafyasının beşerî ve fiziki yönleriyle incelenmesi çok geniş çalışmalar gerektirdiğinden, bu da konumuzun sınırlarını çok aşacağından siyer kaynak okumalarında siyerin fizikî coğrafyası, yer adları, yer göstermeler, mesafe bilgi ve ölçümleri gibi harita yapımında kullanılan bilgiler araştırılacaktır.

Siyer coğrafyası olan Arap Yarımadası, Hicaz, Mekke ve Medine gibi şehirlerin farklı dönemlerine ait coğrafi, siyasi ve tarihi birçok haritası bulunmaktadır. Bu araştırmada yalnızca Hz. Peygamber döneminin tarihsel coğrafyası ve siyer olaylarının anlaşılmasına yönelik çizilen haritalar, siyer atlasları ve genel atlas kitaplarının ilgili bölümleri değerlendirilecektir. Ayrıca haritaların kartografik yönleri, kaynakları, siyer

alanında kullanılmaya başlanması ve bugün geldikleri nokta üzerinde de ihtiyaç görüldüğü kadar durulacaktır.

Bölge coğrafyası ve Hicaz ile alakalı farklı araştırmacı ve ilmi disiplinler tarafından yapılmış atlas kitapları ve birçok harita bulunmasına rağmen bu araştırmada Müslüman araştırmacılar tarafından siyere yönelik yapılmış haritalar incelenecektir. Siyerle alakalı her tür haritadan birkaç örnek kullanılması yine kaynak genişliği ve rivayet çeşitliliği göz önünde bulundurularak, konunun anlaşılmasına yetecek kadar örnek sunulması bu çalışmanın diğer bazı sınırlılıklarıdır.

IV. Kaynak ve Araştırmalar

Siyer Coğrafyasına Dair Harita ve Atlas Çalışmaları isimli bu araştırmamızda siyerin coğrafi mekân ve muhteva olarak anlaşılmasına büyük katkısı bulunan siyer haritaları incelenmiştir. Siyer haritaları da diğer tarihi harita ve atlaslar gibi disiplinler arası çalışmalardır. Bu sebeple başta İslâm tarihi ve coğrafya olmak üzere tarih, tarihi coğrafya, kartografya ve eğitim bilimlerinden birçok alana başvurulmuştur.

Çalışmamızın kaynaklarını siyer ve meğâzî kaynakları, tarihi coğrafya, kartografya kaynak ve araştırmaları olarak ayrı ayrı incelemek daha anlaşılır olacaktır. İslâm tarihi siyer ve meğazi kaynaklarından İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*¹¹ isimli kitabı ve bu kitabın rivayetlerini büyük ölçüde barındıran İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretu'n-Nebeviyye'si*¹² detaylı incelediğimiz iki eserdir. *Es-Sîretu'n-Nebeviyye*'nin siyer kaynakları arasından coğrafi yer isimleri konusunda en zengin kaynak olması, rivayet ve şiirlerde birçok coğrafya ve kültür ögesini barındırması bu kitabı çalışmamız açısından kıymetli kılan husustur. İbn İshak'ın ise rivayetlerinin akışından siyer mekanlarını ziyaret ettiği ve bu yerlerin kendi zamanındaki durumlarını aktardığı görüldüğünden rivayetleri dikkate alınmıştır. Yine siyer haritacılarının en sık başvurduğu kaynaklarından biri olması sebebiyle

¹¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: y.y., 1398/1978).

¹² Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyeri İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Muşafâ es-Sakḳâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Muşafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955).

yakından incelediğimiz Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *el-Meğâzî'si*¹³ çalışmamızın temel kaynakları arasındadır. Vâkıdî'nin coğrafi betimleme, yer analizi ve yer göstermeleri konusunda isabetli tahlilleri, rivayetler arasından tercih yaparken coğrafi gerçekliği göz önünde bulundurması onu meğâzî yazarları arasında müstesna bir yere taşımıştır. Vâkıdî'nin öğrencisi Muhammed b. Sa'd'ın (ö. 230/845) da *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*'ini¹⁴ onun gibi coğrafi detaylara önem vererek yazdığından bu eserden de faydalanılmıştır. İbn Sa'd hocasından birçok rivayet aktarmakla birlikte onun sadece isim vererek geçtiği bazı yerlerle ilgili coğrafya ve mesafe bilgileri verdiğiinden *el-Meğâzî* ve *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* hem ayrı ayrı hem de karşılaştırılarak incelenmiştir.

Siyerin ilk kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'in, konuların arasına bazı yer isimleri serpiştirerek insanın kültür ve medeniyetine katkıda bulunduğu malumdur. İnsanın dikkatini celp eden bu yer isimleri daha Hz. Peygamber zamanında merak konusu olmuş, sonrasında da araştırılmıştır. Bazıları siyer coğrafyasına ait olan bu yerler tefsir kitaplarında da üzerinde çok durulan konulardan olmuş, çağına göre farklı bilgi ve rivayetlerle ayetler açıklanmıştır. Araştırmamızda Kur'an'ı Kerim'de geçen siyer ile alakalı coğrafi bilgi ve yer adları derlenerek sunulmuş, tefsir kitaplarından bu ayetlerin açıklamaları incelenmiştir. Bu bağlamda tefsir kitaplarından başta Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*¹⁵ isimli tefsiri, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*¹⁶ ve Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*¹⁷ adlı tefsirinde geçen rivayetlerden siyer coğrafyası ve mesafelerle ilgili bilgiler derlenmiştir.

Siyerin en temel kaynaklarından bir diğeri olan hadis kitapları ve onların şerhleri de yer isimleri ve konularına dair verilen bilgilerden dolayı incelenerek

---

¹³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, *e*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409/1989).

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001).

¹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî e't-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000).

¹⁶ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeskî İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999).

¹⁷ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. 'Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrîyye, 1384/1964).

çalışmamız kapsamında örnekler sunulmuştur. Bu bağlamda hadis kaynaklarından Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi 'u's-Sahîh*'i¹⁸ rivayetlerde coğrafi detay ve mesafelere dikkat edilmesi, bunlarla ilgili bazen raviye soru sorularak bazen müellifin kendi notuyla mesafe bilgisi açıklaması sebebiyle sıkça başvurduğumuz kaynaklardan biri olmuştur. Yine hadis kitaplarından Enes b. Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvaţţâ*'¹⁹ adlı eseri mesafe bilgileri konusunda başvurduğumuz eserler arasındadır.

Hadis kitaplarının şerhleri çalışmamız açısından çok zengin eserler olduğundan bu kitaplar da incelenmiştir. Buhârî'nin *Şahîh*'ine Kâştâlânî (ö. 923/1517) tarafından yazılan *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Şahîhi'l-Buhârî*²⁰ isimli kitabı Buhârî şerhleri arasından iki sebeple en çok faydalandığımız şerhtir. Biri yer isimleri, mesafe bilgileri ve bunların siyerle alakası ile ilgili çok fazla rivayet ve birbirinden farklı görüşleri barındırması diğeri kendi zamanına kadar bu yerlerde oluşan değişiklikleri kaydetmesidir. Yine Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim*²¹ isimli şerhinden yer isimlerinin geçtiği hadisler, yer isimleri ve telaffuzları, mesafe bilgisi ve yer analizleri konularında istifade edilmiştir.

Siyer coğrafyasıyla ilgili şehir tarihi kitapları ve özellikle de Hz. Peygamber'in hayatının geçtiği Mekke ve Medine şehirlerini konu alan kitaplarda yer isimleri, yer göstermeler, mesafe ölçümleri ve birçok coğrafi bilgi mevcuttur. Bu sebeple şehir tarihi kitaplarından en eski tarihlisi olan Ezrakî'nin (ö. 250/864 [?]) *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fihâ Mine'l-Âşâr*'²²; İbn Zebâle'nin (ö. 199/814'ten sonra) *Ahbaru'l-Medine*'sinden²³ bazı coğrafi bilgiler alınmıştır. Yine araştırmamız boyunca şehir tarihi kitaplarından Semhûdî'nin (ö. 911/1506) *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Muştafâ*²⁴ isimli Medine tarihi hakkındaki kapsamlı çalışmasına da Medine ve civarına

¹⁸ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-Şahîh*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422).

¹⁹ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaţţâ*, thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî (Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004).

²⁰ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kâştâlânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Maţba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1323).

²¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392/1972).

²² Ebû'l-Velîd Muhammed b. 'Abdullâh el-Ğassânî el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âşâr*, thk. Ruşdî es-Şâlih Mulaḥḥas (Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1403/1983).

²³ İbn Zebale, *Ahbaru'l-Medine*, çev. Fatih Mehmet Yılmaz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018).

²⁴ Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. 'Abdullâh es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Muştafâ*, thk. Ḥâlid 'Abdulğani Maḥfûz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419).

ait yerler hakkında sıkça başvurulmuştur.

Araştırma konumuz tarihi coğrafya ile alakalı olduğundan coğrafya sözlükleri çalışma boyunca el altında tutulmuştur. Bu sözlüklerden ilki Müslümanlar tarafından yazılan kendi dönemine kadar en kapsamlı coğrafya sözlüğü olan Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemu'l-Buldân*'ıdır.²⁵ Alfabetik sıralamayla yazılan Kur'ân, hadis ve siyer başta olmak üzere rivayetlerde geçen hemen her yer ismi hakkında bilgi bulabildiğimiz bir kaynak olması sebebiyle çalışmamızın temel kaynaklarından biridir. Bu kitap kadar olmasa da birçok şehir hakkında coğrafi bilgi bulunması sebebiyle Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Futûhu'l-Buldân*²⁶ isimli fütuh kitabı da yararlanılan kaynaklar arasındadır. Kitap hicretten başlayarak şehirlerin fethedilme sıralamasına göre yazılmıştır. Nasıl fethedildiği anlatıldıktan sonra fizikî ve beşerî coğrafyaya ait birçok detay anlatılmıştır. Diğer sözlük kaynaklarımız ise siyerde ismi geçen neredeyse her yerle ilgili bilgi bulduğumuz Âtik b. Ğays el-Harbî Bilâdî'nin (1934-2010) *Mu'cemü Me'âlimi'l-Hicâz*²⁷ ve *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi'Sîreti'n-Nebeviyye*²⁸ isimli sözlükleridir. Bilâdî'nin sözlüklerini çalışmamız açısından kıymetli kılan husus onun çağımızda siyerin en kapsamlı coğrafya sözlük yazarlarından biri olması ve araştırmalarının çoğunu saha araştırmasına dayandırmasıdır. Dünden bugüne siyer mekanlarının değişimini takip etmenin mümkün olması ve bu yerlerin yaşayıp yaşamadığı ile ilgili bilgi edinebilmemiz sebebiyle onun sözlüklerinden birçok yerde yararlanılmıştır.

Çalışmamızda temel kaynaklarla birlikte Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usul*²⁹ adlı eserine tarih ve coğrafya ilişkisi üzerine, Ramazan Şeşen'in *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*³⁰ kitabından Müslümanların tarih yazımıyla alakalı, Murat Ağarı'nın *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri* kitabından İslâmiyet öncesi Araplarda tarih ve coğrafya konularında

---

²⁵ Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1995).

²⁶ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988).

²⁷ Âtik b. Ğays el-Harbî Bilâdî, *Mu'cemü Me'âlimi'l-Hicâz* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan, 2010).

²⁸ Âtik b. Ğays el-Harbî Bilâdî, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi'Sîreti'n-Nebeviyye* (Mekke: Dâru Mekke li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1982).

²⁹ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981).

³⁰ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İSAR, 1998).

faydalanılmıştır. Yine Kasım Şulul'un *Siyer Usûlü*³¹ isimli kitabından siyerin yazılı metinler dışındaki bakiyeler konusunda bilgiler alınmış, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından hazırlanan *Seferîlik ve Hükümleri* kitabından Mehmet Erkal'ın çalıştığı "Seferle İlgili Mesafe Ölçüleri"³² bölümünde mesafe ölçülerinin bugünkü karşılıkları konusunda yararlanılmıştır.

Araştırmamızı temellendirmek ve değerlendirme kriterlerini belirlemek için tarihi coğrafya kaynaklarından Osman Gümüşçü, Çetin Şenkul, Hasan Hüseyin Yılmaz'ın *Temelleri, Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya* kitabına sıkça müracaat edilmiştir. Bu kitapta tarihi coğrafyanın bilim tarihi, metodolojisi, yapılan çalışmalar ve bu alandaki eksiklikler her yönüyle ortaya konularak alanın en klasik kaynakları arasında yer almıştır. Yine Osman Gümüşçü editörlüğünde Sevil Top ve İlker Yiğit'in hazırladığı Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim ders kitabı *Tarihi Coğrafya'da Araştırma Yöntem ve Süreci* bu tür çalışmaların arka plan ve yöntemleri aşamalı olarak yer almaktadır. Tarihi bir metinden yola çıkarak şu an var olan bir coğrafya üzerinden nasıl araştırma yapılacağı, hangi yöntemlerin bu araştırmalar için uygun olduğuyula ilgili detaylı bilgiler bu kitaptan alınmıştır.

Araştırmamızda tarihi coğrafya alanında en çok faydalanılan çalışmalar kuşkusuz akademik makalelerdir. Bunlardan Osman Gümüşçü'nün "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları" makalesi çalışmamıza ilham kaynağı olmuştur. Bu makalede harita ve atlasların önemi, Türkiye'deki ilk atlas kitapları ve bugün gelinen nokta incelenmiştir. Yine aynı yazarın "Türkiye'de Tarihi Coğrafya Literatürü"³³ isimli makalesi bu konudaki literatüre dair geniş bilgi verdiği için çalışmamızda kullanılmıştır. Adnan Eskikurt'un "Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme"³⁴ isimli makalesi ise kendine ait bir metodolojisi bulunmayan siyer haritalarına metodolojik bir çerçeve çizilmesi ve buna göre değerlendirilmesi noktasında fayda sağlamıştır. Yunus Uğur'ın "Tarih ve

---

³¹ Kasım Şulul, *Siyer Usulü* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021).

³² Mehmet Erkal, "Seferle İlgili Mesafe Ölçüleri", *Seferîlik ve Hükümleri*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 24 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997).

³³ Osman Gümüşçü, "Türkiye'de Tarihi Coğrafya Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 17/33 (03 Mayıs 2020).

³⁴ Adnan Eskikurt, "Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme", *Marmara Coğrafya Dergisi* 11 (20 Eylül 2013).

Coğrafya: Zaman ve Mekânın Etkileşimi”³⁵ isimli makale siyerin coğrafi yönünün değerlendirilmesinde ve aynı yazarın “Tarihçilik Sahasında Teknolojik İmkanlardan Yararlanma”³⁶ makalesi de tarihi kaynakların dijitalleşmesi ve dijital bilgi üretimiyle ilgili konularda çok istifade edilen çalışmalar olmuştur. Yine Hamza Akengin’in “Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme” isimli makalesinden tarih eğitiminde harita kullanımı ve kullanılan haritaların değerlendirilmesi konusunda; Süheyla Üçışık ve Ali Demirci’nin “21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları”³⁷ isimli makalesinden siyerde nasıl bir coğrafya çalışması olmalı sorusuna cevap ararken; Ayşe Gül Toprak’ın “Dijital İletişim Çağında Mekânsal Bilginin Üretimi: Dijital Haritalar, Topluluklar ve Katılımcı Kültür”³⁸ makalesi dijital kaynak değerlendirmelerinde; Serkan İleri *Tematik Harita Tasarımı*³⁹ isimli tezi tematik harita kapsamına giren siyer harita incelemelerinde sıkça başvurduğumuz çalışmalar arasındadır.

Bunlarla birlikte İSAM ve YÖKTEZ başta olmak üzere birçok veri tabanı taramalarımızda tez konumuzla alakalı bir çalışma bulunamamıştır. Ancak Halis Demir’in “Rasûlullah’ın Yolculuklarının Tabloyla Zaman ve Mekân Boyutu”⁴⁰ isimli makalesi mekân kavramı, yazınsal metinlerde mekânın işlenmesi, siyerde mekân kavramı ve Hz. Peygamber’in tüm yolculuklarının yer, zaman ve süre olarak çalışıldığı tablodan istifade edilmiştir.

Çalışmamızda Türkiye’de harita yapmakta tek yetkili kurum olan Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü’nün “Haritanın Tanımı, Özellikleri,

---

³⁵ Yunus Uğur, “Tarih ve Coğrafya: Zaman ve Mekânın Etkileşimi”, *Tarih ve Diğer Bilimler: Geçmişin Peşinde Disiplinlerarası Bir Kılavuz*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021).

³⁶ Yunus Uğur, “Tarihçilik Sahasında Teknolojik İmkanlardan Yararlanma”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Yayıncılık, 2019).

³⁷ Süheyla Üçışık-Ali Demirci, “21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları”, *Marmara Coğrafya Dergisi* 5 (09 Ekim 2013).

³⁸ Ayşe Gül Toprak, “Dijital İletişim Çağında Mekânsal Bilginin Üretimi: Dijital Haritalar, Topluluklar ve Katılımcı Kültür”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 62 (01 Temmuz 2023).

³⁹ Serkan İleri, *Tematik Harita Tasarımı* (Fen Bilimleri Enstitüsü: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁴⁰ Halis Demir, “Rasûlullah’ın Yolculuklarının Tabloyla Zaman ve Mekân Boyutu = The Time and Place Dimension of Rasulallah’s Journeys in the form of Charts”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 29/1 (2018).

Sınıflandırmalar”⁴¹ çalışması harita kuralları ve teknik özellikleri konusunda temel alınan çalışmadır. Yine çalışma boyunca Kur’ân’ı Kerim meali olarak *Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur’ân-ı Kerim Meâli* kullanılmış olup *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nin “Coğrafya”, “Coğrafya (Osmanlılar Dönemi)”, “Harita”, “Harita (Osmanlı Dönemi)” “İklim”, “Tarih”, “Pîrî Reis”, “Dinar” gibi maddelerden istifade edilmiştir.

V. Araştırmanın Temel Kavramları

a) Coğrafya

Coğrafya (géographie) Antik Yunanca’da yer anlamına gelen *géo* ile yazıyla anlatmak, tasvir etmek anlamındaki *graphein* kelimelerinin birleşiminden türetilmiş bir kelimedir.⁴² Coğrafya dünyayla birlikte ondan ayrılmayan, dünya üzerinde varlık gösteren her şeyin ve sürekli dünyayla etkileşim içinde olan insanın öyküsünü anlatır. Hatta bazı coğrafyacılar göre dünüyle bugünüyle yaşadığı coğrafyaya vakıf olmak, içi ve dışıyla kendi “evini bilmek” demektir.⁴³

Müslümanlarda coğrafyanın gelişmesi Grekçe, Pehlevice ve Farsça’dan eserlerin çevrilmesiyle başlamıştır. Bunun yanı sıra İslâm Medeniyetinin geniş bir bölgeye yayılmış olması, fetihler, denizcilik faaliyetleri, postacılık teşkilatı, sefaret heyetleri, tarih çalışmaları, bölgesel coğrafya eserleri, önemli şehirlere dair yazılan eserler ve seyahat kültürü gibi sebepler de coğrafyanın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Genel olarak bakıldığında ise coğrafi çalışmaların Müslümanlarda iki yönde geliştiği görülmüştür. İlki; yeryüzünü insan açısından betimleyen, doğal ve beşerî yönlerini anlatan tasvirî coğrafya diğeri; enlem ve boylamların hesaplanması, harita çizimi, yerin ölçülmesi ve kozmografya çalışmalarını da kapsayan matematiki

---

⁴¹ Harita Genel Müdürlüğü, “Haritanın Tanımı, Özellikleri, Sınıflandırmalar”, *Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü* (Erişim 10 Ekim 2024).

⁴² Emel Kefeli, “Coğrafya Merkezli Okuma = Geographic Approach To The Text”, *Journal of Turkish Studies* Volume 4 Issue 1-1/4 (2009), 425.

⁴³ Alper Uzun-Mustafa Fırat Gül, “Tarihi Coğrafya Perspektifinden “Balıkesir Vilayeti Coğrafyası””, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/42 (31 Aralık 2019), 5.

coğrafyadır.⁴⁴ Matematikî ve tasvirî coğrafyanın çeşitli konuları (astronomi, felsefe, harita, yer ölçümleri) buldan, şehir tarihi, seyahatname, kozmografya kitaplarında dağınık şekilde yazılmıştır.⁴⁵

Coğrafya kelime anlamı gibi başlangıçta yeryüzünü yazı veya çizimle tarif etmekten ibaret bir uğraş olmuş ve uzun bir zaman diliminde sadece yeryüzünü tasvir etmekle sınırlı kalmıştı. Ancak ilimlerin tasnif edildiği ve alt dallarına ayrıldığı dönemde yani modern ilmin başlangıcı olan XVIII. yüzyılda bugünkü anlamını kazanmıştır.

Coğrafyaya bakış ve araştırma tekniklerinin değişmesine bilgisayar ve bilgi teknolojideki hızlı gelişmelerde katılmış, günümüz CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) GPS (Küresel Konumlama Sistemi) ve yeryüzünün radarlarla görüntülenmesi olarak tarif edilen Remote Sensing (Uzaktan Algılama) gibi birçok yenilik coğrafi çalışmalara eklenmiştir.

Günümüze gelindiğinde artık coğrafya disiplini dağılıp, bağlantı ve nedensellik ilkelerine dayalı ve daha çok sayısal teknik ve modellerin kullanıldığı CBS ve dijital teknolojiler sayesinde her gün daha da ilerlemekte olan bir bilimdir.⁴⁶

b) Tarihi Coğrafya

Tarihi coğrafya (historical geography), “*milletlerin ve devletlerin hatta kültürlerin meydana gelmesinde etki imkânlarını açıklayan ve böylece tarihî olayların anlaşılmasına yarayan metotlu coğrafya bilgisi,*” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁷ Bazı tanımlarda coğrafya ilminin gelişimini inceleyen coğrafya tarihiyle karıştırıldığı görüle bile tarihi coğrafya öz bir ifadeyle “tarihin ardındaki coğrafya”, “geçmişin coğrafyası” şeklinde ifade edilebilir. Osman Gümüşçü’ye göre de günümüzde coğrafya biliminden ne anlaşılıp ne araştırılıyorsa -insanların yeryüzündeki dağılımı, kültürü, ekonomisi ve yaşam biçimlerinin incelenmesi- yani insan-mekân ilişkisine

---

⁴⁴ Hüseyin Gazi Topdemir, “İslâm Dünyasında Coğrafya”, *Tübitak Bilim ve Teknik* 45/535 (2012), 89.

⁴⁵ Sayyid Maqbul Ahmad, “Coğrafya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/50.

⁴⁶ Üçışık-Demirci, “21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları”, 122.

⁴⁷ Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990), 8-9.

dair ne varsa geçmiş bir zaman diliminde onu araştıran bilimdir.⁴⁸ Bu sebeple tarihi coğrafya, her ne kadar coğrafyanın içinde sayılsa bile kaynak ve araştırma sahası geçmiş bir zaman olduğu için her iki ilim dalı arasında “interdisipliner” bir çalışma alanıdır.⁴⁹

Tarihi coğrafyanın dünün coğrafyasına ilişkin kendi yöntem ve ilkeleriyle hazırladığı çalışmalar; tarihçinin o günün insanlarını, olaylarını, değişim ve dönüşümünü kendi coğrafi gerçekliğinde sorgulamasını sağlar. Empati yeteneğini ve yer/mekân farkındalığını arttırmasına yardımcı olur. Bu tarih araştırmalarında metinler ve zamansal bağlam kadar coğrafyanın da önemsenmesi gerektiği anlamına gelmektedir.⁵⁰

Müslüman coğrafyacılar adına tarihi coğrafya demeseler bile tarih-coğrafya yakınlığını fark etmiş ve eserlerini bu bakışla sunmuşlardır. Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'ı, Hemedânî'nin *Câmiu't-Tevârih*'i, Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân*'ı ve özellikle İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'si⁵¹ gibi birçok eser tarihi coğrafya bilgileri açısından zengindir.⁵²

Müslümanlarda tarihi coğrafya yakın döneme kadar çizimden ziyade yazıyla betimlenmiştir. Siyer tarihi coğrafyası hakkında da Osmanlı döneminde yazılan Siyer-i Nebi eserlerinde Hz. Peygamber ve hayatına dair minyatürler dışında çizime rastlanmamıştır. Harita sayılamayacak bu minyatürlerde kişi ve mekanların gerçeğe uygun resmedilmediği; savaş ve toplantı sahnelerinin, giyim, ev eşyalarının resimli Osmanlı tarihine benzer çizildiği ancak coğrafi detayların Arabistan betimlendiği için farklı çizildiği görülmektedir. Hz. Peygamber başında bir hale ile heybetli bir şekilde tasvir edilmiş sadece yüzü peçe ile kapatılmıştır.⁵³

Tarihi coğrafya din tarihi araştırmalarıyla ortaya çıkmış bir bilimdir. Nitekim

---

⁴⁸ Gümüşçü, “Türkiye’de Tarihi Coğrafya Literatürü”, 107.

⁴⁹ Osman Gümüşçü, “Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras”, *Erdem Dergisi* 75 (Aralık 2018), 101.

⁵⁰ Uğur, “Tarih ve Coğrafya: Zaman ve Mekânın Etkileşimi”, 235-236.

⁵¹ Özellikle *Mukaddime*'nin bazı kısımlarında, eski medeniyetlerin üzerinde kuruldukları iklimin etkisinden bahsedildiği yerlerde tarihi coğrafya bakışıyla olayları değerlendirmesi bazı tarihi coğrafyacılar tarafından İbn-i Haldun'un en eski tarihi coğrafyacı olarak tanımlanmasını sebep olmuştur. Gümüşçü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 328.

⁵² Gümüşçü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 236-237.

⁵³ Tahir Çelikbağ, “Osmanlı El Yazmaları’nda Dini Konular ve Siyer-i Nebi Minyatürleri Hakkında”, *Journal of History School* 10/XXXII (29 Ağustos 2024), 558.

tarihi coğrafya ismini de ilk kullanan İngiliz din adamı Edward Wells (1667-1727) *Historical Geography of old Testament* isimli eski ahitle ilgili eseri ve yeni ahitle ilgili eseri olan *The Historical Geography of Holy Land* isimli kitabında Yahudilik/Hristiyanlığın kutsal kabul ettikleri toprakların tarihini araştırmıştır. Bu eserde Wells kitabının kapağına “*Yeni Ahit’in tarihi coğrafyası: (kitap) iki bölümden oluşmaktadır. I. Bölüm rabbimiz ve kurtarıcımız İsa Mesih’in yolculukları. II. Bölüm, Aziz Paul’un seyahatleri ve yolculukları*” şeklinde açıklamalı bir başlık koymuştur. Wells bu eserlerinde öncelikle İncil’den, Antik Yunan ve Roma kaynaklarından, ticari haritalardan, seyyah ve misyonerlerin anlatım ve çizimlerinden faydalanmıştır.⁵⁴

Bu alanda asıl ses getiren çalışma George Adam Smith’in (1856-1942) çalışmaları olmuştur. Smith kartograf olan J. G. Bartholomew’in haritalarını çizdiği 1915’te basılan *Atlas of the Historical Geography of the Holy Land* isimli ilk kitabında tarihi olayları coğrafya metinleriyle destekleyerek anlatmış, bilimsel makaleler ve arkeolojiden faydalanmış, Musevi ve Müslüman kaynaklarının yanında modern ilmi teknikleri kullanarak coğrafyanın olaylara etkisini incelemiştir. Kutsal toprakların bulunduğu Filistin’e giderek fiziki coğrafyayı çizmiştir. Smith daha sonra *Historical Geography of Jerusalem* isminde bir kitap daha basmıştır.⁵⁵

Tarihi coğrafya çalışmaları din tarihi araştırmalarıyla başlamış olsa da gelişip modern bir disiplin haline dönüşmesini sağlayan etkenlerden biri Annales Tarih Ekolü’dür. Bilindiği gibi Annales hareketi siyasi tarihten ziyade toplumu merkeze alan, egemen unsurlardan ziyade halkların tarihini yazmayı hedefleyen bir tarih yazım ekolüdür. Bu tarihçiler disiplinler arası bir bakışla yani coğrafya, ekonomi, sosyoloji, filoloji ve antropoloji gibi birçok alandan faydalanarak tarihçilik yapmaya özen göstermiştir.⁵⁶

Müslümanlar tarafından siyer coğrafyasının haritalanması bu çalışmalardan çok sonra çizilen haritalarla başlamıştır. Muhammed Hamidullah tarafından çizilen

---

⁵⁴ Gümüştü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 237-238; Edward Wells, “An Historical Geography of the New Testament”, *Better World Books* (Erişim 23 Aralık 2024).

⁵⁵ Gümüştü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 240-242.

⁵⁶ Detaylı bilgi için bk. Feyza Betül Köse, “Annales Okulu Yaklaşımlarının Çağdaş Siyer Yazıcılığına Uygulanabilirliği Üzerine”, *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* XV/1 (2023), 62-66.

The Battlefields of The Prophet Muhammed isimli kitabında yer alan gazve haritaları,⁵⁷ Abdülkuddûs el-Ensârî'nin hicret yolu haritası⁵⁸ ile 'Âtik b. Ğays el-Bilâdî'nin hicret yolu⁵⁹ ve bazı gazvelerle ilgili haritaları bu alanda ilk yapılan çalışmalardır. Siyer kaynakları ve saha araştırmalarına dayanarak çizilen bu haritaların siyer kitaplarında yer almaya başlamasıyla atlas çalışmaları da yapılmıştır. Hüseyin Mûnis'in *Atlasü Târîhi'l-İslâm* isimli eseri ile Şevki Ebû Halil'in siyer tarihinde ilk defa Hz. Peygamber'in hayatının tamamını haritalar üzerinden anlattığı ve Siyer Atlası ismini ilk defa kullandığı *Siyer-i Nebi Atlası* bu alanda ilk yapılan atlas çalışmaları arasındadır.

Tarihi coğrafya yöntem ve teknik olarak coğrafya biliminin ilkelerini takip etse bile geçmişte yaşanmış bir zamanı incelediği için prehistorya, tarih, arkeoloji gibi bilimlerin kaynaklarını kullanmaktadır.⁶⁰ Bu sebeple çalışmalarda tarihi metot da izlenmelidir. Yazılı belgelerden başlayarak yer isimleri, özel ve resmî belgeler, haritalar, mektuplar, fermanlar vb. geçmişe dair ne varsa araştırılmalıdır. Arşiv belgeleri saha araştırmasıyla karşılaştırılmalı, maddî kültür unsurları olan arkeolojik kalıntılar, savaş malzemeleri, ev, kale, dinî yapılar vb. bakiyeler incelenmelidir. Çalışılan döneme ve mekâna dair her şey kaynaklık teşkil edebilir. Bu sebeple araştırmayla ilgili yapılmış her türlü çağdaş tarih ve coğrafya çalışması, bölgeyle ilgili hazırlanmış fiziki ve siyasi haritalar, tez, makale ve istatistiki bilgiler de işe yarayabilir.⁶¹ Bu araştırmalar sonucunda toplanan verilerden kitap, makale, grafik, kroki, harita ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) için çeşitli bilgi setleri üretilebilir.⁶² Tarih öğretimi için tasarlanan tematik haritalar genellikle göç yolları, devletlerin idari sınırları, savaş meydanları, din veya devletlerin gelişim sürecini betimleyen tematik haritalardır. Kullanış amaçlarına göre çeşitlenen bu haritalar; duvar haritaları, atlaslar

---

⁵⁷ Muhammad Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed* (London: Islamic Review, 1973).

⁵⁸ Abdülkuddûs el-Ensârî, *Târîkı'l-Hicreti'n-Nebeviyye* (Cidde: Al-Ravdah, 1978), 220.

⁵⁹ Âtik b. Ğays el-Harbi Bilâdî, *Alâ Târîkı'l-Hicre "Raḥalât fî Kalbi'l-Hicaz"* (Mekke: Dâru Mekke li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1983).

⁶⁰ Gümüşçü, "Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras", 101.

⁶¹ Eskikurt, "Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme", 49; Gümüşçü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 353.

⁶² Gümüşçü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 375-376.

ve ders kitaplarındaki haritalar şeklinde gruplandırılırlar.⁶³

Burada yeri gelmişken Coğrafi Bilgi Sistemlerini (CBS) anmadan geçmek, konuyu eksik bırakmak olabilir. Bu bilgi teknolojileri; haritaların karşılaştırılması ve sorgulanması, tarihi kaynaklarla eşleştirilmesi, çapraz okuma vb. manuel yapılması çok zor olan bazı çalışmaları kolay ve güvenilir bir şekilde yapabileme imkânı sunmaktadır. Diğer bir faydası da CBS'nin tarihi haritalar oluşturmayı teknik yönden kolaylaştırmasıdır.

c) *Harita/Kartografya*

Harita, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'ün ilgili maddesinde; “*coğrafya, tarih, dil, nüfus vb. konularla ilgili yeryüzünün veya bir parçasının, belli bir orana göre küçültülerek bir düzlem üzerine çizilen taslağıdır*”⁶⁴ şeklinde tanımlanır.

Kartografya Latince sert kâğıt (carta) ile yazmak (graphein) anlamına gelen sözcüklerin birleşiminden türetilmiş bir kelimedir. Kartografya, çeşitli amaçlarla harita üretimi ve kullanılması ile uğraşan bir bilim, sanat ve teknoloji dalıdır.⁶⁵ Türkçe’de harita yapma bilimine kartografya denildiği gibi, dildeki karşılığı olan haritacılık kelimesi de sık kullanılır.

Kartografyanın temel kuralı, herhangi bir okuyucunun çok küçük yaşlardan itibaren zihninde oluşan bilişsel/zihinsel (mental) haritalar ile tasarlanan ve belli bir yüzeye yansıtılan yeryüzü formunu mümkün mertebe örtüşürerek kartografik iletişimin sağlanmasıdır. Bu genelde tam olarak mümkün olmasa bile kullanıcının en azından fikir yürütmesi amaçlanır.⁶⁶

Haritanın yani mekânın resmedilmesinin coğrafya biliminin başlangıcını oluşturduğu söylenebilir. Hatta uzun yıllar coğrafya, harita yapma olarak görülmüştür. Araştırmalar insanların yazının icadından önce kayalar üzerine çizdikleri çeşitli

⁶³ Akengin, “Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme”, 147.

⁶⁴ Komisyon, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), "Harita", 850.

⁶⁵ Manuela Schmidt, “Mission”, *International Cartographic Association* (Erişim 10 Ekim 2024).

⁶⁶ Serdar Bilgi, “8000 Yıllık Geçmişi ile Harita ve Haritacılık”, *Popüler Bilim Dergisi* 144 (Şubat 2006), 38.

sembollerle iletişim kurduklarını göstermektedir.⁶⁷ Dünya tarihi boyunca Mısır, Yunan, Çin, Hindistan, Mezopotamya ve Avrupa medeniyetleri coğrafya ve astronomiyi bazen sözlü anlatım yoluyla bazen de basit harita ve krokiler çizerek betimleme yoluna gitmiş, kartografya ilmine katkı sunmuşlardır.⁶⁸

İslâm âleminde bilinen ilk dünya haritası, Bağdat'ta Halife Me'mûn (M. 813-833) için çizilen es-Sûretü'l-Me'mûniyye'dir. Başka haritalama çalışmalarının olduğunu kaynaklardan bilsek bile İslâmî haritacılık M. 10. yüzyılın ilk yarısında Horasan'da başlayan Belhî haritacılık ekolüyle farklı bir gelişme göstermiş ve etkisi birkaç yüzyıl sürmüştür. Bu ekole bağlı haritacılar dünyanın diğer bölgelerini çizmeyerek sadece Müslüman şehirler ve civarlarındaki bölgeler üzerinde çalışıp buraları iklim olarak isimlendirdikleri bölgelere ayırdılar.⁶⁹

Müslüman coğrafyacılar tarafından insanlığa bırakılmış en değerli miras coğrafyacı Muhammed b. Abdullah b. İdrîs'in M. 1130-1154 yılları arasında Sicilya kralı II. Roger'in isteğiyle çizdiği dünya haritasıdır. Bu harita ve onun bir nevi açıklaması olan *Kitâbü Nüzheti'l-Müştaşâk Fi'htirâkı'l-Âfâk* isimli eseri o günün dünyasında genel ve sistematik coğrafyaya dair telif edilen en geniş eserdir.⁷⁰

Osmanlılarda haritacılık, Müslüman alimlerin etkisiyle coğrafya kitaplarında çizilen plan/kroki şeklindeki çizimlerle başlamış, gelişerek devam etmiştir. Osmanlı döneminde dünya haritaları, minyatürlü haritalar ve özellikle portolan haritaların çok kıymetli örnekleri çizilmiştir.⁷¹ Osmanlılarda ileri denizcilik faaliyetleri için çizilen portolan haritaları dışında harita-plan-kroki karışımı askerî haritaların kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı harp planları adıyla kullanılan bu haritalar sefer, savaş, kuşatma ve barış durumlarının tespiti için hazırlanan anonim çizimlerdir.⁷² Askeri ve

⁶⁷ Haritacılığın, M.Ö. 3000 olarak kabul edilen yazı tarihinden binlerce yıl önce başladığını Konya ili, Çumra ilçesi yakınlarında bulunan Çatalhöyük'teki kazılarda bir evin duvarında M.Ö. 6200 yıllarına ait Çatalhöyük Şehir Planı haritası bize kanıtıyor. Günümüzden yaklaşık 8200 yıl önce yapıldığı kabul edilen bu harita şu an Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmektedir. Serdar Bilgi, "Fotogrametri ve Uzaktan Algılamada Veri Elde Etme Yöntemlerinin Gelişimi ve Kısa Tarihçeleri", *Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi* 96 (01 Haziran 2007), 48.

⁶⁸ Mevlüt Yetkin-Ömer Bilginer, "Haritacılık Tarihinde Bir Yolculuk", *Türkiye Coğrafi Bilgi Sistemleri Dergisi* 3/1 (28 Mayıs 2021), 2.

⁶⁹ Sayyid Maqbul Ahmad, "Harita", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/207.

⁷⁰ Ahmad, "Coğrafya", 8/57.

⁷¹ Hüseyin Zahit Selvi-Gaye Bekiroğlu Keskin, "Matrakçı Nasuh'un Galata ve İstanbul Minyatürlerinin Harita Tekniği Açısından İncelenmesi", *İSTEM*, XV/29 (2017), 26.

⁷² Sarıcaoğlu, "Harita", 16/213.

eğitim amacıyla Osmanlı Türkçe'siyle Mhendishne-i Berr-i Hmyun Matbaası'nda basılan *Cedd Atlas Tercümesi* bat haritaclık teknikleri ve araştırmalarına dayanarak Müslümanlar tarafından baslm ilk atlasıdır.⁷³ Atlas Resm Mustafa Ağa tarafından W. Faden'in *General Atlas*'ından çevrilmiştir.⁷⁴

Erken dönem Avrupa'da coğrafya çalışmaları özellikle de haritaclık, iktidarlar tarafından etki alanını genişletmek, dünyayı yeniden dizayn etmek ve kendi dünya görüşü çerçevesinde şekillendirmeye bir başka deyişle coğrafyayı ve haritaclığı politik amaçlarla kullanmaya zemin hazırlamıştır. Avrupa'daki sömürgecilik yarışı, istihbarat ve politika savaşında haritaclık hayati bir rol üstlenmiştir.⁷⁵

Haritaclık; uzun bir müddet coğrafya bilgisi, mekân tasvirleri, çizimler ve saha araştırması üzerinden yaplurken bu çalışmalara hava fotoğraflarnn katılması gelişen uydu ve bilgisayar teknolojisi ile büyük ilerlemeler kaydedilmiş, geleneksel haritaclıktan web haritaclığına hızlı bir geçiş sağlanmıştır.

Google Haritalar (Earth) ve onun Wikipedia mantığında tasarlanan versiyonu OpenStreetmaps gibi haritalama programları herkesin mekânsal bilgiye ulaşabildiği ve kişisel haritalar yapabildiği programlardır. Bu programlar sayesinde eğitim, sağlık, eğlence gibi birçok alanda haritalar üretilip paylaşılmaktadır. Bu programlar kullanıcsına coğrafi bilgi vermenin çok ötesine geçerek etkili düşünme ve analiz yapma özelliğini sunar.⁷⁶

Günümüzde haritaclık bilimi; coğrafya, tarih, psikoloji, filoloji, iletişim, estetik, bilişim başta olmak üzere jeodezi, tp, fen, eğitim ve sosyal bilimler gibi birçok ilmi disiplinle etki alanını attırarak çalışmalarını sürdürmektedir.

i. Harita eşitleri

➤ **leklerine göre haritalar;** büyük, küçük ve orta ölçekli olarak snıflandırlırlar.⁷⁷

⁷³ Abby Ohlheiser, "How a Karma-Seeking Redditor Uncovered One of the World's Rarest Atlases", *The Washington Post* (Erişim 14 Mayıs 2025).

⁷⁴ Sarıcaoğlu, "Harita", 16/216.

⁷⁵ Nurettin zgen, "Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları", *Ege Coğrafya Dergisi* 19/2 (01 Aralık 2010), 16-17.

⁷⁶ Toprak, "Diğital İletişim ağında Mekânsal Bilginin retimi", 176.

⁷⁷ Harita Genel Müdürlüğü, "Haritann Tanımı, zellikleri, Snıflandırmalar" (Erişim 10 Ekim 2024).

➤ **Paylaşıldığı ortama göre haritalar;** klasik haritalar ve dijital haritalar olarak iki kısma ayrılırlar. Dijital olanları iki türdür.

a. Statik (sadece bakılabilenler); klasik çizim harita ve atlas kitaplarının kâğıt veya benzeri malzeme üzerinden taranarak dijital ortama aktarıldığı haritalardır.

b. İnteraktif (etkileşimli); bilgisayar programlarıyla üretilen haritalardır. Geniş katılımlı ve dinamik olan bu dijital haritalar yakınlaştırılıp uzaklaştırılabilir ayrıca mekânsal bilginin yanı sıra animasyon, fotoğraf, ses, video vb. olanaklar kullanılabilir ve başka haritalarla da ilişkilendirilebilirler.⁷⁸ Bilgileri değiştirilebilir/güncellenebilir Web haritalardır.⁷⁹

➤ **İşlevlerine göre haritalar;** iki kısma ayrılırlar.

a. Topografik; diğer adıyla genel haritalar, doğal (örn; sular, bitkiler, dağlar, arazi engebesi vb.) veya insan eliyle oluşturulmuş (yollar, köprüler, binalar vb.) tüm objelerinin şekilsel yapısının bir düzlem üzerinde gösterimiyle meydana gelen haritalardır.⁸⁰ Kısaca yeryüzü şekillerini haritalamak ve konum bilgisi vermek amaçlanır.

b. Tematik; genelde topografik bir altlık üzerinde belli bir kullanım gayesine yönelik o bölgeyle ilgili mekânsal referanslı olan her konuda bilgi aktaran kartografik ürünlerdir. Tematik haritalarda altlık, topografik haritalar olabileceği gibi hava fotoğrafı, uydu görüntüleri veya büyük bir yerin idari sınırları olabilir.⁸¹

Tematik haritalar; tarih, demografi, jeoloji, hava durumu, ulaşım, tarım, yeraltı kaynakları, taşımacılık, ekonomi, siyasi ve fiziki sınırlar, denizcilik, turizm vb. istatistiki mekâna ait her türlü bilgiyi coğrafi harita üzerinden okuyucuya sunarlar ve farklı ilim alanlarına görsel malzeme üretirler. Siyer alanında çizilen haritalarda genelde topografik haritalar altlık olarak kullanılmış ancak son yıllarda gelişen teknolojiyle birlikte Google Haritalar vb. tabanlar daha yaygındır.

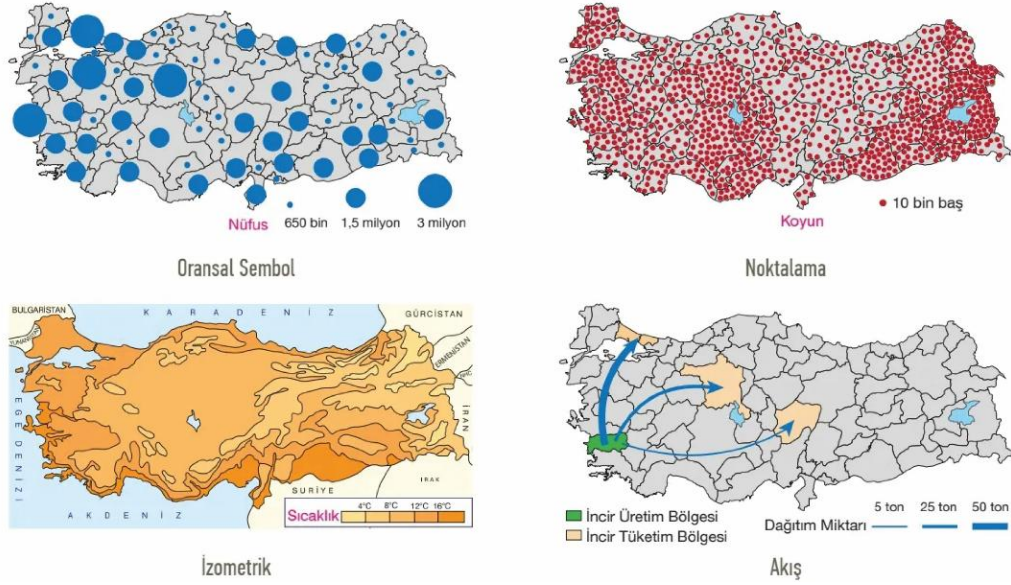
⁷⁸ Hüseyin Bulut-Hüdaverdi Gürkan, “Uzaktan Algılama Ürünlerinde İnteraktif Harita Kullanımı ve Mobil Uygulamalardaki Etkinliği”, *III. Meteorolojik Uzaktan Algılama Sempozyumu Bildiri Kitapçığı* (III. Meteorolojik Uzaktan Algılama Sempozyumu, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017), 75.

⁷⁹ Nihal Rezzan Gökçalp, *Epidemiyolojik Haritaların Tasarımı* (Fen Bilimleri Enstitüsü: İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011), 3.

⁸⁰ İleri, *Tematik Harita Tasarımı*, 8.

⁸¹ İleri, *Tematik Harita Tasarımı*, 16.

Tematik haritalar çeşitli tekniklerle modellenebilir. En yaygın olanları koroplet, oransal sembol, korokromatik, izoritmik, nokta sembol, çizgisel (akış çizgili) ve kartogramlardır.⁸²

Şekil 1: Tematik haritalama modelleri.

ii. Harita Değerlendirme Kriterleri

Harita tasarımı ölçek ve harita çizme amacının etkisiyle şekillenen, teknik bir üretim sürecidir. Bu sebeple bir harita değerlendirilirken iki açıdan incelenmelidir.

a. Teknik açıdan değerlendirme: Kartografya kurallarına uygun çizilip çizilmediği incelenmelidir. Bu kurallar; doğruluk, tamlık (eksiksizlik),⁸³ amaca uygun ölçek, açıklık ve anlaşılabilirlik, kolay okunabilirlik ve estetik olması yani güzelliğidir.⁸⁴

b. Tematik açıdan değerlendirme: Tematik doğruluktan kasıt haritanın dayandığı verilerin (nicel–nitel) doğruluğu ve konunun harita adıyla uyumudur.

⁸² Bahaddin Şahin - Recep Bozyiğit, “Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitaplarında Tematik Harita Kullanımının İncelenmesi”, *International Journal of Geography and Geography Education* 48 (08 Şubat 2023), 4.

⁸³ Haritanın eksiksiz olmasından kastın harita adı, tarihi, ölçeği, lejanti, yön oku, koordinat sistemi, veri kaynağının tam bulunmasıdır. Hasan Kara vd., “Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitaplarında Haritaların Kullanımı”, *International Journal of Geography and Geography Education* 38 (10 Temmuz 2018), 28.

⁸⁴ Harita Genel Müdürlüğü, “Haritanın Tanımı, Özellikleri, Sınıflandırmalar” (Erişim 10 Ekim 2024).

Tematik haritalar bütün ilim dallarında, çeşitli kurumlarda ve uzmanlık alanlarında kullanıldığı için teknik doğruluğu kadar oluşturulduğu konudaki güvenilirliği de önemlidir.⁸⁵

---

⁸⁵ İleri, *Tematik Harita Tasarımı*, 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN SİYER

1.1.Siyer-Coğrafya ilişkisi

Ana unsuru insan olan tarih ilmi geçmişte insanın etrafında meydana gelen olay ve olguları nedensellik ilkeleri çerçevesinde zamanı ve mekanıyla birlikte ele alır. İnsanın geçmişine olan ilgisi en eski çağlardan beri var olmuş, insanoğlu geçmişine bakarak gününü sürdürmüş, geleceğini inşa etmiş, medeniyetler kurmuştur. Medeniyet tarihini belli bir mekânda/coğrafyada ondan etkilenerek, onu etkileyerek ve elbette bir zaman içinde oluşturmuştur. Yeryüzünde vücut bulmuş her medeniyet bir coğrafyada doğmuş, gelişmiş, varlığını sürdürmüş veya yok olmuştur.

Medeniyet hem kişinin hem de toplumun ortak erdeme ulaşması, kendini gerçekleştirilmesi ve var etmesi için önemli ve gereklidir. Medeniyet kavramı köken olarak Arapça şehir anlamına gelen medine kelimesinden türemiş, birçok anlamı olmakla birlikte günümüzde daha çok iki anlamda kabul görmüştür. Biri yaşanan çağın en yüksek gelişme düzeyine ulaşmak; diğeri ise bir toplumla başka bir toplum arasında fark oluşturan sosyal, kültürel, iktisadî, maddî ve manevi değerler bütünü olarak ifade edilmiştir.¹

Bir medeniyetin oluşumu ve devam etmesinde kültür, dil, inanç, düşünce tarzı, iklim, beslenme ve coğrafya gibi birçok faktörden söz edilebilir. Hepsi yerine göre çok önemli olmakla birlikte bir medeniyetin üzerinde olumlu veya olumsuz birtakım etkiler bırakarak kaderini tayin eden faktörlerden en önemlisi coğrafyadır. Toynbee'nin de medeniyetlerin ortaya çıkış ve gelişmesinde birinci etken olarak coğrafyayı zikretmesi hatta “toplumu durgunluktan uzaklaştırıp dinamizm katan etkenler” başlığı altında coğrafi ortamı zikretmesi dikkat çekicidir.² insan ve

¹ Gümüştü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 325-326.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), 25.

toplumların üzerinde hayat bulduğu yerin dünyadaki mevkisi, sunduğu olanaklar, havası, denizi, bitki örtüsü, tarımı, dağı, taşı, madenleri, hayvanları gibi birçok coğrafi etken; doğuşundan ölümüne kadar yaşadığı hemen her şeyde etkilidir. Bize ulaşan en eski coğrafi eserlere bakıldığında coğrafya ve medeniyetin ortaya çıkması paralellik arz eder.³ Buna göre eski çağlardan beri insan coğrafyayla çok ilgilenmiş ve zaman içerisinde onu değiştirerek; yemesi, giyinmesi, evliliği, doğumu, ölümü gibi sosyal, ekonomik, siyasi ve beşerî her tavrında çevreyle etkileşimi sonucunda medeniyetini sürekli geliştirerek bugünlere getirmiştir.⁴

Coğrafya-insan etkileşimi çok eski zamanlardan beri bilinen bir şeydir. İslâm medeniyeti de gelişmekte olduğu dönemlerde sadece coğrafyaları fethetmekle kalmamış, bu coğrafyaları İslâm medeniyetine dönüştürmüştür. Hz. Peygamber'in Yesrib'den bir Medine çıkarması daha sonraki dönemlerde Müslümanların şehir kurma yetenekleri İslâm medeniyetinin kendini var etme, ortaya koyma ve geliştirme kabiliyetine örnek verilebilir.⁵ Nitekim Hz. Ömer'den nakledildiğine göre İslâm birçok bölgeye yayılıp ordular Irak, Suriye, Mısır gibi birçok beldeyi fethedince atadığı kadıllardan birine mektup yazarak “Allah beldelerin fethini bize nasip etti. Şimdi biz bu toprak ve beldelere (gerçekten) girmek istiyoruz. Bunun için bu beldeleri, buralarda oturanları, hüviyetlerini ve oranın hava ve toprağından nasıl etkilendiklerini bana anlat!” demiştir. Yetkilisi “Ey Emîr'ül Müminîn, Allah'ın yeri doğu, batı, kuzey, güney diye kısımlara ayırdığını bil!..” diye başlayan uzunca bir mektup göndererek Mısır, Yemen, Şam, Mağrib, Fars, Cezîre gibi birçok beldenin fizikî ve beşerî coğrafya özelliklerini yazarak halifeyi bilgilendirmiştir.⁶ Müslümanların coğrafyaya ilgi ve farkındalıkları sayesinde şehir tarihi ve fütihat literatürü oluşmuştur. Bu kitaplar bir şehrin/bölgenin sadece fethi veya siyasi tarihi ile ilgilenmemişler, bir şehri bütün yönleriyle ele almış hatta dünyayı iklimlere ayırarak bölgelerin insanlar üzerindeki etkisini yazmışlardır. İbn Haldûn *Mukaddime*'sinde yedi iklime ayırdığı bölgelerin insanların coğrafya ve iklimin etkisiyle hayatlarını tanzim ettiklerini anlatarak

³ Gümüştü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 325.

⁴ Gümüştü, “Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras”, 104.

⁵ Gümüştü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 226.

⁶ Ebu'l-Hasen Ali b. El-Hüseyin b. Ali Mesudi, *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk. Es'ad Dâğır (Kum: Dâru'l-Hicre, 1409/1989), 2/34.

karakterlerini ve hayata dair görüşlerini yazmıştır.⁷

İslâm medeniyeti tarihte varlık bulmuş diğer medeniyetler gibi bir coğrafyada doğmuş, çok hızlı bir şekilde birçok bölgeye yayılmış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüş büyük bir medeniyettir. İslâm diniyle başlayıp onun doğuşu, tamamlanması ve yayılmasıyla birçok millet üzerinde etkili olmuş, yüzyıllarca hüküm sürmüştür. İslâm medeniyeti bazı manevi temeller üzerinde yükselerek bütünlüğünü ve evrenselliğini koruyarak günümüze kadar var olagelmıştır. Bu manevi temeller Kur'ân ve elbette onun tebliğcisi Hz. Peygamber'dir.

İslâm'ın miladı olan ve Hz. Peygamber'in hayatının da geçtiği ilk dönem O'nun yüklenmiş olduğu misyon sebebiyle daha sahabe döneminden itibaren dikkatle takip edilmiştir. Hz. Peygamber'in hayatına, tebliğine ve irşadına tanık olan insanların ve onlardan sonraki nesillerin tarihi bir sorumluluk ve dikkatle onun hayatını incelemesi sonraki nesillere aktarması ve kaydetmesi diğer birçok ilim gibi siyer ilminin de Hz. Peygamber döneminde temellerinin atılmasını sağlamıştır. Müslümanlar onun hayatının her aşamasını dikkatle takip etmiş, her nesil kendinden sonrakilere aktararak onun tanınması ve anlaşılmasını sağlamışlardır. Hz. Peygamber dönemi vahyin anlaşılması için hemen her çağda gereklilik ve ihtiyaç görülen yönleriyle incelenerek tekrar yazılmıştır.

Hz. Peygamber dönemini tarihi olarak anlamlandırma çabasına girdiğimizde sağlıklı bir değerlendirme için bugün tarihi bir vakayı değerlendirirken yaptığımız gibi zamanla birlikte mekâna da odaklanmamız gerekir. Zira İslâm'ın neşet ettiği Hz. Peygamber'in doğduğu coğrafyanın, gönderildiği insanların, siyasi ortamın, ekonomik koşulların gönderilen yeni dinin doğuşu ve bir medeniyet oluşturması için birer etki alanıdır. Siyer-i Nebi'nin de meydana gelen her olay ve oluşum gibi coğrafyadan bağımsız olmadığı; iklimin, doğal ortamın, ekonomik faaliyetlerin, siyasi ve sosyal ilişkilerin ve diğer birçok coğrafi etkenin bir araya gelmesiyle meydana geldiği malumdur. Bunu daha iyi anlamak için fizikî ve beşerî koşullarıyla siyer coğrafyasının iyi bilinmesi gereklidir. Bu İslâm'ın neler getirdiğini veya kaldırdığını, Hz. Peygamber'in örnekliğini anlamak açısından da büyük önem arz etmektedir.

---

⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 25.

İslâm'ın Arap yarımadasında zuhur etmesi, Mekke'nin konumu, Mekke ve Medine'nin fiziki, siyasi, ekonomik, jeopolitik durumu ve beşerî coğrafyası göz önüne alındığında bu etkinin olumlu yönleri olduğu gibi olumsuz yönleri de olabilmektedir. İslâm'ın doğduğu Arap Yarımadası'nda kuraklık, çöl iklimi, su kaynaklarının azlığı, coğrafyanın tarıma elverişli olmaması gibi birçok coğrafi etken olumsuz etkiler yapmıştır. Bu bölgenin Asya, Avrupa ve Afrika'nın kesişim noktasında bulunması, Basra ve Umman körfezleri, Hint okyanusu ve Kızıldeniz ile çevrili olması, Hicaz bölgesinin Yemen-Suriye ticaret yolunun üzerinde bulunması, Mekke'nin dini merkez olması gibi birçok etkenin de olumlu etkileri olmuştur. Hicaz bölgesinde fizikî coğrafya olarak arazinin dağlık olması, yollarının dar ve ikliminin aşırı kurak olması, cazip zenginliklerinin olmaması Hicaz'ı yaşanması zor bir yer haline getirirken aynı zamanda olası bir harekât durumunda ganimet veya kâr, zararı karşılayamayacağı için Bizans veya Sâsânî gibi büyük devletlerin saldırılarından korunarak ticaret için elverişli olmasına, dil ve kültür olarak saf kalmasına neden olmuştur.⁸

Rivayet ve şiirlerde bolca rastladığımız yer isimlerinden Arapların yaşadıkları coğrafi ortamla ilgili oldukları özellikle Kureyş'in coğrafyayı çok iyi tanıdığı anlaşılmaktadır. Bunda uzak yerlere yaz-kış yaptıkları ticari seyahatler, Mekke'nin Kuzey-güney ticaretinin tam merkezinde yer alması, Kâbe'nin konumu, kültürün etkisi ve coğrafi olarak kritik bir konumda olmaları gibi birçok etken söz konusudur. İslâm'ın hızlı yayıldığı dönemler incelendiğinde Hz. Peygamber ve halifelerinin verdikleri siyasi kararlarda ve fetihlerde bu coğrafi bilginin yansıdığı görülür.

Hz. Peygamber bir savaş, savunma veya barış durumunda geniş kapsamlı istişarelerde bulunarak coğrafi gerçeklere uygun kararlar almaya çalışmıştır. Bunu hem Uhud, Hendek, Hudeybiye ve bazı seriyyelerde olduğu gibi genel toplantılarla hem de coğrafyayı yerinde inceleyen birlik ve casuslar göndererek sağlamıştır. Coğrafya bazen Bedir ve Hendekte olduğu gibi savaşın seyrini Müslümanlar lehine değiştirerek bazen de Uhud Savaşı'nda olduğu gibi aleyhine çevirmiştir. Bu hem o dönem hem de sonraki dönemlerde tartışmalara konu olmuş, Hz. Peygamber vahiy aldığı halde karar almak kolay olmamıştır. Bu sebeple sahabilere danıştığı ve

---

⁸ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 27.

coğrafyayı iyi tanıyan kişilerin fikirlerini önemseydiği rivayetlere yansımıştır. Örneğin Bedir Savaşı'nda Hubâb b. Münzir karargâh yerini uygun bulmamış, ordunun düşmana en yakın su kuyusunun başında konaklatılması gerektiğini söylemiştir. Hatta Hubâb, “ey Allah Resûlü ben bu suların olduğu yerleri iyi biliyorum. Orada suyu hiç kurumayan Uzûbe isminde bir kuyu vardır. Bu kuyunun üstüne bir havuz kurar, savaşırken ondan ve civarında bulunan kuyulardan istifade ederiz” diyerek fikrini söyleyince bu uygun bulunmuştu.⁹ Uhud Savaşı istişareleri de buna bir başka örnektir.

Siyer ve meğâzî okumalarını coğrafi bilgiler üzerinden yapmak Hz. Peygamber'i bir de bu yönüyle tanımak onun vahyi uygulayışı hakkında daha fazla bilgi verir ve destansı bir siyer anlayışından ziyade gerçekliğe yaklaşmamızı sağlar. Her yönüyle coğrafyanın etkisi değerlendirildiği takdirde zihniyeti, toplumu ve kültürleri şekillendiren bu büyük tarihi dönem anlaşılabilir, doğru ve bilimsel bir tarihçilikle siyere yaklaşılabilir. Yine coğrafya-siyer ilişkisi tam olarak inşa edildiğinde vahyin ilk kimlere hitap ettiği, Hz. Peygamber'in hicreti, gazve ve yolculukları, bölgenin iklimi, kültürel ve sosyal yapısı, siyasi ve iktisadî olayları daha anlamlı bir bütün olarak ele alınabilir. Ancak o zaman coğrafya-siyer ilişkisinin ne kadar iç içe ve kompleks olduğu, ayrıca coğrafyanın olaylar üzerindeki etkisi anlaşılabilir. Siyer-coğrafya ilişkisini sadece fizikî coğrafya üzerinden okumak eksik bir bakış açısı olur. Tam bir coğrafi okuma yapmak için fizikî coğrafyanın yanında beşerî, iktisadî, bölgesel ve siyasi coğrafyayı hem de birçok alt disipliniyle birlikte değerlendirmek gerekir. Aslında bu ilişkiyi bugün anladığımız şekilde olmasa bile siyer uleması da fark etmiş olmalı ki siyerin çeşitli kaynaklarında satır aralarında bu konuda birçok bilgi mevcuttur. Coğrafya esas alınarak yazılan ilk şehir tarihi kitaplarının da Hz. Peygamber'in yaşadığı şehirler olması buna örnek verilebilir.

Görselliğin çok fazla ön plana çıktığı günümüzde bu kadar uzak bir çağdan siyer coğrafyasının sadece okunarak anlaşılması zor görünmektedir. Kişi siyer kaynaklarında dağınık bir şekilde bulunan bilgilerden siyeri mekânsal bir zemine oturtamadığından siyer coğrafyasını zihninde canlandırması güçleşir. Bu alanda çalışmalar yapılmadığı takdirde Hz. Peygamber'in hayatı onun için destansı, soyut ve

---

⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2/14.

ulaşılmaz bir yerde durur. Oysa siyerin bugün yaşadığı gibi bir gerçekçilikle cereyan etmiş bir zaman dilimi olarak görülmesi, doğru değerlendirilmesi ve Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu misyonun tam anlaşılması açısından çok önemlidir. Bu sebeple siyerin tüm kaynakları kullanılarak siyer tarihi coğrafyasının ortaya çıkarılması, yani siyer mekanlarının geriye doğru inşa edilmesi ve modern coğrafi tekniklerle görsel materyallere dönüşmesi gereklidir.

1.2.Tarihi Coğrafya Açısından Siyer Kaynakları

Coğrafyanın önceden bilinen karşılığı yeryüzünü dolaşmak, tanımak, yeni yerler keşfetmek, yer göstermek, karşılaştırmak iken günümüzde coğrafya kavramları tabiatı, evreni, tarihi, kültürü, bilimi yani tüm doğal ve beşerî unsurları beraber kapsamaktadır. Bilindiği gibi modern coğrafyanın kainattaki doğal unsurları inceleyen fizikî coğrafya, insan ve onun eliyle gerçekleşmiş şeyleri konu edinen beşerî coğrafya olmak üzere iki temel alanı vardır. Hakikatte madalyonun iki yüzü gibi olan¹⁰ ancak önceleri birbirinden tamamen kopuk duran bu iki coğrafi alan günümüze geldikçe birbirine yakınlaşmış ve başka disiplinlerle etkileşime geçerek ortak araştırma alanları oluşturmuşlardır. Siyasi coğrafya, bölgesel coğrafya, nüfus coğrafyası, iktisadî coğrafya, sosyal ve tarihi coğrafya bu alanların başında gelmektedir.

Tarih ve coğrafyanın ortak alanı olan tarihî coğrafya, zaman ve mekân etkileşiminin tüm fizikî ve beşerî unsurlarıyla birlikte hem geçmişte hem de geçmişten günümüze bir süreç içerisinde inceleyen, coğrafya için olduğu kadar tarih disiplini içinde önemli bir alandır.¹¹ Tarihi coğrafya en öz anlatımla geçmişte yaşanmış bir olayın -mekânsal/coğrafi olarak- “nerede?” ve “niçin orada?” gerçekleştiği sorularının cevabıdır.¹²

Tarih, en kabul gören tanımına göre; *“toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan*

---

¹⁰ Gümüştü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 212.

¹¹ Uğur, “Tarih ve Coğrafya: Zaman ve Mekânın Etkileşimi”, 225-228.

¹² Gümüştü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 303.

*ilişkilerini ele alan bilimdir.”*¹³ Olayların zaman ve yer gösterilerek aktarılması bilimsel tarihçiliğin en önemli vasfı ve tarihi edebiyattan ayıran noktaların başında gelir. Zeki Velidi Togan da tarihin tanımını açıklarken olayların tetkikinde zamana göre (kronolojik) bir sıralamanın yeterli olmadığını, vaki oldukları mekanların da ele alınması gerektiğini vurgular.¹⁴

Coğrafya, konu ne olursa olsun mekanları baz alarak araştırma yaptığından günümüzde bir olayla ilgili “nerede?” sorusunun cevabını mekânı göz önünde olduğu için mekân tasvirleri, coğrafi veriler ve ölçümlerle ortaya koyarken tarihte yaşanmış bir olay için bu imkânsızdır. Çünkü tarih incelediği dönem ve olaya göre değişmekle birlikte çoğu zaman hakkında az bilgi bulunan, bazen bugüne hiç benzemeyen, geçmişe gitmek mümkün olmadığından olayları kendi zamanı ve zemininde değerlendirme imkânı olmayan bir bilimdir. Bu durum tarihçinin empatisini zorlaştırıp çoğu zaman tasavvur edemediği mekanlarda oluşmuş olayları analiz etmeye zorlar.

Olay ve olguları coğrafi şartlarıyla değerlendirmek yani geçmişin coğrafyasını inşa edip/anlayıp tarihi, kendi şartları içinde ele almak zor olmakla birlikte gerçeğe ulaşmanın en kolay yoludur. Yazılı metinlerde bulunan o günün coğrafyasıyla ilgili bilgilerin ve mekânsal verilerin toplanarak coğrafi bir bakışla değerlendirilmesi varsa bakiyeler, görsel, arazi/saha araştırmaları, güncel coğrafi verilerle desteklenerek tarihte yaşanan olayların bir mekân tanımlamasını yapmak ve onu görsel malzemelere dönüştürmek tarihin mekânsal boyutunun anlaşılmasına katkı sunar. Bu tarihi verilerin coğrafya gibi pozitif bir ilimle desteklenmesi metin çalışmalarına mekanların şahitliğinin eklenmesidir. Bu sebeple tarihi coğrafya çalışmaları tarih için büyük önem taşımaktadır.

Hız. Peygamber’in hayatı gibi İslâm ve dünya tarihi için önemli bir dönemin tarihi coğrafya açısından yeniden ele alınması bu dönemin mekânsal boyutlarının anlaşılması adına çok önemlidir. Somut bir örnek vermek gerekirse Hendek Savaşı’nı çalıştığımızda hendeğin nereden nereye kazıldığını, kaç km. kazıldığı gibi bazı bilgilerin yazılması tarihi coğrafya çalışması için yeterli değildir. Hendek Savaşı tarihi

---

¹³ Mustafa Fayda, “Tarih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/30.

¹⁴ Togan, *Tarihte Usul*, 8.

coğrafya açısından çalışılıyorsa her yönüyle o zamana gitmiş gibi öğrenilmeye çalışılmalıdır. Yani Medine'nin o günkü sınırları, topografik coğrafyası, toprak özellikleri, neden hendek kazıldığı, neden oradan oraya kazıldığı, kazmak için kullanılan malzemeler, hava şartları, bu şekilde bir savunmanın taraflar için avantaj ve dezavantajları, hendek ölçümleri, Hendek Savaşı'nda coğrafyanın rolü, daha sonra kazılan hendeğe ne olduğu gibi birçok sorunun cevabı kaynaklarda ve sahada aranmalıdır. Nihayetinde bu verilerin tümü harita, kroki, grafik ve çeşitli görsel materyallere dönüşmesi sağlanmalıdır. Bu siyerin tüm olay ve olgularını coğrafi boyutlarıyla ele almak ve siyer coğrafyasını inşa etmek olur.

Yazın özellikleri incelendiğinde ilk dönem siyer kitaplarında mekânın geri planda kaldığı kolaylıkla söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatını okurken genelde mekân sınırsız ve kolay tasavvur edilemez. Bu, dönemin yaklaşım tarzından kaynaklı olabilir.¹⁵ Değilse Hz. Peygamber'in kıyafetlerinden davranışlarına, yürüyüşünden mimiklerine kadar her detayın yazıldığı kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in yaşadığı, içerisinde vahyin indiği mekanlar hakkında detaylı bilgi verilmemesi zor görünmektedir.

Siyer metinlerinde kişi ve olaylar ön plandadır. Bu sebeple siyer kitaplarını tarihî biyografi (historical biography) olarak da tanımlayanlar olmuştur.¹⁶ Bilindiği gibi tarihi biyografilerde olduğu gibi siyer kitaplarında da (zaman) kronolojik sıralama çok önemliyken mekân yalnızca görünüşte kişi ve olayları etkilediği ölçüde yani yer gösterme amaçlı detaylandırılır. Hal böyleyken bugünden asırlarca uzakta yaşanmış Hz. Peygamber'in hayatını tarihi coğrafya açısından okumak istediğimizde siyer kaynakları bize ne kadar malzeme sunar? Bu sorunun cevabı için elbette birkaç farklı ilim alanına giren çok kapsamlı çalışmalar gerekir. Siyer kaynaklarının yalnızca siyer kitapları olmadığı, geniş bir arşivle karşı karşıya olduğumuz malumdur. Burada siyer coğrafyasıyla ilgili her ne kadar saha/arazi kaynakları, arkeolojik kalıntılar ve görsel malzemeler az olsa da arşivlerimizin çok zengin kaynaklar barındırdığı rahatlıkla söylenebilir. Bu sebeple arşiv bu işin başlangıç noktasındadır. Siyerin ilk ve daha

---

¹⁵ Demir, "Rasûlullah'ın Yolculuklarının Tabloyla Zaman ve Mekân Boyutu = The Time and Place Dimension of Rasulullah's Journeys in the form of Charts", 87.

¹⁶ Nihal Utku, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (07 Mart 2014), 3.

sonraki dönemlerde yazılan kaynaklarından siyer coğrafyası olan Arap Yarımadası, Hicaz, Mekke, Medine, Taif, Hayber, Uhud ve siyerle bağlantılı diğer yerler; siyerin mekanları olan Kâbe, Hz. Hatice'nin evi, Mescid-i Nebevi ve diğer mescitler, Suffa, Hz. Peygamber'in ailesine ait odalar, Medine sokak, çarşı, kuyu ve bahçelerine ait birçok coğrafi/mekânsal bilgi ve yer gösterme mevcuttur.¹⁷ Bize gereken en önemli şey çok titiz bir metin işçiliği ve coğrafi/mekânsal bir okumadır. Bu takdirde siyer tarihi coğrafyasını inşa etmek ve mekanlar üzerinden bir siyer okuması yapmak mümkün olacaktır. Siyerin kaynak çeşitliliği ve alanın genişliği düşünüldüğünde ciltler dolusu bilgi bulma imkânı olan bu konuda biz sadece en temel kaynaklardan birkaç örnek vererek konunun anlaşılmasına katkıda bulunabiliriz.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'den sonraki ilk dönemde Kur'ân'ın toplanması, takvimin belirlenmesi, divan kayıtlarının tutulması, evrakların tarihlendirilmesi, nesep listelerinin oluşturulması ilk tarihçilik çalışmaları olarak kabul edilirken asıl siyer malzemesi hadis ve tefsir edebiyatı arasından çıkarılmıştır.¹⁸ Nitekim tarih yazımına Mûsâ b. Ukbe, Halîfe b. Hayyât, İbn Şihâb ez-Zühri, İbn İshâk, Vâkîdî, İbn Sa'd gibi daha sonra Medine Tarih Ekolü olarak da isimlendirilecek hadis ve tefsir uleması tarafından başlanmıştır. Medine Tarih Ekolü'yle birlikte siyer, hadisten ayrı bir ilim olarak yazılmış bir asırdan fazla bir süre tefsir ve hadisle birlikte toplanan malzemenin kronolojik bir sıralama, mesafe bilgileri ve coğrafya/mekân tasvirleriyle ele alınması sonucunda bildiğimiz anlamda tarihçiliğin temelleri atılmıştır.¹⁹ Bu aynı zamanda rivayetlerin arasından tarihi olayların ayıklanıp o gün için çok ilerde sayılabilecek bilimsel bir zemine oturtmanın ilk adımlarıydı.

Hz. Peygamber'in hayatını konu alan siyer edebiyatına tarihi coğrafya açısından baktığımızda çok fazla bilgi bulmak mümkündür. Siyer ilminin yazılı en güvenilir kaynağı olan Kur'ân'ı Kerim'e baktığımızda Hz. Peygamber'le ilgili birçok bilgi olduğunu görürüz. Kur'ân'da Hz. Peygamber'in ismi, ahlakı, risalet ve tebliğine

---

¹⁷ Demir, "Rasûlullah'ın Yolculuklarının Tabloyla Zaman ve Mekân Boyutu = The Time and Place Dimension of Rasulullah's Journeys in the form of Charts", 86.

¹⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 18-21.

¹⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 21.

muarızlarının tepkisi, ona verilen kıymet ve askeri faaliyetlerinden Bedir,²⁰ Uhud,²¹ Benî Nadir'in sürülmesi,²² Huneyn Gazvesi,²³ Hendek Savaşı,²⁴ Tebûk Seferi²⁵ ile ilgili bilgiler vardır.²⁶

Kur'ân'da siyerle alakalı coğrafi bilgiler az da olsa mevcuttur. Bedir Savaşı'nın anlatıldığı Enfal Sûresi'nde hem coğrafi betimleme yapılarak hem de orduların konumlandırılmasıyla ilgili bilgi verilerek savaş yeri anlatılır. "Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıңызdaydı. (Onlar sayıca sizden öylesine fazla idi ki), şayet buluşmak üzere sözleşmiş olsaydınız (durumu fark edince) sözleşmenizde ayrılığa düşerdiniz (savaşa yanaşmazdınız). Fakat Allah, olacak bir işi (müminlerin zaferini) gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz Allah, elbette hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."²⁷

Hendek Savaşı Ahzâb Sûresi'nde yer ve coğrafi detaylarla verilir. "Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani o zaman düşman orduları sizi kuşatmıştı. Biz de onların üzerine şiddetli bir rüzgâr ve sizin göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, ne yapıyorsanız hepsini çok iyi görüyordu. O sırada düşman orduları üstünüzden ve altınızdan size saldırmıştı da korkudan gözler yerinden kaymış, yürekler ağızlara gelmişti..."²⁸

Tevbe Sûresi'nde hicret kıssası anlatılırken Mekke ismiyle, hicret esnasında kalınan mağara isim verilmeden geçmektedir. "Eğer o Peygamber'e yardım etmezseniz, iyi bilin ki Allah ona vaktiyle yardım ettiği gibi yine edecektir. Hani kâfirler onu Mekke'den çıkardıklarında, ikinin ikincisi olarak mağarada iken arkadaşına "Üzülme, Allah bizimle beraberdir!" diyordu."²⁹ Yine Mekke şehri En'am Sûresi 92. ayette tefsir kitaplarında *şehirlerin anası* şeklinde çevrilen ancak dilimize

---

²⁰ Âl-i İmrân 13, 121-127; Enfâl 7-12, 42-44, 63.

²¹ Âl-i İmrân 165-175.

²² Haşr 2-5.

²³ Tevbe 25-26.

²⁴ Ahzâb 9-25.

²⁵ Tevbe 38-50

²⁶ Şulul, *Siyer Usulü*, 143.

²⁷ Enfâl 8/42.

²⁸ Ahzab 33/9-10.

²⁹ Tevbe 9/40.

anakent/başkent olarak da tercüme edebileceğimiz “Ümmülkurâ” kelimesiyle vasıflandırılmış, Tin Sûresi 3. ayette ise “güvenli belde” olarak tarif edilmiştir.

Tefsir kitaplarına tarihi coğrafya açısından bakıldığında birçok yer gösterme ve coğrafi detaya rastlanır. Örneğin Taberî *Câmi 'u'l-Beyân*'ında Kureyş Sûresi'nin “Kureyş'in kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu). Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler”³⁰ ayetlerinin tefsirinde geçen yaz kış yolculukları üzerine birçok rivayet aktarır. “Ayete Kureyş'in yaz kış yaptıkları ticaret yolculuklarını kasteder. İkrime, “Kureyşliler yazın ve kışın, Yemen ve Basra'ya yolculuk yaparlardı. Ayette o kastedilmektedir. Allah 'bu evin Rabbine kulluk edin' diyerek Kureyşlilerin Mekke'de kalmalarını buyurdu” demiştir. Kelbî ve İbn Zeyd, “bu yolculuklardan kastedilenin Kureyş'in ticaret yolculuğu olduğunu söylemişlerdir. Onlar kışın Yemen'e, yazın Şam'a giderlerdi.” İbn Abbas ise Kureyş'in yazın Mekke'den Taif'e giderek kışın da oradan Mekke'ye gelerek yaptıkları yolculukların kastedildiğini söylemiştir.³¹ İbn Abbas Kureyş'in “korkudan emin kılınması” ayeti üzerine ‘Harem bölgesinde yaşayan halkı Allah Hz. İbrahim'in duasıyla korkudan emin kılmıştır’ demiştir. Katâde ‘Kureyşliler Araplar arasında yaz kış ticaret yapan insanlardı. Araplar birbirlerinin malını yağmalarken onlara karışmaz, bundan çekinirlerdi. Araplar harem halkına öylesine saygı duyarlardı ki bir Arap Kureyş'ten birini yakaladığında ‘bu harem ehliendir’ denilse adamı ve malını serbest bırakırlardı, demiştir.³²

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*'de Kasas Sûresi 85. ayeti açıklarken nüzul sebebi olarak, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında bir gece vakti kaldığı mağaradan çıkıp normal kervan yolundan değil de çok tercih edilmeyen bir yoldan giderek Cuhfe denilen yerde konaklarken bu ayetin indiğini rivayet eder. Hz. Peygamber'in Mekke yoluna bakıp duyulandığını Cebrail (a.s.) ona ‘doğduğun yeri, memleketini mi özledin?’ demesi üzerine Hz. Peygamber'in ‘evet’ yanıtını

---

³⁰ Kureyş 106/1-4.

³¹ Kureyş'in önde gelenleri Taif şehrini Mutedil havası, tatlı su kaynakları ve verimli toprakları sebebiyle tarih boyunca sayfiye yeri olarak kullanmışlardı. Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Tâif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/443.

³² Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Çur'an*, 24/651-655.

verdiğini bunun üzerine Cebrail'in (a.s.) 'Kur'ân'ı sana indiren Allah, elbette seni dönülecek yere tekrar gönderecektir'³³ ayetiyle Hz. Peygamber'i teselli ettiğini aktarır. Hatta Mukâtil bu ayet (Kasas-85) Mekke ve Medine dışında Cuhfe'de indi diyerek nüzul yerini tekrarlamıştır.³⁴ Kur'ân'la birlikte nüzul sebebi kapsamında birçok siyer olayının tefsirlerde yer alması, az da olsa coğrafi bilgi ve yer isimleri içerebileceği için konumuz açısından tefsir kitaplarına bakılması çok önemlidir. Ancak Mukâtil b. Süleyman, Hasan-ı Basrî, Taberî gibi erken dönem müfessirlerin kitaplarından ziyade sonraki dönemlerde yazılan tefsirlere bakmakta fayda vardır. Zira coğrafi bilgi bulunmakla birlikte ilk dönem tefsirlerde mekanlar ve coğrafi detaylar sadece hadis rivayetleri ve alimlerin görüşleri çerçevesinde yazılmıştır. Hem siyerin müstakil bir ilim olarak yazılması ve gelişmesi hem de sonraki dönemlerde dil, tarih, edebiyat, şehir tarihi ve buldân gibi birçok yazın türünün ortaya çıkması tefsir kitaplarında da mekân tahlilleri daha fazla yapılmasını sağlamıştır.

İbn Kesîr Ahzâb Sûresi 9-10. ayetlerinin tefsirini yaparken Hendek Savaşı'nın gerçekleştiği ortamı detaylarıyla anlatmıştır. "...Hendek kazıldığında açık deliller ortaya çıktı. Müşriklerden bir kısmı Medine'nin yüksek yerlerine bir kısmı da Uhud Dağı'na yakın Medine'nin doğu tarafına konuşlanmışlardı. Bunun için Allah da "Onlar hem yukarıınızdan hem aşağı tarafınızdan (vâdinin üstünden ve alt yanından) üzerinize yürüdükleri zaman korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti"³⁵ buyurmaktadır. Allah Resûlü ve ashâbı yaklaşık üç bin kişi -yedi yüz diyenler de vardır- çıkıp yüzlerini düşmana, sırtlarını Sevr Dağı'na³⁶ verdiler. Hendek, onlar ve düşmanları arasında kazılmış içinde su olmayan bir çukurdu. Bu çukur sayesinde düşman atlı ve piyadeleri onlara ulaşamıyordu. Kadın ve çocuklar Medine'nin kalelerine yerleştirilmişti. Yahudilerden olan Benî Kurayza'nın Medine'nin doğusunda bir kaleleri vardı. Kurayzaoğulları Hz. Peygamber'le anlaşmalıydılar. Yedi yüz kadar askerleri vardı. Onlardan Huyey b. Ahtab ahitlerini bozmak konusunda onları ikna etti ve Hz. Peygamber'e karşı olan Ahzâb ordularına katıldılar. Sıkıntı

---

³³ Kasas 28/85.

³⁴ Ebû'l-Hasen Muqâtil b. Süleymân el-Belhî Muqâtil b. Süleymân, *Tefsîru Muqâtil b. Süleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002), 3/359.

³⁵ Ahzab 33/10.

³⁶ İbn Kesîr'in Sevr Dağı olarak zikrettiği dağ bazı rivayetlere göre Uhud'un diğer adıdır. Aşağıda detaylarıyla anlatılacaktır.

büyüdü ve durum çok kötü bir hal aldı. Allah'ın "İşte o zaman müminler büyük bir imtihandan geçtiler ve adamakıllı sarsıldılar" buyruğunda geçen durum budur."³⁷

Kurtubî tefsirinde Ahzâb Sûresi'nin bu ayetlerini aşağı yukarı aynı bilgileri vererek, o anki korkuyu mekân, yer/yön bilgileri vererek tasvir eder. "O anda bela büyüdü ve korku şiddetlendi. Düşmanları Müslümanlara üstlerinden yani vadinin üstünden; doğu tarafından, aşağılarından yani vadinin dibinden ve batıdan gelmeye başladılar."³⁸ Devamında Hendek Savaşı'nda düşmanı dağıtan rüzgarla ilgili ayetin tefsirinde "bu rüzgâr Ahzâb'ı meydana getiren orduların üzerine gönderilmiş; onları dağıtan, çadırları yerinden söken, ocakları yıkan bir saba rüzgarıydı." "Bu rüzgâr, Allah Resûlü'nün bir mucizesiydi. Müslümanlar rüzgârın estiği tarafa çok yakın olmalarına hatta arada yalnızca kazılan hendek olmasına rağmen hiçbir zarar görmediler. Güvende kaldılar hatta haberleri bile olmadı."³⁹ Kurtubî yine devamla 13. ayette geçen Allah'ın "Ey Yesribliler!" hitabının tefsirinde "buradaki Yesrib, Hz. Peygamber'in 'Tâbe ve Taybe' diye isimlendirdiği Medine'nin kendisidir. Ebû Ubeyde 'Yesrib toprakların adıdır. Medine ise onda bir bölge/belde ismidir' demiştir. Es-Süheylî şöyle dedi; 'buranın Yesrib olarak isimlendirilmesi buraya yerleşen Amalika'ya mensup olan Yesrib b. Vâil b. Kâyine b. Mehlâbil b. Avaz b. 'Amlâk b. Lavaz b. İrem sebebiyledir. Bu isimlerden bazıları ihtilâflıdır. Amiloğulları Cuhfe diye isimlendirilen yere yerleşmişlerdir. Buranın Cuhfe diye isimlendirilmesi sellerin onları buraya sürüklemesi sebebiyledir."⁴⁰ Tefsir kitaplarından Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı coğrafyalarla ilgili birçok bilgi bulunabileceği gibi peygamberler tarihi, eski Araplar, Kureyş, Sasani ve Rumlarla ilgili bilgiler ve o günün dünya coğrafyasıyla ilgili bilgiler de bulunabilir. Bu, kıyaslama yapmak ve o günün dünyasını anlamak için gereklidir.

Bilindiği gibi siyer ve meğâzî ilmi yazıldığı ilk dönemde, hadis ilminin bir bölümü olarak yazılmış, hadis yöntemleri kullanılarak kayıt altına alınmıştır. Bu sebeple hadis kaynakları aslında siyerin beslendiği ana kaynaklardır. Nitekim siyer ayrı bir ilim olarak yazılmadan önce Hz. Peygamber'in yaşadığı birçok olay hadis

³⁷ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/384; Ahzab 33/11.

³⁸ Kurtubî, *el-Câmi li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 14/132.

³⁹ Kurtubî, *el-Câmi li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 14/144.

⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 14/148.

kitaplarında bazen delil olması bazen Kur'ân'ın nüzul sebepleriyle ilgili bazen de hadislerin daha iyi anlaşılması maksadıyla nakledilmiş, detayları üzerinde durulmuştur. Önceleri hadis rivayetleri arasında karışık bir şekilde bulunan siyer/meğâzî rivayetleri hadisler konularına göre ayrıldığı müstakil bölümler halinde yazılmıştır. Sahih-i Buhârî'de "Meğâzî", "Cihâd ve's-Siyer"; Tirmizî "Siyer"; Sahih-i Müslim, Nesaî ve Ebû Davud'da "Cihad" gibi müstakil bölümlerde siyer ve meğâzî olaylarının yer aldığı bölümler yazılmıştır. Ancak bu bölümlerde daha çok olaylar ön plana çıktığı için savaşların geçtiği yerler üzerinde az durulmuştur. Olay yeri, zamanı ve sebepleri üzerinde daha çok hadis şerhlerinde detaylı bilgiler ve alimlerin tahlilleri mevcuttur.

Siyer tarihi coğrafyasıyla ilgili en yoğun bilgi hadis kitaplarında dini hükümlerin bulunduğu bölümlerde, sosyal hayat, sefer ve fedâil kısımlarında bulunur. Hac, fazâilu'l-Medine, namaz, oruç gibi bölümlerde yer isimleri, coğrafya ve mesafelerle ilgili bilgi bulmak mümkündür. Örneğin Buhârî'nin *Sahih* 'inde, Medine'nin faziletleri bölümünde Ebû Hureyre'den naklettiğine göre "Allah Resûlü "benim dilimle Medine'nin iki lâbesinin (taşlık) arası haram kılındı" dedi. Benî Harise'nin yanına gelince "siz harem dışındasınız" buyurdu. Etrafı inceledikten sonra "aksine (haram bölgenin) içindesiniz" buyurdu."⁴¹ Buhârî'nin Hz. Ali'den naklettiği hadiste de "bizde (yanımızda) Kitabullah ve Hz. Peygamber'den şu sahifeden başka bir şey yoktur. Sahife'de şunlar yazılıydı. "Medine, Âir Dağı'ndan şuraya kadar haredir. Bu bölge içinde suçu kendi işleyen veya suçluyu koruyana Allah ve melekleri lanet eder..."⁴² Ebû Dâvûd'da Menâsik bölümünde geçen rivayette Hz. Peygamber "Âir Dağı'ndan Sevr Dağı'na kadar harem bölgedir" buyurdu.⁴³

Buhârî Oruç babında İbn Abbas'tan aktardığı hadiste, Hz. Peygamber'in Ramazan ayında Mekke'ye doğru yola çıktığı, Kedîd'e kadar yol boyunca oruçla geçirdiği burada oruç bozduğu, beraberindekilerin de oruçlarını bozduğunu rivayet eder. Hadisin sonunda Ebû Abdullah (Buhârî) "Kedîd bir su kaynağıdır ve Uşfân ile

⁴¹ Buhârî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, "Fezâilü'l-Medine", 29.

⁴² Buhârî, "Fezâilü'l-Medine", 29.

⁴³ Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Menasik", 96.

Kudeyd arasında bulunur” der.⁴⁴ Kastallânî şerhinde yine İbn Abbas’tan bildirdiğine göre “Hz. Peygamber bu yolculuğa Ramazan ayının onuncu günü, çarşamba, ikindiden sonra Mekke’nin fethi için çıkmıştı. Kedîd Mekke’ye iki merhale, Medine’ye yedi merhale uzaklıkta bir yerdi.” Kastallânî devamla Müslim’e göre vaktin ikinci olduğunu, başka bir rivayete göre ise seferden dolayı orucun insanlara ağır geldiğini bunu Hz. Peygamber’e bildirdiklerinden oruç bozduğunu nakleder. Buhârî’nin “Kedîd (كَدِيدٌ) bir su kaynağıdır ve Usfân (عُسْفَانَ) ile Kudeyd (قُدَيْدٌ) arasında bulunur” şeklindeki yer bildirmesini de aktardığı bölümde Usfân’ın büyük bir kasaba olduğunu ve Mekke’ye 48 mil uzakta olduğunu belirtir.⁴⁵

Hadis kitaplarında siyerin anlatılmasından maksadın yalnızca hadisin aktarılması/anaşılması olduğu için genellikle yer ve zaman içine yerleştirilmeden kaydedildiğini belirtmek gerekir.⁴⁶ Sahîh-i Buhârî’de bulunan “Meğâzî” bölümü dışındaki Kütüb-i Sitte’nin neredeyse tamamında olayların ele alınmasında kronolojik sıralama mevcut değildir. Tabi bu olayların yer ve zamanının tahlil edilmediği anlamına gelmemektedir. Daha ilk ravilerden itibaren zaman, yer ve mesafelerle ilgili soruların ravilere sorulduğu mekân tahlillerinin yapıldığı da rivayetlerden anlaşılmaktadır. *Sahîh-i Buhârî*’de geçen idmanlı-idmansız atların yarış mesafesi bölümünde hadiste anlatılan yerler Medine’de olmasına ve aktarılan hadislerde mesafenin o gün bilinmesine rağmen sorulduğu görülür. Şöyle ki; İbn Ömer’in azatlısı Nâfi’nin haberine göre İbn Ömer “Allah Resûlü idmanlı atları başlangıç Hayfa, bitiş noktası Veda Tepesi olarak yarıştırdı” demiştir. (Ravilerden biri olan) Musa b. Ukbe’ye “Bu iki yer arasında ne kadar mesafe vardır” dediğimde “6 veya 7 mildir” dedi. Allah Resûlü idmansız atları da başlangıç yeri Veda Tepesi, bitiş Zuraykoğulları mescidi olmak üzere yarıştırdı. Kendisine “Bu iki yer arasında ne kadar mesafe vardır?” diye sorduğumda “Bir mil veya onun civarında bir şeydir” dedi. Bu yarışmada İbn Ömer de yarışanlardan biriydi.”⁴⁷ Aynı konuya dair bir başka rivayet aktaran Süfyân es-Sevrî’ye de aradaki mesafe sorulmuş o Hayfa ve Veda Tepesi arası 5 veya 6 mil kadar, Seniyye (tepe) ve Zuraykoğulları mescidi arasında ise bir mil gibi bir mesafe olduğunu

⁴⁴ Buhârî, "Savm", 34.

⁴⁵ Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 3/384.

⁴⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 18.

⁴⁷ Buhârî, "Cihad", 58.

söylemiştir.⁴⁸ Burada geçtiği gibi mesafe tayinleri daha sahabeden başlayarak ravilere sorulmuş, günün ölçü birimleriyle tahmini bir mesafe tayin edilmiştir. Daha sonra gelen hadis uleması da bir olayın nerede meydana geldiği ve mesafe bilgileriyle ilgili bildiği şeyleri eklemiştir.

Kastallâni'nin yukarıdaki örneğinde geçtiği gibi hadis şerhlerinin de konumuz açısından çok önemli kaynaklar olduğunu söylemek gerekir. Hatta hadis kitaplarında olmayan pek çok bilgiyi hadisin anlaşılması için çeşitli kaynaklardan derleyerek aktarırlar. Şerhlerde yer isimleri ve coğrafi bilgiler üzerinde detaylı bir şekilde durulan konulardandır. *Sahîh-i Müslim* şerhi olan *el-Minhac*'da Medine'nin haram bölge sınırlarıyla ilgili hadisin "Âir (عير) ve Sevr dağları arası" kısmının açıklamasında Nevevî "Ayn harfinin fethası, ye harfinin de sükûnuyla Âir şeklinde okunur. Tanınan bir dağdır. Kadı İyâz, Musa ez-Zübeyr ve başka birilerinden "Medine taraflarında Âir ve Sevr diye iki dağ bulunmaz. Sevr Dağı Mekke'de vardır" rivayetini aktarır. Yine Zübeyr "Âir Medine civarında bulunan bir dağın ismidir" dedi. İyaz devamla "Buhârî'nin ravileri Âir Dağı'ndan zikrettiler ancak Sevr'e gelince kimisi Uhud olarak aktarmış, kimisi boşluk bırakmıştır. Çünkü onlara göre Sevr denilmesi hataydı. El-Mâzenî "Kimi alime göre burada Sevr denmesi ravi hatasıdır. Çünkü Sevr Mekke'dedir. Doğrusu (Âir'den) Uhud'a kadar, şeklinde olmalıydı" demiştir. Ebû Ubeyde de "hadisin aslı, Âir Dağı'ndan Uhud Dağı'na kadardır" demiştir. Hafız Ebû Bekir el-Hazemî ve başka imamlar "Âir'dan Uhud Dağı'na kadardır" dediler. Ben de (Nevevî) diyorum ki; Sevr Dağı'nın bir zamanlar oralarda var olan bir dağ adı olma ihtimali vardır. Bu Uhud veya sonradan ismi unutulmuş başka bir dağın adı da olabilirdi. Allahu Alem. Bilmemiz gereken bir nokta daha vardır. Rivayette Âir ile Sevr veya Uhud arası olarak tarif edilen haram bölge Enes'in (ibn Malik) rivayetiyle Hz. Peygamber'in "Allah'ım, iki dağın arasını haram kılıyorum" dediği, başka rivayetlerinde "onun iki karataşlığın (*lâbeteyha*⁴⁹) arasını haram kılıyorum" dediğidir. Burada iki karataşlığın arasından maksat iki harrenin arasındadır. Hadislerde iki labe/harre ifadelerinden kastedilen Medine'nin doğu ve batı sınırlarını açıklamak, iki dağ

---

⁴⁸ Buḥârî, "Cihad", 56.

⁴⁹ İki kara taşlık, volkanik taşlık, harre.

ifadesiyle ise kuzey-güney yönlerindeki sınırları tayin etmektedir.”⁵⁰

Şerhlerde Kur’ân ve hadislerde geçen kavram ve kelimelerin ne anlama geldiği, ismi geçen yerler hakkında bilgiler üzerinde çok durulduğu görülür. Örneğin “Kuşkusuz İbrahim Mekke’yi haram kıldı. Şüphesiz ben de Medine’nin iki kara taşlık kısmını haram ilan ediyorum.” Hadisinde geçen “lâbe” kelimesinden dil bilgisi ve garîbü’l-hadîs ulemasına göre iki harre kastedilir. Kara taşlıklı yer de harredir (حَرَّة). Medine’de biri doğusunda biri batısında olmak üzere iki harre bulunur. Yani iki kara taşlık arasında yer alır. Bunların en meşhur isimleri lâbe, lübe veya nun harfiyle nûbedir. Bu kelimenin çoğulu killet için lâbat, kesret için lâb/lûb şeklindedir. İki kara taşlık arası diye haram kılınan yer hem iki kara taşlık hem de arasında bulunan şehirdir.⁵¹ Aslında Medine’dir. Kur’ân ve hadislerde garîb kelimelerin açıklanması amacıyla ayrı bir ilim alanı oluşmuştur. Garîbü’l-Kur’ân veya garîbü’l-hadîs kitaplarında da bu yer isimlerinin üzerinde çok durulmuştur. Bu coğrafi kavramların ve bazen sınırlarının açıklanması da demektir.

Siyer rivayetlerinin tefsir ilmi oluşmadan önce hadis rivayetleri arasında nüzul sebepleri kapsamında nakledildiğini söylemiştik. Bu rivayetler hem Kur’ân ayetlerini açıklarken bütüncül bir bağlam kurma hem de delil olması maksadıyla nakledilmişti. Diğer yandan en eski siyer kitaplarından biri olan *Sîretü İbn İshâk*’ta 60’tan fazla sureden 250’yi aşkın ayetin bulunması⁵² onun kadar olmasa bile Vâkîdî’nin de Hz. Peygamber’in savaşlarıyla ilgili ayetlerin neredeyse tamamını *el-Megâzî*’sine alması siyer-tefsir ilişkisinin derinliğine güzel örneklerdir. Esbab-ı Nüzul rivayetleri başlangıçta hadis rivayetleri arasında dağınık olarak bulunduğu için hadis kitaplarında da bu şekilde kaydedilmiştir. Bir kısmı siyer olaylarından oluşan nüzul sebepleriyle ilgili hadisler, bilindiği kadarıyla ilk defa *Sahîh-i Buhârî*’de Kitâbü’t-tefsir adıyla bir bab, 114 sure için ayrı başlık açılmıştır.⁵³ Ancak hem Buhârî’nin *Kitâbü’t-Tefsir*’inde hem de diğer hadis kitaplarında amaç bildiğimiz anlamda ayeti tefsir etmek

⁵⁰ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Muslim*, 9/143; İmam Nevevi, *Sahih-i Müslim Şerhi El-Minhac*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Polen Yayınları, 2014), 6/365-366.

⁵¹ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Muslim*, 9/135.

⁵² Bu kadar ayetin açıklama ve delil olarak getirilmesi sebebiyle *es-Sîre*’ye aynı zamanda tefsir kitabı demek de yanlış olmaz. İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu’s-Siyer ve’l-Megâzî)*, 367-368.

⁵³ Bk. Saliha Türcan, “Rivayet Tefsirlerinde Sahîh-i Buhârî’nin Kaynaklık Değeri”, *Turkish Academic Research Review* 6/5 (31 Aralık 2021), 1624-1647.

olmadığından sadece nüzul sebebi hadis rivayeti çerçevesinde aktarılmıştır.

İlk dönem siyer kitapları doğal olarak siyerin o günkü coğrafyasıyla ilgili pek çok bilgi bulabileceğimiz kaynaklardan biridir. Müslüman alimler daha ilk dönemden itibaren Hz. Peygamber'e inen vahyi, onun sözlerini, yaşayış ve eylemlerini, savaşlarını ve tebliğini ezberleyerek veya yazarak kayıt altına alınmışlardır. Yer ve zaman belirtilen, yazıldığı dönemin kitap, divan ve şecere kayıtları, sözlü tarihi kullanılarak ve arazi araştırmaları yapılarak yazılan kitaplar Hz. Peygamber'in hayatını o güne dek kimseye yapılmamış bir şekilde yazmış ve bize kadar gelmesini sağlamıştır. Kitaplarda yazılı tasvirlerle mekanlar anlatılmış, bazen iki üç kişinin tanık olduğu -hicret yolu gibi- olaylar hakkında detaylı bilgiler kaydedilmiştir. Keza siyer kitaplarında birçok yer ismi ve yer göstermeler mevcuttur. Hatta ilk şehir tarihi kitapları Hz. Peygamber'in hayatının geçtiği şehirler hakkında; ilk coğrafya sözlükleri Kur'an, hadis ve siyerde geçen yer isimleriyle ilgili yazılmış sözlüklerdir. Böyle bir yazım geleneği olmadığı halde yer isimlerinin üzerinde bir edebiyat oluşturulması tarih yazımı olarak ileri bir düzeye işaret ettiği muhakkaktır.

Siyer ilmi ve Hz. Peygamber'in savaşlarını konu alan meğâzî ilminin müstakil bir ilim olarak yazılmasına h. ikinci asrın ilk yarısında başlanmış, rivayetlerde dağınık bir şekilde bulunan Hz. Peygamber'in hayatı kronolojik bir sıralama içinde siyer kitaplarında toplanmıştır. Tarihi bilgiyi hadis ve diğer ilimlerden ayıran bu süreçte coğrafya, hadiseler anlatılırken gerçekleştiği yeri anlatma ihtiyacından dolayı yani sadece "yer gösterme" zorunluğu kapsamında var olagelmiştir. Bu bir olayı anlatırken doğal olarak zihinlerde oluşan "nerede?" sorusuna o günkü mesafe ölçüleri ve yer tasvirleriyle cevap vermenin ötesinde değildir. Örneğin İbn Sa'd *Tabakât*'ında, Hz. Peygamber'in hicretin onuncu ayında Sa'd b. Ebû Vakkâs komutanlığında el-Harrâr'a gönderdiği seriyyenin yeri ile ilgili "Hz. Peygamber Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı komutan olarak atadı ve onu el-Harrâr'ı geçmemesi için uyardı. El-Harrâr, Cuhfe'den Mekke'ye giderken Hûm denilen yere yakın bulunan el-Mehacce bölgesinin solunda kalan kuyuların bulunduğu yerdir,"⁵⁴ diyerek anlatmıştır. Karkaratülküdr Gazve'sini de anlatırken hicretin 23. ayında gerçekleştiğini belirttikten sonra "Medine'ye 8 berid

---

⁵⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2/7.

mesafede bulunan el-Erhadiyye bölgesindeki Benî Süleym'e ait madene yakın *Ma'ûne* seddinin arkasındadır” şeklinde coğrafi açıklama yaparak yer göstermiştir.⁵⁵

İbn İshâk Bahrân Gazve'sini anlatırken önce yerini belirtir, sonra coğrafi detaylar verir. “(Hz. Peygamber) Kureyş ve Benî Süleym'le savaşmak için Medine'den çıkıp Bahrân'a kadar geldi. Burası Hicâz bölgesinde el-Für denilen yerde el-Haccâc b. Ulâz el-Behzî'ye ait bir maden yatağıydı. Hz. Peygamber Rebiülâhir ve Cemâziyelevvel aylarını orada geçirdi. Sonra herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan geri döndü.”⁵⁶

İbn İshak Bedir savaş meydanını anlatımında şartların anlaşılması için birçok coğrafi detay verir. “Kureyş yoluna devam ederek vadinin ‘Udvetü'l-Kusvâ denilen kısmına indiler. Burası ‘Akankal ile Yelyel Vadilerinin arka kısmındaydı. Yelyel Vadisi'nde Kureyş'in konuşlandığı yer ‘Akankal ve Bedir (kuyuları) arasında yer alan bir kum tepesiydi. Bedir ise Yelyel Vadisi'nin içlerinden Medine'ye doğru olan kısımlarındaydı. Yağmur yağınca vadi (Kureyş'in bulunduğu yer) iyice yumuşamıştı. Müslüman ordusunun bulunduğu yer sertleşmişti. Bu sebeple onlar rahat yürüdüler. Kureyş'in yerinden kıpırdayacak gücü kalmayana kadar yağmur yağdı. Hz. Peygamber onlardan daha hızlı hareket ederek suya ulaştı.”⁵⁷ Müslümanlar Medine tarafında sahile yakın olan kumsal zeminde bulduklarından hem insanların hem hayvanların hareketi güçlü. Mekke tarafından gelip kumsuz ve daha sert olan zeminde konuşlanan müşrikler başlangıçta daha avantajlı durumdaydılar. Bu ayetlerde yağmur yağması sonucunda toprak alanın yumuşaması, kumluk alanın ise sertleşmesiyle Allah'ın Müslümanlara olan yardımını anlatılıyor.

Vâkıdî Bedir Gazvesi'ni anlatırken Hz. Peygamber'in çıkışını ve yolda konaklamasını şöyle anlatır. “Hz. Peygamber beraberindekilerle yola çıktı. Ramazan ayının 12'sinde pazar günü Benî Dînâr Dağı'na ulaştı ve dağ eteklerinde Medine'deki Benî Dînâr kabilesinin dağlık alanı olan el-Buk'ta konakladı. Büyütü's-Sukyâ veya es-Sukyâ denilen bu yer Medine'deki evlere bitişikti.”⁵⁸ Yine Vâkıdî Hz. Peygamber'in

⁵⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü'l-Tabakâti'l-Kebîr*, 2/28.

⁵⁶ İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzi)*, 313.

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/619-620.

⁵⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/21; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Ömer el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları*, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016), 68.

hicretten 13 ay sonra Ümeyye b. Halef başkanlığındaki kervanın yolunu kesmek üzere yola çıktığı gazve olan Buvât Gazvesi’ni anlatırken Buvât’ın Dabbe yakınlarında Zû Huşub dolaylarında olduğunu nakletmiş, “Buvât ve Medine arasında üç berîdlik mesafe vardır” diye eklemiştir.⁵⁹

İbn Hişâm Uşeyre Gazvesi’ni aktardığı rivayetini İbn İshak’tan birçok coğrafi detayla birlikte nakleder. “Allah Resûlü Benî Dinar yolundan gitti. Feyfa el-Habâr’ı geçip İbn Ezher’de Zatü’s-Sak denilen bir ağacın altında konakladı. Orada namaz kıldı. Allah Resûlü’nün mescidi (şu anda) oradadır. Orada hem kendisi hem ashâbı yemek yedi. Yemek yapılan yer (şimdi de) orada bilinir. Orada Müşterib isminde bir su kaynağından su çekildi. Allah Resûlü Halâik’i soluna alarak şimdilerde de bu isimle bilinen Şu’betu Abdulah denilen bir dağ yolunu izledi. Sonra sola yönelerek Yelyel’e (vadi) vardı. Burada Yelyel ve Dabbû’a’da (dere) konaklayan Hz. Peygamber Dabbû’a’dan su içti. Daha sonra Ferş’i yani Melel Ferş’i (vadi) takip ederek Yenbu içlerinde bulunan Uşeyre’de konakladı.”⁶⁰

Siyer kitaplarındaki bu “yer göstermeler” mekanların, coğrafi özelliklerin ve mesafelerin etkisi kadar yani olayların meydana gelme şekilleri ve sonuçları üzerinde ihtiyaç görüldüğü kadarıyla ele alınmıştır. Bu da genellikle olay yerini bilen tarihçi ve ravinin bazı olayların yerleri üzerinde çok durmamasına, detaylı bir kayıt ve araştırma yapmadan sadece yer isminin yazılıp geçilmesiyle sonuçlanmıştır. Bundan da önemlisi mesafelerin yazımı konusunda bugün olduğu gibi bir standart olmadığı için o gün kullanılan ölçü birimleri olan mil, fersah, berid gibi ifadeler veya günlük/gecelik, konaklık mesafe gibi tabirler kullanılarak tarif edilmeye çalışılmıştır.

Burada siyer olayları ele alınırken Vâkıdî’ye kadarki süreçte Siyer rivayetlerinde genellikle tarihçilik anlayışı olarak o dönemde tarihçinin olay ve olay zamanını çok önemsenmesine karşın olay yeri üzerinde daha az durduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır. Birçok yer anlatılırken “es-Seyyâle denilen yer”, “el-Menzîle denilen yer”, “el-Beydâ denilen konaklama yeri” demekle yetinilmiş coğrafi detaylar uzaklık ve mesafe bilgisi üzerinde daha az durulmuştur. Ancak Vâkıdî selefleri ve çağdaşı olan

⁵⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/12.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/598-599.

tarihçilere göre coğrafi detayların üzerinde daha fazla durmuştur. Vâkıdî *Meğâzî* adlı kitabının girişinde Hz. Peygamber'in savaşlarının bir özetini vererek sonunda bizzat katıldığı gazve sayısını 27, hazırlayıp gönderdiği seriyyelerin sayısını 47 olarak belirtmiş⁶¹ ve hepsini tek tek detaylarıyla anlatmıştır. Siyer kitaplarında bir ilki başlatarak sayısını toplamda 74 olarak verdiği gazve ve seriyyelerin hepsinde tarih, yer isimleri, coğrafya ve mesafe bilgilerini vererek başlamış, olayları daha sonra anlatmıştır. Bu da o günlerde yer gösterme veya yeri tasvir etme olarak günlük hayatta bulunan coğrafyanın yazım edebiyatında daha fazla bulunacağı Hz. Peygamber'in hayatının geçtiği yerleri tarif etmekte kullanılacağı anlamına gelmekteydi.

Vâkıdî'den nakledildiğine göre, “karşılaştığım bütün sahabe torunlarına, şehit sahabenin evlatlarına, azatlı kölelerine, dedelerine dair bildikleri haberleri, sakladıkları hatıraları, katıldıkları seriyyeleri, gazveleri, şehit olanların şehadet yerlerini ve nasıl şehit olduklarını sordum. Elde ettiğim bilgiler rehberliğinde bildiğim her gazvenin meydana geldiği yeri inceledim. Mesela Müreysi' Gazvesi'nin meydana geldiği yere gittim, orayı inceledim” demiştir. Yine Harun el-Fervî de, Mekke'de Vâkıdî'yi elinde su matarasıyla gördüğünü ona nereye gittiğini sorduğunda Huneyn Gazvesi'ni anlamak ve savaşın yapıldığı yeri görmek için Huneyn'e gittiğini söylemiştir.⁶²

Vâkıdî'nin bir tarihçi olarak coğrafi bilgisinin iyi olduğu özellikle siyerin geçtiği yerleri gezip gördüğü rivayetlerden anlaşılmaktadır. Öğrencisi İbn Sa'd'ın Vâkıdî'nin kendi ağzından anlatımıyla gençliğinde Hârûn Reşîd ve o zamanki veziri Yahyâ el-Bermekî'ye rehberlik yaparak vahyin indiği yerler, şehitlerin kabirleri ve Medine'deki önemli mekanlarla ilgili bilgiler verdiğini anlatmıştır.⁶³ Bundan önemlisi bunu tarih yazımına nakletmesi mesafeler ve coğrafya üzerinde durmasıdır. *Meğâzî* kitabında Nahle Seriyeye'sini anlattığı bölümde Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan aktardığı bir rivayette Utbe b. Gazvân'la nöbetleşe bindikleri devenin kaybolması olayını anlatırken yazar olarak sık sık araya girerek bilgilendirmede bulunmuştur. Şöyle ki Sa'd b. Ebû Vakkâs yolculuğu anlatırken Buhrân'da durakladıklarını söylediği yerde yazar “Buhrân'ın, Benî Süleym madeninin yanında” olduğunu belirtir. Müleyha'dan yola

---

⁶¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/8.

⁶² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 6 (Neşredenin önsözü).

⁶³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 7/604-605.

çıktıklarını söylediğinde “Müleyha ve Medine arasında altı beridlik bir mesafe olduğunu, Medine ve Benî Süleym madeni arasında ise bir gecelik mesafe bulunduğunu” ifade ederek mesafe bilgisi verir ve coğrafi bilgilendirme yapar. Rivayet devam ederken Sa’d’ı dinleyen birinin ona Medine ve Müleyha arası mesafeyi sorması üzerine onun da “üç gün” dediğini de aktararak ölçü birimi olarak verdiği mesafeyi bir de günlük mesafe olarak Sa’d’dan nakleder.⁶⁴

Hendek Gazvesi Vâkıdî’nin anlatımında şu şekilde geçmektedir. “Hendek’e gelenler Kureyş, Süleym, Esed ve Gatafan’dan oluşan üç ayrı ordu halinde mevzilenmişlerdi. Sayıları 10.000 kişiydi. Ebû Süfyân orduları komuta ediyordu. Kureyş ve destek ordular Vâdi’l-Akîk ve Rûme’de, Gatafan komutanlarıyla Uhud (Dağı) yanında bulunan ez-Zegâbe’de konuşlandılar. Kureyş’in yanında binekleri için kamış parçaları dışında bir yiyecek bulunmuyordu. Onlar da Akîk Vadisi’nde bineklerini otlattılar. Benî Gatafân’da develerini orman kenarlarındaki taze ılgın ağaçlarını yesinler diye ormana salmışlardı. Orada insanlar bir ay önce hasat kaldırdıkları için arazilerde ekinin bulunmadığı bir zamanda gelmişlerdi. İnsanlar tahıl ve samanlarını kaldırmışlardı. Gatafân kendilerine ait develer açlıktan ölürken, 300 atı ise vadiye salarak tutabiliyorlardı. Onlar Medine’ye geldiklerinde kuraktı.”⁶⁵ Vâkıdî’nin kitabında bunlara benzer birçok yerde coğrafi detay yer ismi, rota, mesafe ve konaklama bilgileri yer almıştır.

Vâkıdî’den sonra öğrencisi İbn Sa’d da siyerin geçtiği yerleri onun gibi önemsemiş olmalı ki Tabakât’ında onun gibi sefer ismi ve yerini coğrafi detaylarla vermiş, gazve ve seriyyelerin sayısını Vâkıdî ile aynı vererek mesafe bilgilerini yazmıştır. Vâkıdî’nin kitabından ilgili bilgileri alarak onun kitabında bulunmayan bazı coğrafi detay ve mesafe bilgileri eklemiştir. Örneğin Karkaratülküdr Gazvesi’nde Vâkıdî bu yerle alakalı hiçbir bilgi vermezken İbn Sa’d, *Ma’ûne* seddinden sonra el-Erhadiyye denen yerin yakınlarında bulunan bir yer olduğunu ve Medine’ye 8 konak mesafedeki Benî Süleym madeni tarafında yer aldığını belirtmiştir.⁶⁶ Yine aynı şekilde el-Karede Seriyeye’sinde Vâkıdî sadece yer ismi verirken İbn Sa’d buranın Necd

⁶⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/17.

⁶⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/444.

⁶⁶ İbn Sa’d, *Kitâbü’l-Tabakâti’l-Kebîr*, 2/28.

arazisinde, er-Rebeze ve el-Gamre arasında Zâtu'l-Irk tarafında bir yer olduğunu söylemiştir.⁶⁷ Başta gazveler olmak üzere böyle bir çok örnekte İbn Sa'd Vâkıdî'nin sadece isim olarak geçtiği yerleri daha detaylı bir şekilde aktarmıştır.

Siyerin geçtiği yerlerin Vâkıdî'yle birlikte daha çok önemsendiği ve kitaplarda daha detaylı anlatıldığı anlaşılmaktadır. Buna bakılarak Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın siyer olaylarının gerçekleştiği yerlerin üzerinde daha fazla durarak tarihçilikte önemli bir çıkır açtıkları söylenebilir. Nitekim *el-Meğâzi*'nin tahkikini yapan Marsden Jones kitabın mukaddimesinde Vâkıdî, İbn Sa'd ve öğrencisi fütûh kitapları yazan Belâzürî'nin Arap coğrafya literatürünün de ilk eserlerini verdiklerini yazmıştır.⁶⁸ Bu şehir tarihi kitaplarının yazılmasıyla zirveye taşınan bir süreç olmuştur.

Tarihi coğrafya açısından siyerin en zengin kaynağı tartışmasız şehir tarihi kitaplarıdır. Hz. Peygamber'in hayatının yazılmasıyla birlikte genelde Mekke ve Medine'de yaşayan alimler İslâm'da kutsiyeti sebebiyle başta bu şehirler olmak üzere birçok İslâm şehri hakkında kitaplar yazmışlardır. "İslâm Şehirler Tarihi" adını verebileceğimiz bu yazım türüyle Müslüman alimler fethedilen şehirleri veya siyerin, ibadetlerin merkezinde olan coğrafyaları araştırarak kaydetme yoluna gitmiş şehrin tarihsel gelişimi, fethi, etnisitesi ve coğrafyasıyla ilgili birçok bilgi kaydetmişlerdir.⁶⁹ Bu türden kitapların konumuz açısından en önemli noktası İslâm tarihinde ilk defa siyerin coğrafya üzerinden okunması yani coğrafya/mekân merkezli ele alınmasıdır. Bu mekanların İslâm'dan sonra geldikleri noktayı ve siyer-mekân iletişimini gözler önüne sererler. Ayrıca özellikle de Medine tarihi kitapları coğrafya üzerinden İslâm'ın medeniyet inşasının en çarpıcı örneğini teşkil ederler.

Mekke şehriyle alakalı yazılan şehir tarihi kitaplarından en erken tarihli Hasan Basri'nin (ö. 110/728) yazdığı, günümüze de ulaşmış olan *Fezâ'ilü Mekke ve's-Sekeni Fihâ* isimli kitabı ve Ezrakî'nin (ö. 250/865) *Ahbâru Mekke ve Mâ câ'e Fihâ Mine'l-Âşâr*'ıdır. Medine ile alakalı yazılan kitaplardan günümüze ulaşmayan ancak rivayetleri derlenerek kitap haline getirilen Mâlik b. Enes'in de öğrencisi olan İbn Zebâle'nin (ö. 199/814'ten sonra) *Tarihu'l-Medîne*'si (*Kitâbü'l-Medîne ve ahbâruhâ*)

⁶⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2/32.

⁶⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 31-32 (Neşredenin önsözü).

⁶⁹ Zebale, *Ahbaru'l-Medine*, 18.

ve Ömer b. Şebbe'nin (ö. 262/876) *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere* isimli kitabı günümüze ulaşan en eski tarihli kitaplardır.⁷⁰

İlk şehir tarihi kitaplarından coğrafi bilgi içeren örnekler vermek gerekirse Ezrakî Mekke'nin iki büyük dağından biri olan Ebûkubey's Dağı'nı şöyle anlatır. "Cahiliye döneminde el-Emin de denilen Ebûkubey's Dağı, Mekke'nin iki büyük kayalık dağlarından biri olan Safa üzerinde yükselir, Süveyda ve Hendeme'ye kadar gelirdi. Ebû Kubey's adında bir adam üzerinde ev yaptığı için ona bu isim verilmiştir."⁷¹ Yine Ezrakî er-Riya' (mahalle, menzil) başlığı altında zikrettiği bir bölümde daha sonra Şi'bu Ebû Talib olarak isimlendirilecek olan er-Riya' Benî Abdülmuttalib'i şöyle anlatır.

"Zemzem kuyusunun 60 arşın derinliğinde fişkırın 3 su kaynağı vardı. Biri Ebûkubey's Dağı hizasında, biri Hacerülesved tarafında diğeri Merve yönündeydi. Suyu kuraklık sebebiyle çok azalmıştı. Hatta h. 223-224 senelerine kadar suyu neredeyse çekilmişti. Suyunu arttırmak amacıyla etrafı genişletilip 9 arşın kazıldı. H. 225 senesinde bol yağmur yağması sonucunda da suyu arttı. Zemzem'e birkaç kez kazı çalışması yapılmıştır. Hatta bu çalışmalarda görev alan Taif ehlinden olan Muhammed Muşîr 'bir kısmı duvar yapılmış, geri kalanı oyulmuş dağ olan 40 arşın derinliğinde Zemzem'in dibine inip namaz kıldım' dedi. Zemzem kuyusunun yukarıya doğru taşla örülen kısmının ölçüsü 2 arşın bir karış, çevresi 11 arşın, ağzının genişliği 3,3 arşındı. Kuyunun üzerinde sâc ağacından yapılmış bir eşik vardır ki bu eşik dört köşe şeklinde olup üzerinde 12 küre bulunmaktaydı. Bu küreler üzerinden su çekilirdi."⁷²

İbn Zebâle *Ahbaru'l-Medine*'sinde "Kab b. Malik'ten nakille 'Allah Resûlü Medine'nin her tarafından birer berîdi haram kıldı ve beni Medine'nin harem hudutlarını belirlemek üzere ve işaretler dikmek üzere gönderdi. Ben de Zâtü'l-Ceyş, Müşeyrib, Seyyib, Hufeyyâ ve Zü'l-Uşeyra üzerine işaretler koydum, rivayetini

⁷⁰ Mustafa Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1-4 (01 Ağustos 1986), 170-173.

⁷¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, 2/266-267.

⁷² Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, 2/61; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, ed. Mehmet Azimli, çev. Yunus Vehbi Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 387-388.

nakletmiştir.”⁷³

Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*'sında “Ğabe tarafından Rûme'de birleşen Buthan, Ğurab, Zeğabe ve en-Nakamâ Vadilerinin suları birleşerek bir su haline gelirler. Sonra Dayka Vadisi'nin İdam diye bilinen dağa doğru akarlar. Buradan Mısır yolu üzerinden Kira'ya doğru gidip denize dökülürler.”⁷⁴

Şehir tarihi kitapları çoğu hadis kitapları gibi isnatla yazılan kaynaklardır. Mekke ve Medine tarihleri, özellikle siyerin vuku bulduğu mekanların siyasi, sosyal, tarihi, coğrafi, mimari yapı, iktisat ve kültürüyle ilgili çok çeşitli bilgiler barındırmaktadırlar.⁷⁵ Şehir tarihi kitaplarının siyer tarihine en önemli katkısı siyer coğrafyası ve mekanlarıyla ilgili hem yazıldıkları günkü şartları hem de Hz. Peygamber zamanındaki durumları hakkında bilgiler kaydetmesidir. Bu da siyer tarihi coğrafyası ve mekanlarının o günü ve sonradan geçirdikleri değişimi anlatması açısından çok şey ifade eder. Örneğin doğal afetler gibi coğrafyayı etkileyen, birçok kitapta bulunamayacak bilgileri şehir tarihi kitaplarında bulmak mümkündür. Ezraki'nin *Ahbâru Mekke*'sinde geçen Mekke'de vuku bulan sellerle ilgili bölümde; cahiliye dönemi, Hz. Ömer dönemi, Abdülmelik b. Mervan ve Me'mûn dönemleri olmak üzere dört büyük selin meydana geldiğini ve onların sonuçlarını yazmıştır. Ezraki Saîd b. Müseyyeb'den Cahiliye döneminde olan bir sel sebebiyle iki dağın arasının kapandığını aktarmıştır. Hz. Ömer döneminde olan selin Makam-ı İbrahim'i yerinden söküp götürdüğünü, durumu öğrenen Halife'nin sel sularına karşı bir bent yaptırdığını yazmıştır. Abdülmelik döneminde Cuhaf selinde çok sayıda hacının öldüğünü ve sel baskınlarına karşı bentler yapıldığı detaylarıyla anlatılmıştır.⁷⁶

Semhûdî h. 654'te meydana gelen ve Hicaz bölgesinde kaydedilen son volkanik patlamayı tarih ve rivayetleriyle uzunca anlatmış, birçok alimden alıntı yapmıştır. Semhûdî'nin o dönemde yaşayan ancak patlama esnasında Mekke'de bulunan daha sonra Medine'ye gelerek bu konuda araştırmalar yaparak bir kitap telif eden Kastallânî'den aktardığına göre, Medine'de depremlere yol açan volkanik

⁷³ Zebale, *Ahbâru'l-Medine*, 138.

⁷⁴ Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Muştafâ*, 4/69.

⁷⁵ Şulul, *Siyer Usûlü*, 165.

⁷⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fihâ mine'l-Âşâr*, 2/166.

patlamanın ilk artçuları hafif olduğu için çok hissedilmemiş, salı günü şiddetlenerek herkesi çok korkutmuştur. Gök gürültüsünden fazla ses çıkaran yeri sarsıp duvarları sallayan bu depremler, cuma gününe kadar sürmüş, 18 kadar artçı olmuştur.”⁷⁷ “Yangın cemâziyelâhir’in 6’sı cuma günü başlamış recep 27’ye kadar toplamda 52 gün sürmüştür.” Devamında yangının bazen sönüp bazen yandığını, söndüğünde bile bir garanti olmadığını yazmıştır. Semhudi olayın devamında şöyle nakletmiştir. “Medine valisi bir grup atlıyı teftiş için göndermiş ama yaklaşılamamışlar. Bizzat kendisi gitmiş ama o da her tarafa akan ateş üzerindeki çivi gibi taşların ve yerin sıcaklığından dolayı sadece iki taş atımı mesafe yaklaşabilmiştir. Medine Emiri, yükselen alevlerle ve dağlara ve tepelere benzeyen ateşlerle karşılaşmıştır. “Ateş hareketli denizler gibi taştan köpükler fırlatıyordu. Onun alevleri göğü o kadar aydınlattı ki, güneşin veya ayın tutulduğu, gökteki ışıkların yok olduğu zannedildi. Allah’ın yardımıyla bu yangın hayvan, bitki ve taşları yok etmedi. Yoksa bu ateş hepsini yok edebilirdi.”⁷⁸ “Tarihçi el-Bedr b. Fethûn ‘Bu ateş Uheyliyeyn Vadisi tarafından aktı. Medine’ye yarım gün mesafede bulunan bu yer es-Sevârikiye’ye giden yolun üzerindedir’ dedi. Kastallânî ‘bu yangın doğu tarafında Medine’ye bir konak mesafede olan Kâu’l-Heylâ denen yerde başlamıştı. Bu yer Benî Kureyza Yurdu ve Uheyliyeyn denilen yer arasında Kubâ’nın doğusundaydı. Buradan çıkan ateş sonra Uheyliyeyn denilen yere ulaştı. Yükselerek Şam tarafına doğru ilerleyerek Uhud Dağı yakınlarına bulunan Kureynü’l-Erneb’e kadar ulaştı. Sonunda söndü.’ Tarihçiler dediler ki, ‘bu ateş dağları ve taşları yutarak süratle bir vadiden geçti. Bu vadinin 4 fersah uzunluğu, 4 mîl genişliği ve bir buçuk insan boyu kadar da derinliği vardı. O yerden akıp giderken kayaları erimiş kurşuna (Ânuk) çevirmişti. Ateş söndüğünde onların rengi kıızıldan siyaha dönmüştü. Bu volkanik taşlar, harrenin yani eş-Şezât (kanat) Vadisi’nin sonunda toplana toplana Vu’ayra Dağı yönünü kapatmıştı. Sanki vadinin ön tarafı ateşle eritilmiş bir setle örülmüştü. Sonuçta Zülkarneyn Seddini bile geçen ne hayvan ne insan hiç kimsenin aşamayacağı bu seddi tarif etmeye kelimeler kâfi gelmezdi.”⁷⁹

Fütûhât kitapları da şehir tarihi kitapları gibi siyer coğrafyası hakkındaki ilgili

⁷⁷ Semhûdî, *Vefâu’l-Vefâ bi Ahbâri Dâri’l-Muştafâ*, 1/112.

⁷⁸ Semhûdî, *Vefâu’l-Vefâ bi Ahbâri Dâri’l-Muştafâ*, 1/115-116.

⁷⁹ Semhûdî, *Vefâu’l-Vefâ bi Ahbâri Dâri’l-Muştafâ*, 1/118-119.

bölümlerde zengin bilgiler barındıran kitaplardır. Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân*'ında fetih esas alındığından Medine dışında her yerin fethiyle şehrin anlatılmasına başlanmıştır. Medine'ye ise Hicret ve Kuba Mescidi'nin inşasıyla başlanmış hatta Hz. Aişe'den rivayetele "Medine, Kur'ân'la diğer ülke ve şehirler savaşıyla fethedilmiştir" hadisi nakledilerek sebebine değinilmiştir. *Fütûh*'ta ele alınan şehirler hakkında fetihleri ve orada yaşayan halklar hakkında tarihi ve coğrafi bilgiler verilmiştir. Örneğin Medine bölümünde madenlerden bahsedilir. "Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre; Allah Resûlü Bilal b. Haris el-Müzenî'ye el-Füru' denilen yerdeki madenlerin bulunduğu toprağı İktâ' olarak vermişti" demiştir. Devamında bir başka rivayette, "Bilal'in azatlısı Ebû İkrime'den nakledildiğine göre; Allah Resûlü, Bilal'e dağlık olan ve içinde maden bulunan bir toprağı İktâ' olarak vermişti. Çocukları Ömer b. Abdülaziz'e bu tarlanın bir kısmını satmışlardı. İçinde bir-iki maden bulundu. Bilal'in çocukları Ömer b. Abdülaziz'e 'biz sana maden değil toprak sattık' diyerek ona Hz. Peygamber'in mektubunu getirdiler. Mektup hurma dalı üzerinde yazılmıştı. Ömer mektubu öperek yüzüne sürdü. Bu işlere bakan adamına topraktan çıkanları ve masrafı hesapla, masrafları paylaşıp geri kalanı onlara ver' dedi." Yine devamında madenlerin zekatının anlatıldığı kısımda Medine'de o dönem madenlerin bulunduğu yerler zikredilir. "Mus'ab ez-Zührî'den nakledildiğine göre; Madenlerin zekâtı Irak ehlinin (Hanefî Mezhebi alimleri) dediği gibi beşte birdir. Onlar Ebû Hanife, Süfyan es-Sevri ve Ebû Yusuf'un görüşleri üzere el-Füru', Vâdi'l-Kurâ, Zu'l-Merve, Necran ve başka yerlerde bulunan madenlerden beşte bir alınır görüşündedirler."⁸⁰

"Ebû'l-Hasan el-Madenî bana 'Kanat, Taif tarafından akan suları, El-Erheziyye Karkaratü'l-Küdr'e akan oradan Ma'une Seddine, El-Kadûm yönüne en nihayet Uhud Şehitliği'nin alt kısmına akan bir vadidir.'⁸¹ "Allah Resûlü Neki' Vadisi'ni Müslümanların atları için mera olarak tahsis etmişti. Orası tatlı yonca yetişen düz bir ovaydı."⁸²

Müslümanlarda yer isimlerine olan ilgi daha sonraki dönemlerde Kur'ân, hadis, siyer ve şiirlerde geçen isimler üzerine kitap yazma geleneğini doğurmuş,

---

⁸⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 1/23.

⁸¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 1/22.

⁸² Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 1/19.

coğrafya sözlükleri yazılmıştır. Bu sözlüklerde yer isimleri alfabetik sıralamayla yazılmış, bu yerlerin nerede olduğu üzerinde hassasiyetle durulmuş, doğru yazımları ve o yerlerin tarihi coğrafyasıyla ilgili pek çok bilgi kaydedilmiştir. Zemaşerî, Abdülkerîm es-Sem'ânî, Abdurrahman el-İskenderî ile başlayan tarih-coğrafya sözlüğü yazma geleneği Yâkût el-Hamevî'nin kaleme aldığı *Mu'cemü'l-Büldân* ve El-Bekrî tarafından yazılan *Mu'cemü Me'sta'cem* ile zirveye çıkmıştır.⁸³ Yine fezâil ve ziyârat kitapları birçok coğrafi yer ismi bulabileceğimiz kaynaklardır. Bu kaynaklardan siyer tarihi coğrafyasının gelişimi ve yok olan yerlerle ilgili bilgiler bulunabilir.

Ensâb, tabakât gibi hadis ilmiyle bağlantılı diğer ilimler de siyer bilgilerini naklederken coğrafi detaylar verirler. Örneğin Belâzurî Muhammed b. Mesleme Seriyye'sini anlatırken Hz. Peygamber'in onu Hicretin 6. yılında Dariyye tarafında bulunan Benî Kilab'dan Kuratâ (kabilesine) üzerine gönderdiğini söyledikten sonra Medine ve Kuratâ arasında yedi günlük mesafe olduğunu eklemiştir.⁸⁴

Tabakât kitaplarında ensâb kitaplarına göre coğrafi bilgiler daha fazladır. Tabakât ve diğer sahabe tabiin hayatlarını konu alan kitaplar biyografi koleksiyonları oldukları için genelde insana dair hemen her konuda bilgi içerirler. Haliyle bir insanın yaşadığı yerle ilgili bilgileri, o çağın coğrafyasını da yansıtır. Bilindiği gibi mana ile rivayetlerde yaygın kelime kullanımları, ölçü birimlerindeki farklılıklar, tarım uygulamalarında coğrafya, dil, kültür ve bölge farklılıkları hadis üzerinde çok etkilidir. Ravilerin coğrafi ve kültürel farklılıklarının hadis rivayeti üzerindeki etkisinin takip edilmesi için yaşadıkları şehir ve bölgeler önemsenmiş,⁸⁵ şehirler baz alınarak raviler tabakalara ayrılmıştır. Hadislerde hoca öğrenci ilişkilerini anlamak ve raviler üzerindeki bölgesel/coğrafi özellikleri bilmek için şehirlerine göre tertip edildiklerinden tarihi coğrafya bilgileri açısından zengindirler. Bununla birlikte genelde tabakât kitaplarında kişi merkeze alındığından fizikî coğrafya üzerinde fazla durulmamıştır. Çok fazla yer ismi geçmesine rağmen yer göstermeler azdır. Sadece

---

⁸³ Ahmad, "Coğrafya", 8/57-58.

⁸⁴ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Suheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/376.

⁸⁵ Recep Emin Gül, *Sahâbe Döneminde Coğrafya ve Kültürün Hadis Rivâyetine Etkisi* (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019) (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi), 32.

konu üzerinde gerekli görüldüğü kadar coğrafi detaylar verilmiştir. Tabakât kitaplarında içinde coğrafi detaylar açısından en zengin eserlerden biri İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ıdır. İbn Sa'd, Said b. Zeyd'in hayatını anlattığı bölümde Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'in görevlendirilmesiyle Talha b. Ubeydullah'la Kureyş kervanını gözetlemek üzere gönderildikleri görevi anlattığı bölümde "Kureyş kervanı izlendiklerini anlayıp sahil şeridinden hızlanarak gece gündüz durmadan gittiler. Keşif ekibi Hz. Peygamber'in Bedir'e çıktığından habersiz Medine'ye geldi. Bunu anlayınca kestirme yoldan Bedir'e gitmek için yola koyuldular. Dönüş yoluna geçen orduyla Türban diye isimlendirilen yerde karşılaştılar. Türban, Melel ve Seyyale arasında Mihacce yolu üzerindedir. Böylece Talha ve Said Bedir Savaşı'na katılamadılar."⁸⁶

Ömer b. Hattab'ın hayatı kısmında kıtlık zamanı şöyle anlatılır. "Muhammed b. Ömer bize Hişâm b. Sa'd'dan o da Yezid b. Eslem'den o da babasından nakletti. Araplar kıtlık artınca akın akın Medine'ye geldiler. Ömer'in emriyle görevlendirdiği kişiler insanlara yiyecek ve erzak dağıttılar. Bu görevliler Utbe b. Mesud, Abdulkadir b. Abdulkârî, en-Nemr'in kız kardeşinin oğlu Yezîd ve Misver b. Mahreme'ydi. Her biri farklı mahallelerde görevli olan bu kişiler akşam olunca Ömer'e o gün yerine getirdikleri görevlerini bildiriyorlardı. (Kıtlıktan kaçan) Araplar Re'sü's-Seniyye'den (*es-Seniyye* dağlarının tepesinden) Râtic'e kadar, Benî Hârise'ye, Abdüleşhel yurduna, Bakî mevkiinden Benî Kurayza'ya yayılmışlardı. Benî Seleme bölgesinde bulunanlar Medine'ye dağılmışlardı. Bir gece insanlar yemek yerken Ömer'in "yanımızda geceleyenlerin sayımını yapın!" dediğini işittim."⁸⁷ Tabakât kitapları bunlara benzer bilgiler içermektedir. Yine bunlar gibi dil ve fıkıh kitapları, cahiliye devri ve Arap şiirleriyle ilgili kitaplar siyerin diğer kaynakları oldukları için coğrafi bilgiler barındırırlar. Aslında siyere kaynaklık eden ne varsa coğrafi bilgi içerebilir. O yüzden önem sırasına göre tamamına bakmak elzemdir.

Kaynaklarda siyerin anlaşılması veya tarifine yönelik siyer mekanları ve coğrafyasına dair birçok coğrafi detay ve mesafe ölçüsü olmasına rağmen harita-kroki-plan ve benzeri bir çizime rastlamıyoruz. Yani coğrafya çizili tasvirler yerine yazıyla anlatım tercih edilmiş, hatta Uhud Savaşı ve Hendek gibi coğrafyayla doğrudan alakalı

⁸⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/197.

⁸⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/294-295.

konular bile yazıyla anlatılmıştır. Bu tarihin harita, kroki ve benzerleri üzerinden anlatılmasının birkaç yüzyıllık bir geçmişe sahip olmasından kaynaklıdır. Yahudi/Hristiyanlarda bile din tasvir, resim ve ikonlar üzerinden anlatılması rağmen tarihi coğrafya çalışmaları geç dönemlerde yapılmıştır.

Siyere dair son yüzyıla kadar böyle bir malzeme olmaması siyer tarihi coğrafyasının kitaplar dışında başka bir kaynağı olmadığı anlamına gelmez. Siyerin arşiv dışında maddi kaynakları bakiyeler yani kalıntılardır. Kitabeler,⁸⁸ Mushaf⁸⁹ sikkeler,⁹⁰ mektuplar,⁹¹ anlaşma metinleri, savaş aletleri ve kutsal emanetler⁹² bu kalıntılardandır ve o döneme dair çok şey söylerler. Ayrıca Arap Yarımadası'ndaki coğrafi yer adları, Mekke ve orada bulunan Kâbe, Arafat, Hira gibi mekanlar, Medine ve oradaki yerler, Taif, Bedir, Uhud, Hayber ile Suriye, Irak, Habeşistan gibi şehirlerde bulunan siyer bakiyeleri incelenerek o günün tarihi coğrafyasına dair bilgiler bulmak mümkündür.⁹³ Bu kaynaklar yapılacak çalışma çerçevesinde incelenerek değişik bilgiler elde edilebilir.

1.2.1. Siyer Kaynaklarında Yer İsimleri (Toponimi)

Yer isimleri, yerlerin coğrafi özellikleri hakkında bilgi vermekle birlikte insanların yaşadıkları coğrafyayla bütünleşmesinin ve kurdukları medeniyetlerin, kültürlerin izlerini taşırlar.⁹⁴ Toponimi diğer adıyla yer adı bilimi; doğal olarak tabiatta bulunan dağ, vadi, yamaç, su kaynakları, deniz, çay gibi unsurlar ile insan eliyle oluşturulan ülke, şehir, mezra, köy, bahçe, tarla, kışla, ağıl gibi yerleşme yerlerine

---

⁸⁸ Bk. “The Arabic & Islamic Inscriptions: Examples Of Arabic Epigraphy”, islamic-awareness.org (Erişim 20 Kasım 2024).

⁸⁹ Bk. “The Qur’anic Manuscripts”, islamic-awareness.org (Erişim 20 Kasım 2024); Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/242-248.

⁹⁰ Bk. “The Islamic Coins From”, islamic-awareness.org (20 Kasım 2024); Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/352-353.

⁹¹ Bk. Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan (Beyan Yayınları, 2019).

⁹² Bk. Tahsin Öz, *Hirka-i Saadet Dairesi ve Emanat-i Mukaddese* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1953); Ahmed Temur Paşa, *el-Âşârü'n-Nebeviyye* (Kahire: Kalimat Arabia, 1971).

⁹³ Şulul, *Siyer Usûlü*, 198.

⁹⁴ Murat Gökalp, “Coğrafyada Hadis İzi Sürmek (Ebû Ubeyd El-Bekrî'nin Mu'cemu Me'sta'cem Adlı Eserinde Hadis Kullanımı)”, *Hikmet Yurdu* 14/28 (2021), 250-251.

verilen isimleri inceleyen bilim dalıdır.⁹⁵

Varlıkların bir sembolü olarak yer isimleri, bir yerin hem tarih hem coğrafya hem de dilinden ipuçları taşır. Kur'ân'da varlık isimlerinin bir ilim olarak Âdem Peygamber'e Allah tarafından öğretildiği meleklerle karşı bir üstünlük vesilesi olarak zikredilmiştir.⁹⁶ “Temel konusu insan ve insanla ilgili şeyler olan Kur'ân-ı Kerim, insanın hayatında önemi büyük olan adlar ve yer adlarını da kullanır. O, anlattığı hakikatlerin arasına serpiştirdiği yer adlarıyla, insanlığın tarih ve kültür mirası ile ilgili hem fizikî hem de siyasi haritalar çizer.”⁹⁷ Kur'ân'da açıkça zikredilen 20'den fazla şehir ve ülke isimlerinin yanı sıra müphem kalmış birçok yer/mekân hakkında da bilgiler bulunur.

Yer isimleri tarihi coğrafya açısından en önemli konulardan biri olarak kabul edilir. Öyle ki tarihi coğrafyayı tarih açısından bakarak “eski yer ve yerleşme adlarının incelenmesi” olarak tanımlamak bile mümkündür. Aslında bu tarihi coğrafyanın çıkış noktasına da işaret etmektedir. Tarihi coğrafya araştırmaları, biri tarihte ismi geçen yerlerin coğrafi olarak nerelerde konumlandığının, yaşayıp yaşamadığının veya bugünkü durumlarının incelenmesi diğeri; var olan, bugün içinde yaşanılan ve kullanılan yerlerin geçmişinin araştırılması olarak iki farklı koldan yaklaşarak yer isimleri araştırmalarını sürdürmektedir. Bu da 3 şekilde olmaktadır.

- Bir yerin geçmişiyle beraber ele alınması. Osmanlı'dan günümüze Medine veya Mescid-i Nebevî tarihi gibi.
- Bir yerin iki tarih aralığında incelenmesi. M. 644-656 tarihleri arasında (Hz. Osman dönemi) Medine veya Mescid-i Nebevî konumu gibi.
- Bir yerin geçmiş bir zamandaki durumunun ele alınması, Hz. Peygamber'in hicretine kadar Yesrib gibi.⁹⁸

Siyer coğrafyasının inşası bu üç şekil üzerine de olabilir. Bu siyerde geçen yer isimlerinin Hz. Peygamber'den önceki hallerinin, Hz. Peygamber dönemindeki ve

---

⁹⁵ Osman Gümüşçü, “XVI. Yüzyıl Anadolu'su'nda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/598.

⁹⁶ Bakara 2/31.

⁹⁷ Ali Akpınar, *Kur'ân Coğrafyası* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2002), XVII.

⁹⁸ Uğur, “Tarih ve Coğrafya: Zaman ve Mekânın Etkileşimi”, 228.

bugüne kadar ki durumlarının coğrafi olarak ortaya konulmasıyla sağlanabilir.

Yer isimleri başta Kur’ân’ı Kerim, hadis ve tefsir olmak üzere siyer kitaplarında, İslâm tarihi ve coğrafya kaynaklarında, hadis şerhlerinde, dil bilimi kitaplarında ve diğer birçok alanda yazılan kaynaklarda sıkça geçen bilgilerdendir. Kur’ân’ı Kerim’de anlatılan kıssaların bazılarında yer isimleri ısrarla verilmezken bazılarında da kıssanın hemen her geçtiği yerde şehir ismiyle geçer. Yasin Sûresi’nde “Karye” diye bahsedilen yerin neresi olduğu belirtilmemiş, Ashâb-ı Uhdud ve Ashâb-ı Kehf’in yerleri de zikredilmemiş, buna karşın Medyen, Bâbil ve Mekke gibi yerler kendi adlarıyla anılmıştır. Kur’ân’da Hz. Peygamber’le alakalı Mekke,⁹⁹ Makâm-ı İbrâhîm, Arafat, Kâbe, Safâ ile Merve, Medine/Yesrib,¹⁰⁰ Bedir,¹⁰¹ Huneyn,¹⁰² Mescid-i Aksâ¹⁰³ gibi yerlerin isimleri geçer.

Hz. Peygamber’in insan isimleriyle ilgilendiği gibi yer isimleriyle de ilgilendiği bize gelen rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in genel olarak isimlerde güzel anlama çok önem verdiği ve anlamlarını güzel bulmadığı isimleri değiştirdiği bilinmektedir. Bunu da o zamanlarda da yaygın bir inanç olan teşe’üm (uğursuzluk, kötüye yorma) sebebiyle değil tefeül yani iyilik ve hayır beklentisiyle yapardı. Abdullah b. Büreyde’nin babasından aktardığına göre; Hz. Peygamber bir şeylerde uğursuzluk atfetmezdi. Bir yere amil/memur göndereceği vakit ismini sorardı. Eğer oranın ismini beğenirse memnun olur, bu memnuniyet yüzünden okunurdu. Beğenmediği takdirde bu hoşnutsuzluk yüzünden anlaşılırdı. Bir köye gireceği vakit köy isminin anlamı hoşuna giderse memnun olur yüzü aydınlanır, hoşuna gitmezse memnun olmadığı yüzünden anlaşılırdı.¹⁰⁴ Hz. Peygamber genelde yeni bir ismi verirken anlam ve çağrışımı güzel bir ismi onun yerine koyardı. Örneğin “Âsiye” yani isyankâr veya itaatsiz kadın anlamına gelen ismi güzel kadın anlamına gelen “Cemile” ismiyle,¹⁰⁵ Hazn yani sert/zor anlamına gelen ismi sehl ismiyle değiştirmiştir.¹⁰⁶ Yer

---

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/96

¹⁰⁰ Ahzâb 33/13

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/123

¹⁰² Tevbe 9/25

¹⁰³ İsrâ 17/1

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, "Tıbb", 24.

¹⁰⁵ Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Muslim, *Şahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1374/1955), "Âdâb", 14.

¹⁰⁶ Buḥârî, "Edep", 107.

isimlerinden de aynı şekilde değiştirdiği olmuştur. Mesela Keşr isimli bir dağın adına şükür diye isimlendirmesi yine aynı şekilde Taif Gazvesi'ne giderken anlamı zorluk olan Dayyika isimli yeri Yüsra diye değiştirmesi ve Hayber'e giderken ismi güzel olduğu için Merhab denen yolu tercih etmesi buna dair örneklerdir.¹⁰⁷

Yine İbn İşhak'ın Bedir Gazvesi'nde anlattığına göre; "Hz. Peygamber Secsec'de yani Rahvâ' kuyusunda konakladı. Sonra yoluna devam etti. Munsarîf'e varınca Mekke'ye giden yolu soluna alarak sağ taraftan yani Naziye (arazisi) üzerinden Bedir'e gitmek istiyordu. Naziye'yi bir kısmından geçerek Naziye ve Safra' boğazı arasındaki Ruhkân denilen bir vadiye yöneldi. Geçitten Safra' yakınlarına kadar indi... Sonra Hz. Peygamber iki dağ arasında bir köy olan Safra'ya doğru ilerleyince iki dağın ismini sordu. Onlar Müslih ve Muhrî diye cevap verdiler. Buraların halkıyla ilgili soru sordu. Onlar Benî Gıfar'dan Benî Nar (Ateşoğulları) ve Benî Hürâk (yangınoğulları) dediklerinde Hz. Peygamber bundan yani iki dağ isminden ve (köy) ahalisinin adlarından hoşlanmadı. Bu dağlara ve Safra' Köyü'ne uğramadan gitti. Zefirân denilen vadideki Zat'ul-Yemin yolunu takip etti. Sonra konakladı."¹⁰⁸

Siyer ve meğazi kitaplarında birçok yer isminin zikredildiğini görmekteyiz. İlk dönem siyer kitaplarından yer isimleri bakımından en zengin kitaplardan biri olan İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'sindeki yer isimlerinden bir sözlük oluşturan Âtık b. Ğays el-Bilâdî bu yerlerin yüzde doksandan fazlasını bizzat ziyaret ederek incelemelerde bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁹ Bilâdî *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* isimli sözlük çalışmasında Hz. Peygamber'in bizzat bulunduğu yerlerle birlikte İbn Hişâm'ın siyer kitabında çeşitli vesilelerle isimleri zikredilen yerleri de incelemeye almıştır.

Busra, Mekke, Medine, Sevr Mağarası, Bedir, Uhud gibi birçok yer Hz. Peygamber'in seyahat, hicret, tebliğ, savaş, barış vb. başka sebeplerle bizzat bulunduğu coğrafî yerlerin isimleridir. Ancak bazılarında Hz. Peygamber bulunmadığı halde siyerle bağlantılı oldukları veya siyerin anlaşılmasına katkıda buldukları için siyer coğrafyasına dahildir. Örneğin İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'sinde Mute

¹⁰⁷ Bilâdî, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 7-8.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/614.

¹⁰⁹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 11-12.

Savaşı'nda iki ordunun Belkâ' Bölgesi sınırlarında bulunan Meşarîf denilen bir kasabada karşılaştığı daha sonra Mute Köyü'nde savaşın devam ettiği rivayet edilmiştir.¹¹⁰ Yine bir başka rivayette Tebük Seferi dönüşünde Dûme, Eyle ve Teymâ'da yaşayan halkların Hz. Peygamber'e gelerek anlaşmalar yaptığı nakledilmektedir. "Onlar Arapların İslâm'a girdiklerini görünce Hz. Peygamber'den korkmaya başlamışlardı. Eyle meliki Yuhanna b. Rûbe, Allah Resûlü'ne gelerek emanname istedi. Onunla Ezruh ve Cerbâ'dan da gelenler vardı."¹¹¹ "Ruhât adında bir yerde Hüzeyl b. Müdrike b. İlyas b. Mudar kabilesi Süva' adında bir puta tapıyorlardı."¹¹² Metinde geçen Meşarîf, Belkâ' bölgesi, Dûme, Eyle, Teymâ, Ezruh ve Cerbâ gibi yerlerde Hz. Peygamber bulunmasa bile bu yerler siyer coğrafyası açısından önemli olduğundan Bilâdî Siyer coğrafyası sözlüğünde birer madde olarak incelenmiştir. Yine aynı kitapta siyerle bağlantılı şiirlerde geçen yer isimleri de incelenerek siyer coğrafyasına dahil edilmiştir. Buna Hz. Peygamber'in dedesinin kardeşi Nevfel b. Abdümenâf'ın ölümü üzerine Matrûd b. Ka'b el-Huzâî'nin Abdümenâfoğulları üzerine söylediği şiir örnek verilebilir. Matrûd şiirinde;

*"(Hatırlıyorum) efendiler efendisi dört kişiyi,
Biri Redman'da, diğeri Selman'da. Biri Gazze'de,
Diğeri Kâbe'nin doğusu Mahcub'da medfundur"*

demmiştir. Ancak hangisinin nerede defnedildiğiyle ilgili bir bilgi zikretmemiştir. Aynı kişi yine Abdümenâfoğulları için yazdığı uzun şiirinin ilgili kısmında şöyle demiştir:

*"Onların nesebi zikredildiğinde nesebin en yücesi şerefîn en ortasındadır.
Taşkın sel Muttalib için ağla ve toplanmış bunca suyu dök (gözyaşı olarak)!*
*Redman'da ölenler dün gurbette akşam ettiğinde,
Canım onun için ne kadar yandı.
Ben ağlıyorum.
Sen de Kâbe'nin doğusunda,
Abdüşems için ağlamıyorsan -yazıklar olsun sana-!
Belkâ'nın ortasında bir kabirde olan Haşim'e gelince,*

¹¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/377.

¹¹¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/1031.

¹¹² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/525.

*Rüzgarlar esip Gazze’de onun üzerindeki toprağı getiriyor (bize),
Bana herkesten yakın olan Nevfel ise,
Selman’da, bir mezarda kurak/ıssız bir yerde kaldı.*”¹¹³

Şiirde Arapların daha sonra Gazzetû Haşim dedikleri Filistin’in Gazze şehrinde Hz. Peygamber’in dedesinin medfun olduğu söyleniyor. Bu sebeple şiir ve içinde geçen yer isimleri siyer tarihi coğrafya açısından kıymet kazanıyor. Burada konunun İslâm öncesi dünya ve İslâm’ın içine doğduğu dünyanın coğrafyasıyla bağlantısına da dikkat çekmek isabetli olacaktır. Var olanı bilmek geçmişi bilmeyi gerektirdiği için o günün dünyasını siyasi, ekonomik coğrafi ve kültürel olarak siyer tarihi coğrafyasını anlamamıza katkıda bulunacak tüm yer isimleri incelenerek, siyer mekânsal bir zemine oturtulmalıdır. Hakikatte bu yerlerin neredeyse tamamı çeşitli kitaplarda coğrafya, tarih ve dil bilimi kapsamında değerlendirilmiştir.

Yer isimlerinin kökenleri hakkında birçok kaynakla birlikte eski Arap şiirinden de faydalanılabilir. Hz. Peygamber dönemi öncesi ve sonrasında kaydedilen şiirler Arapların gezip gördükleri, yaşamlarını sürdürdükleri coğrafyadan çok sayıda yer ismi bulundurur. Yer isimleri şairin bazen şiirine dikkat çekmek veya süslemek, bazen görgü ve kültürünü göstermek, bazen de ticari veya dini amaçlarla kullandığı bir ögedir. Zira Arap şairler etraflarında her ne varsa dünya, ay, güneş, yıldızlar, dağ, tepe, vadi, su kaynağı, köy, şehir gibi birçok yer ismini şiirlerinde kullanarak gelecek kuşaklara aktarmışlardır. Kur’ân’daki kıssalarda geçen Ma’arib seddi, Zû-Nuvas’ın Hristiyanları yakması gibi bazı kıssaların bu şiirlerde anılması ve kabileler arası savaşlar, Zemzem, Hılful-Fudul, Fil Kıssası, Mekke-Medine ve genel olarak siyer coğrafyası hakkındaki bilgiler, Arap şiirini -İslâm öncesi ve sonrasıyla- tarihi coğrafya açısından kıymetli kılan bazı hususlardır.¹¹⁴ Örneğin Abdullah b. ez-Ziba’ra’ Fil Hadisesi hakkında söylediği bir şiirinde;

*“Terk etmelisin Mekke iç taraflarını,
Zira orası, kadim zamandan beri harem di.
Şi’ra yıldızı yaratılmadan,*

¹¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/138-140.

¹¹⁴ Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri*, 63.

Bir gece burası haram kıldı.
İnsanlar arasında bunu kaldıracak hiçbir güç yoktur.
Habeş komutanına onda ne gördüğünü sor,
Onu çok iyi bildiği için bilmeyenlere de açıklayacaktır.
Topraklarına dönemediğini altmış bin kişinin,
Sonradan hasta olarak dönen kişilerin de yaşamadığını.
Orada Âd kavmi ve Cürhümlüler yaşardı,
Ancak Allah kulları üzerinde her zaman Kâim 'dir,'¹¹⁵

demıştır. A'şa yani Kays b. Sa'lebe'nin bir kasidesinde şu beyitler geçmektedir.

"İşte bu örnekte ibret alınacak çok şey vardır,
Arim (seli) Me'rib'in üzerini örttü,
Himyer kendisi için bir mermer inşa etti,
Dalgalar gelince yerinde kalamadı."¹¹⁶

Helak edilen kavimler Arapların seyahat ederken sürekli kalıntılarına rastladıkları kendilerine komşu olan halklardı. Kuzey Arabistan'da Semud kavmi (Hicr), kuzey batıda Medyen ve Lût Peygamber kavimleri, güneyde Ad kavminin helak edildiği bölgelerdi. Dolayısıyla bu kıssalarda geçenler Arapların haberdar oldukları, hikayelerini iyi bildikleri, isimlerini sıkça andıkları yerlerdi. Hatta Kur'ân'da buna dikkat çekilip "Çevrenizdeki nice şehirleri (beldeleri) helâk ettik, belki dönerler diye uyarıcı işaretler de vermiştik"¹¹⁷ denilmiştir.

Yer ismi araştırmalarında telaffuz farklılığı gözden kaçırılmaması gereken noktalardan biridir. Bazen şiirin kafiyesine uysun diye bazen şive ve dil kolaylığından isimler değişmiş ve farklı yerler zannedilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse Amr b. 'As'ın Müslüman olmadan önce Uhud Gazvesi'yle ilgili kasidesinde geçen Feyfâ' kelimesi verilebilir. Amr'ın;

"Feyfâ'dan onların üzerine gittik,
Sabahla birlikte Radvâ'nun (dağ) çorak yollarından,

¹¹⁵ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 8/489.

¹¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/14.

¹¹⁷ Ahkaf 46/27.

*Benî Negrân cahillik ederek,
Bizimle karşılaşmayı istemiş,
Sel' (dağ) eteklerinde.
(Bilirsiniz) isteklerin gerçekleştiği de olur,"¹¹⁸*

diyerek Uhud'u yad ettiği şiirinde geçen "Feyfâ" kelimesinde kastedilen Feyfâu'l-Habâr'dır. Ancak şiir zaruretinden dolayı Habâr hafzedilmiştir. Feyfâu'l-Habâr, Medine'nin güneybatısında Cemmâ' isimli yerlerin arasında bir bölgenin adıdır. Feyfâ günümüzde Dü'ayse ismiyle bilinen yerdir. Burası imara açılarak gelişmiş, Medine'nin neredeyse bir mahallesi olmuştur.¹¹⁹

Kaybolan veya isim değişikliği sebebiyle eski ismi artık bilinmeyen yerler yer ismi kökeninden bulunabilir. Ya da siyer kitaplarında geçen bir isim anlamına bakılarak yeri tahlil edilebilir. Örneğin Ebû Kays b. el-Eslet'in

*"Kabileler her durumda,
Cebâcib insanların en iyisinin,
sizin büyükleriniz olduğunu bildirmiş"*

mısrasında geçen Cebâcib'in neresi olduğu tartışılmıştır. Tarihçilerden bazıları buranın Mekke'nin dağları, bazıları Minâ dağları olduğunu söylemiştir. Araplara göre bu kelime içi çamur olduğu için kolay kazılan, dayanıksız; dışı sert taş olan dağlar manasına gelir. Ancak metin incelendiğinde tek bir yerde değil de genel olarak Mekke civarındaki dağların kastedildiği anlaşılmaktadır.¹²⁰ Hübeyre el-Mahzûmî'nin Uhud Savaşı hakkındaki;

*"Geliyoruz dediğimizde,
Ma'ad (kabile) korktu bizden;
Çünkü biz Uhud Dağı eteklerinin süvarileriyiz"*

şiirinde "Cerr min Uhud" tamlamasında geçen "Cerr" kelimesinin dağ etekleri anlamına geldiği dilcilerden aktarılmıştır. Bu isimde bilinen bir yer olmadığı için "Cerr min Uhud" tamlamasından bir yer ismi değil de Uhud Dağı eteklerinin kastedildiği

¹¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/143-144.

¹¹⁹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi'Sîreti'n-Nebeviyye*, 240.

¹²⁰ Bilâdî, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi'Sîreti'n-Nebeviyye*, 89.

anlaşılmaktadır.¹²¹

Abdullah b. Ömer'in azatlısı Nâfi'nin ibn Ömer'den, onun da babasından aktardığı bir rivayette Hz. Ömer hicret kıssasını şu şekilde anlatır. “Medine’ye hicret kararı alınca ben, Ayyâş b. Ebû Rebîa ve Hişâm b. Âs b. Vâil es-Sehmî Serif’in üst taraflarında bulunan Benî Ğıfar’ın Ezât’ında (bataklığında) Tenâdib’de buluşmak için anlaştık.”¹²² Ezât toprağın su tutması sonucu çamur oluşturduğu yer, Tenâdib ise bu alanlarda yeşeren ağaçlardır. Aslında Benî Ğıfar’ın Ezât’ı ve Tenâdib’le aynı yer kastedilmektedir. Günümüzde tarım arazisine dönüşen (ve yer ismi olan) Tenâdib, Serif Vadisi’nin kuzeyinden Hz. Peygamber’in hanımı Meymune’nin kabrine kadar olan bölgedir. Günümüzde Vüdeyne denilen Tenâdib bölgesinde yaşayanlar buraya sadece karpuz ekmektedir.¹²³

Bir yerin geçmişi ve coğrafyası üzerinde durulduğu kadar yer isimlerinin etimolojisi (sözcüklerinin kökeni) üzerinde de durmak önemlidir. Başta Mekke ve Medine olmak üzere siyerin geçtiği birçok yer isminin kökeni etimolojik araştırmalara konu olmuş, bu konu dilbilimi kitaplarında hadis şerhlerinde, tefsir kaynaklarında ve mu’cemlerde üzerinde en çok durulan konulardan biri olmuştur. Yer isimleri ait olduğu kültür, inanç ve yaşama dair pek çok bilgi barındırdığı gibi yerle ilgili tarihi/coğrafi bilgilerde verir. Örneğin Hişâm b. Muhammed el-Kelbî “Benî Cürhüm’den es-Süveyda’ adlı biri Amr b. Mudâd el-Cürhümî ile savaştı. Amr silahlarını şakırdatarak bu savaşa çıktığı için oraya Ku’aykî’an denilir. Es-Süveyda’nın çıktığı yerde Ecyâd olarak isimlendirilmiştir. Bunun da sebebi es-Süveyda’nın atlarının boynuna çan takmasıdır.” İbn Kelbî’ye göre ise es-Süveyda’ güçlü atlarla çıktığı için bu ismi almıştır. Mekke halkı buraya Ecyâd-ı Kebir ve Ecyâd-ı Sağır derlerdi.¹²⁴

Siyerin coğrafyasını anlamak ve yeniden inşa etmek istediğimizde siyer kitaplarında geçen yerlerin çok yönlü olarak araştırılması gerekmektedir. Bu siyer kitaplarının coğrafya ve mekanlar bağlamında okunması demektir. Bu bölümde örneklerini de vermiş olduğumuz şekilde çok fazla yer isminin siyer kaynaklarında

¹²¹ Bilâdî, *Mu’cemü’l-Meâlimi’l-Cuğrâfiyye fi’Sîreti’n-Nebeviyye*, 80.

¹²² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/474.

¹²³ Bilâdî, *Mu’cemü’l-Meâlimi’l-Cuğrâfiyye fi’Sîreti’n-Nebeviyye*, 64-65.

¹²⁴ Belâzurî, *Futûhu’l-Buldân*, 1/60.

bulduğu, Hz. Peygamber'in bağlantılı olduğu birçok coğrafi yer isminin yazıldığı ve araştırmalara tabi tutulduğu görülmektedir. Bize kadar ulaşan zengin tarihi mirasın bir parçası olan siyer kaynaklarındaki yer isimleri yakın dönemlere kadar Dünya tarih mirası içinde benzeri olmayan bir oluşumdur.

1.2.2. Siyer Kaynaklarında Yer Gösterme (Konumlandırma)

Tarihi coğrafya araştırmalarının temelini oluşturan ancak cevaplanması en karmaşık sorularından biri “nerede?” sorusudur. Bu soru günümüzde **lokalisasyon/konumlandırma** yapılarak cevaplanırken tarihi metinlerde yer gösterme veya yer tarifi olarak bulunur. Konum, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te “*Yeryüzünde bir noktanın, enlem ve boylamların yardımıyla bulunan yeri; konuş, yer, vaziyet, lokasyon*” olarak tanımlanır. Yeryüzünde bir yerin konumu araştırıldığında iki yönlü bakılır;

- I. Dünya üzerinde nerede bulunduğu, bu standart koordinat sistemiyle bulunduğu konumun belirlenmesidir. Buna mutlak veya matematiksel konum denir.
- II. Bir yerin diğer yerlere göre bulunduğu yeri veya kendine has coğrafi özelliklerini ifade eder. Buna özel veya göreceli konum denir.”¹²⁵

Coğrafi çalışmaların en önemli amaçlarından biri olan bir olay veya mekânın nerede olduğunun tespit edilmesi lokalisasyon yani olayın vuku bulduğu mekânın belirlenmesi, dağılışın (o dönemde insan veya doğanın yayılışının) nasıl olduğunun anlaşılmasını sağlar. Bugünün coğrafyasında dağılışı/yayılışı tespit etmek daha kolayken geçmiş bir zaman için bunun yapılması oldukça zordur. Üstelik bu zorluk zamanda geriye gidildikçe artmakta bazen imkânsız hale gelmektedir. Çünkü geriye gidildikçe yerleşme yerlerinin ortadan kalkması; isim, boyut veya fonksiyonunun değişmesi; doğal afet, kıtlık, hastalık gibi durumlarla terkedilmiş olması mümkündür.¹²⁶

Tarihi metinler kullanılarak bir olay veya olguya dair coğrafi bilgi, koordinat,

¹²⁵ Gümüşçü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 58-59.

¹²⁶ Top-Yiğit, *Tarihi Coğrafya'da Araştırma Yöntem ve Süreci*, 203.

mesafe bilgileri ve diğer ipuçları kullanılarak bölgesel, coğrafi ve mekânsal olarak yer tespiti/lokalizasyon yapılmaktadır. Yer tespiti olayların bağlamını anlamak, sebep sonuç ilişkisi kurabilmek, tarihi haritalar oluşturmak için gereklidir. Bu aynı zamanda arazi/saha çalışması gerektiren arkeoloji gibi ilimler için de gerekli bir adımdır. Siyer tarihî coğrafyasının tespitinde yer isimlerinin konumlandırılması hem tarihi bilgilerin doğruluğunun coğrafya gibi pozitif bir ilimle desteklenmesi için hem de siyer mekanlarının uydurma, tahrif ve değiştirmelere karşı korumak için gereklidir.

Siyer üzerine coğrafya çalışmaları yapıldığında tarihin diğer dönemlerde olduğu gibi en zoru dağılışı/yayılışı tespit etmektir. Arap toplumunun basit konar-göçer hayatlar yaşaması, kaynak yetersizliği, sınırların belirsiz olması veya sık değişmesi, imarın az olması gibi sebepler Hz. Peygamber dönemindeki dağılışı tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Tüm bunlara buluntu/bakiyelerin az olması ve saha çalışmalarının yetersizliğinin eklenmesi arşivleri, siyer coğrafyasının tespitinde zorunlu olarak en güçlü kaynak kılar. Bu sebeplerle metin arşivlerinin geniş bir bakış açısıyla bütüncül değerlendirilmesi, rivayet karşılaştırmaları ve titiz bir metin madenciliği yer tespitinde hayati önem taşır.

Bize kadar gelen rivayetlerden Kur'ân'ın indiği zamanlardan bugüne Müslümanların yer isimlerine özel bir alaka gösterdiği, yer tespitine çalıştıkları görülmektedir. Sahabe ve tabiinin Kur'ân ayetlerini anlama çabasıyla bazen kıssalarda geçen yer isimlerini sordukları ve bu yerlerini öğrenmeye çalıştıkları bazen de Hz. Peygamber'in ayetleri açıklarken kıssalar hakkında bizzat bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse Hz. İbrahim'in ailesini Hicaz'a getirmesi kıssasının uzunca detaylarıyla anlatıldığı bir hadiste İbn Abbas "Hacer yanındaki su bitince yardım edecek birini bulma umuduyla bir Safa Tepesi'ne çıkıyor, kimseyi göremeyince vadiyi koşarak Merve Tepesi'ni geçip bir de oradan bakıyordu. Böylece yedi defa Safa ve Merve tepeleri arasında gitti, geldi. Hz. Peygamber de 'bu sebeple insanlar Safa ve Merve tepeleri arasında sa'y ederler' demiştir... Zemzemin çıkmasıyla ilgili Hz. Peygamber 'Allah İsmail'in annesine rahmet etsin. Eğer Zemzemi avuçlamayıp kendi haline terk etseydi, Zemzem pınar olup akardı,' buyurmuştur... Hacer (Mekke'de) yaşarken Cürhümlüler Kedâ yolundan gelip Mekke'nin aşağısında konakladılar. Uçan bir kuşun hep bir yerin üzerinde sabit

uçtuğunu görünce orada su olduğunu anladılar. Hacer'den orada yaşamak için izin istediler. Hz. Peygamber 'İsmail'in annesi buna sevindi. O insanlarla yakınlık kurmayı severdi' demiştir..."¹²⁷

İbn Ömer'den nakledildiğine göre; Araplar tarafından da bilinen bir yer olan Semûd kavmi kalıntılarının bulunduğu Hicr'den Tebük Seferi sırasında geçerken Hz. Peygamber'in Semûd kavminin helak olduğu yer olması sebebiyle ridasına iyice bürünerek "onların başına gelenlerin sizin başınıza gelmemesi için kendilerine zulmeden bu kimselerin evlerine ağlayarak girin" buyurmuştur.¹²⁸ Yine bir başka hadiste Hz. Peygamber hicretten önce Taif'ten döndüğünde Utbe ve Şeybe b. Rebîa'nın bahçesine sığınmıştı. Onların Hristiyan olan köleleri Addas üzüm getirmiş, Hz. Peygamber besmeleyle yemeye başlayınca şaşırmış "Vallahi, buraların insanı bu sözü bilmez" deyince Hz. Peygamber ona nereli olduğunu ve dinini sormuştu. Addas "Hristiyanım ve Ninova halkındam" deyince Hz. Peygamber "sen salih bir adam olan Yunus b. Mettâ'nın şehrinden misin?" Addas "sen Yunus b. Mettâ'yı nereden biliyorsun?" Allah Resûlü, "O benim kardeşim ve bir Peygamberdi. Ben de bir Peygamberim" dedi.¹²⁹

Bu ve benzeri hadislerden sahabenin Hz. Peygamber'e Kur'ân kıssalarıyla ilgili sorular sorduğu bazen de ayetlerden sonra Hz. Peygamber'in bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Sonuçta Kur'ân'da ismi geçen yerlerin nerede olduğu, helak olan kavimlerin yerlerini tespiti dair birçok bilginin kaynaklarda genişçe yer alması bu konunun önemsendiğini ve tartışıldığını göstermektedir.

Peygamber kıssaları dışında da Hz. Peygamber tarafından yer göstermeler mevcuttur. "Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber Kurban Bayramı sabahı Mina'da 'yarın konaklama yerimiz, Benî Kinâne'nin küfür üzerine ahidleştikleri yerdir' dedi. Allah Resûlü bunu söyleyerek Muhassab denilen yeri kastetmişti. Kureyş ve Benî Kinâne Allah Resûlü'nü kendilerine teslim edinceye kadar Benî Haşim ve Benî Abdulmuttalib veya Benî Muttalib'le alışveriş yapmamak, kız alıp

¹²⁷ Buḥârî, "Ehadisü'l-Enbiya", 9.

¹²⁸ Buḥârî, "Ehadisü'l-Enbiya", 17.

¹²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/268-269.

vermemek üzerine anlaşmışlardı.”¹³⁰

“İbn Ömer’den aktarıldığına göre Allah Resûlü Zu’l-Huleyfe’de vadinin ortasında (Akîk’te) konaklamıştı. Rüyasında ‘Sen mübarek bir vadidesin’ denildi.”¹³¹ Hz. Peygamber de bunu yanındakilere aktardı. Bir başka rivayette “İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Hz. Ömer, ‘Hz. Peygamber Akîk Vadisi’ndeyken ‘bu gece bana Rabbim’den bir kimse bana gelip ‘bu mübarek vadide namaz kıl ve Hac ile birlikte umreye niyet ettim, de’ buyurduğunu işittim’ demiştir.”¹³²

“Âmir b. Sa’d b. Ebû Vakkâs’tan aktarıldığına göre, ‘Allah Resûlü Akîk Vadisi’ne gidip geldikten sonra ‘Ey Aişe, Akîk’ten geldik. Orası suyu ne tatlı, toprağı ne yumuşak bir yerdir!’ dedi. Aişe ‘Ya Resûlallah, oraya taşınısak mı?’ deyince Allah Resûlü ‘İnsanlar orada evler edinmişken olmaz ki!’ diye buyurdu.”¹³³

Bununla birlikte siyer kaynakları incelendiğinde çok fazla yer isminin kaydedildiği ancak lokasyonlarla ilgili sıkıntılar olduğu anlaşılmaktadır. Siyer coğrafyası için önemli olan Ukâz panayırı, Gatafân/Züemer Gazvesi, Huneyn Gazvesi gibi bazı yerlerin konumlarının tam olarak bilinmediği; hicret yolu, Uhud Gazvesi gibi bazı yerler hakkında birbirinden farklı rivayetler olduğu için tartışmalı olduğu, Hz. Peygamber’in hicrette kaldığı mağara gibi bazı yerlerin karıştırılmış olabileceği görülür.¹³⁴ Nitekim daha ilk asırda bile Sevr mağarasının yerinin karıştırıldığı, bugün ziyaret edilen yer olup olmadığı bilinmemektedir. “Suyûtî’nin *ed-Dürri’l-Mensûr* adlı eserinde geçtiğine göre Hz. Aişe Hira Dağı’na tırmanan insanları görünce nereye gittiklerini sormuş, Hz. Peygamber’in hicret mağarasına gittiklerini öğrenince şaşırıp Resulullah’ın Hira Dağı’nda kalmadığını Sevr mağarasında kaldığını oranın da sadece kardeşleri Esmâ ve Abdurrahman tarafından bilindiğini söylemiştir. Hz. Peygamber’e bu kadar yakın bir çağda bile bu konuda kafa karışıklığının olması bize siyer kaynaklarında geçen özel mekanlarla ilgili daha detaylı ve hassas çalışmalar

---

¹³⁰ Buḥârî, "Hac", 45.

¹³¹ Buḥârî, "Hac", 16.

¹³² Buḥârî, "Hac", 16.

¹³³ Semhûdî, *Vefâu’l-Vefâ bi Aḥbâri Dâri’l-Muṣṭafâ*, 4/7.

¹³⁴ İlgili maddeler hakkında detaylı bilgi için bk. Bilâdî, *Mu’cemü’l-Meâlimi’l-Cuğrâfiyye fi’Sîreti’n-Nebeviyye*.

gerektirdiğini göstermiştir.”¹³⁵ Burada belki coğrafya ve özel/kapalı mekanlar arasına bir ayırım koymak gerekebilir. Zira coğrafi bilgiye daha kolay ulaşılabilirken özel mekanlarla ilgili tespit yapmak ve onları tasvir etmek zamanda geriye gidildikçe daha zordur.

Siyerdeki yer isimlerinin bugün nerelerde bulunduğunu tespit etmeye çalıştığımızda tarihî coğrafya açısından bazı avantajlarımızın bulunduğunu kabul etmek gerekir. Mesela siyer coğrafyasının aynı zamanda kutsal beldeler olması, daha en başından beri bu yerlerin incelenerek kayıtların tutulması, Müslümanların daha o çağlardan tarih ve coğrafyaya olan ilgisi bu konudaki avantajlarımızdan bir kaçıdır. Bununla birlikte siyer coğrafyasında yer tespitini zorlaştıran bazı hususlar da vardır. Zaman içinde meydana gelen değişimler bazı siyer yerlerinin kaybolmasına sebep olmuştur. Bu değişimlerden bazılarını Mekke’de tarih boyunca sık sık meydana gelen seller, Medine’de yanardağ patlaması, deprem, yangın gibi insan müdahalesi olmadan, doğal afetler sebep olurken bazıları insan eliyle oluşan değişikliklerdir. İnsan eliyle oluşan değişiklikleri birkaç bölüme ayırmak mümkündür.

I. Bölge ve şehir sınırlarının zaman içinde çok fazla değişikliğe uğraması, özellikle de yaşadığımız çağda ulaşım ve imar imkanlarının genişliği değişimi çok hızlandırmıştır.

II. Din/kültür ve mezheplerin değişmesi. Örneğin Cahiliye döneminde çok önemsenen ve Hicaz ekonomisinin kalbi sayılan çarşılar Ukâz, Mecenne ve diğer panayırlar İslâm döneminde zaman içinde terk edilince yerleri unutulmuştur. Bu çarşılar hakkında İbn Abbas “Ukâz ve Zü’l-Mecaz panayırları cahiliye döneminde ticaret merkezi çarşılardı. İslâm’dan sonra insanlar buralarda alışveriş yapmayı uygun bulmadılar.”¹³⁶ Aslında İslâm bu pazarları kapatmadı. Her zaman açık kaldılar. Ancak insanlar İbn Uyeyne’nin rivayetine göre Hac mevsiminde ibadetler dışında alışveriş vb. şeylerle günaha düşme endişesiyle meşgul olmaktan korkmuşlardır. Er-Rişâtî “Ukâz panayırı düz bir sahrada kurulurdu. Cahiliye döneminde orada putlardan başka bir şey bulunmazdı” demiştir.¹³⁷

¹³⁵ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ĥudayrî es-Süyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr* (Beyrut: y.y., ts.), 4/202.

¹³⁶ Buĥârî, “Kitab’ul-Hac”, 150.

¹³⁷ Kaştâlânî, *İrşâdu’s-Sâri li Şerĥi Şaĥîhi’l-Buĥârî*, 3/258-259.

Put isimleriyle bilinen yerler de İslâm'dan sonra değişmiştir. Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî'nin Müslüman olma olayı anlatılırken Damâr isminde bir puttan bahsedilmiştir. Bu put ve onunla bilinen yer o gün bilinmesine karşın sonra kaybolmuştur. Daha sonra bu yer hakkında araştırma yapan Biladî, “Süleym b. Mânsur diyarında bulunan Damâr'ın nerede bulunduğu günümüzde bilinmemektedir. Süleym b. Mânsur yurdu büyük Hicaz bölgesinde yani Taif şehrinin kuzeyinden, Medine-i Münevvere'nin ayrıldığı bölgeye kadardır. Şimdilerde bu bölgenin küçük bir kısmına sahip Süleym o günlerde bu bölgenin büyük bir kısmını ihtiva ederdi”¹³⁸ demiştir. Put isimleriyle bilinen ancak şu an nerede buldukları bilinmeyen yerlere Fils/fuls ve Menât da örnek verilebilir. Zikredilen yerler o dönemde orada bulunan kabilenin taptığı putun ismiyle anıldığından ya da bu yer o isimle bilindiğinden yer tarifine ihtiyaç hissedilmemiştir.

Mezhep değişikliğinin siyer yerleri üzerinde etkisine yakın dönemden örnek verilebilir. Suudi Arabistan'da son yüzyılda Vahabi mezhebinin ağırlıkta olduğu ve hüküm süren yönetimin politikaları sebebiyle bu bölgelerde değişikliklere gidildiği Benî Şeybe Kapısı, Dört Mezhep Makamları, Makâm-ı İbrahim Binası gibi¹³⁹ bazı bakiyelerin kaldırıldığı Cennetü'l-Bakî ve Cennetü'l-Muallâ'daki mezar taşları ve türbelerin tahrip edildiği¹⁴⁰ bilinmektedir.

III. Siyer mekanlarının çok ziyaret edilen yerler olması sebebiyle yıpranma, aşınma sonucunda değişikliklerin meydana gelmesi. Bir de ziyaret yoğunluğunu kaldıramaması sebebiyle Mescid-i Nebevi ve Kâbe başta olmak üzere mekanlarda genişletme, değiştirme gereken durumlarda da siyer mekanları korunamamıştır. Bunlar ve benzer sebeplerle siyer kaynaklarında isimlerine rastladığımız bazı yerler kaybolmuş veya değişmiştir.

IV. İktidarların siyer bakiyelerinin korunmasına gereken özeni göstermemesi.

V. Yol ve güzergahların değişmesiyle unutilan yerler.

---

¹³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/427; Biladî, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi'Sîreti'n-Nebeviyye*, 183-184.

¹³⁹ Bk. Mustafa Selim Karaboğa, “Mescid-i Haram'ın Yitikleri”, *Yedikuta Tarih ve Kültür Dergisi* (Erişim 14 Nisan 2025).

¹⁴⁰ Mustafa Fayda, “Cennetü'l-Bakî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/387; Mustafa Fayda, “Cennetü'l-Muallâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/387-388.

Bunlar dışında bazı yerlerde ravi ve tarihçi zikredilen yeri bildiğinden bazen de önemli görmediğinden dolayı zikretme veya kitabına alma ihtiyacı hissetmemiştir. Sonuçta kaybolmuş veya lokasyonu tartışmalı hale gelmiştir. Bazen yerin coğrafi olarak nerede bulunduğu tahmin edilse bile tam olarak yer tespiti yapmak güçtür. Buna Mecenne panayırının yeri örnek verilebilir. Cahiliye dönemi pazarlarından birinin ismi de olan Mecenne'nin yeri hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Siyer kaynaklarında üç mevzuda bu yer ismi geçer.

- İbn İshak'ın Huneyn Gazvesi'nde ganimetlerle ilgili "Hz. Peygamber Ci'râne'den umre için çıktı. Geri kalan savaş ganimetlerinin Mecenne'de korunmasını istedi. Burası Merrü'z-Zahrân bölgesindeydi" demiştir.¹⁴¹

- *Mu'cemu'l-Buldân*'da Huneyn ganimetlerin toplandığı bu yer Mekke'nin yaklaşık bir berid aşağılarında, Asfar Dağı yakınlarında bulunan Merrü'z-Zahrân bölgesindeydi. Arapların meşhur panayırlarından olan 'Ukâz'dan sonra kurdukları Mecenne panayırı da burada kurulurdu," diye geçmektedir.¹⁴²

- Bilâl b. Rebah da kasidesinde "Acaba bir gün Süheyl, Şame ve Tüfeyl dağlarına bakabilecek miyim? Mecenne sularına ulaşır mıyım?" dediği rivayet edilmiştir. Aslında Mecenne kelime anlamıyla cinli yer, cinlerin çok olduğu yer anlamında kullanılmıştır. Araplar birden fazla yeri Mecenne diye adlandırıyorlardı. Bu rivayetlerden Merrü'z-Zahrân'da Mecenne isimli bir yer bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Merrü'z-Zahrân vadisi'nin neresinde bulunduğu sorusuna bir cevap bulunamamıştır.¹⁴³

Siyerde daha ilk tarihçilerden itibaren yer tespiti çalışmaları yapıldığına dair işaretler mevcuttur. Bununla kalmayıp ravilere yer isimleri hakkında sorular sorulduğu yaşayan halkla konuşulduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hatta bizzat ziyaret ederek mekân tespiti yapan tarihçilerimiz de vardır. Bu bazen tarihçinin bizzat gittiğine dair haberlerden (Vâkîdî'nin Huneyn'i ziyareti) bazen de siyer rivayetlerinin akışından anlaşılabilir. "Gece olunca Mâlik b. Avf arkadaşlarının yanına gitti ve onları Huneyn vadisinde topladı. Huneyn vadisi, içinde açıklıkları ve dar hendekleri bulunan bir oyuk

¹⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/500.

¹⁴² Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 5/57-58.

¹⁴³ Bilâdî, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi'Sîretu'n-Nebeviyye*, 282.

gibidir.¹⁴⁴ Bu rivayetten Vâkıdî'nin Huneyn Vadisi inceleyerek yazdığı anlaşılıyor. Yine İbn Hişâm Uşeyre Gazvesi'ni aktardığı rivayetinde İbn İshak'tan birçok coğrafi detayla gazveyi nakleder. “Allah Resûlü Benî Dinar yolundan gitti. Feyfa el-Habâr'ı geçip İbn Ezher'de Zatü's-Sak denilen bir ağacın altında konakladı. Orada namaz kıldı. Allah Resûlü'nün mescidi şu anda bile oradadır. Orada hem kendisi hem ashâbı yemek yedi. Yemek yapılan yer şimdilerde bile orada bilinir. Orada Müşterib isminde bir su kaynağından su çekildi. Allah Resûlü Halâik'i soluna alarak şimdilerde de bu isimle bilinen Şu'betu Abdulah denilen bir dağ yolunu izledi. Sonra sola yönelerek Yelyel'e (vadi) vardı. Burada Yelyel ve Dabbû'a'da (dere) konaklayan Hz. Peygamber Dabbû'a'dan su içti. Daha sonra Ferş'i yani Melel Ferş'i (vadi) takip ederek Yenbu içlerinde bulunan Uşeyre'de konakladı.”¹⁴⁵ İbn İshak'ın rivayetinden orayı incelediği orada yaşayanlarla konuştuğu anlaşılmaktadır. Rivayeti aktarırken kendi zamanındaki (ö. 117/735) durumu da aktarması konumuz açısından önem taşımaktadır. Bunlarla birlikte tarihçilerin rivayet karşılaştırmalarıyla yer tespiti yaptıklarına da şahit oluyoruz. Belâzurî *Ensâbü'l-Eşrâf*’ında Hz. Peygamber'in annesi Amine bt. Vehb'in Ebvâ'da vefatı ve orada defnedilmesiyle ilgili rivayetleri aktarır. Basralılardan bazılarının Allah Resûlünün annesinin Mekke'de vefat ettiği ve Ebû Dub el-Huzâî mahallesine defnedildiği iddiasına şöyle bir cevap verir. “Kureyş, Uhud Savaşı'nda Ebva'ya vardıklarında Âmine'nin kabrini açmaya kalkıştılar. Onlar “Kadınlar mahremdir. Eğer Muhammed kadınlarımızı esir alırsa ‘bunlar senin annenin kemikleri deriz” dedi.¹⁴⁶ Daha sonra vazgeçtiler.¹⁴⁷ Burada Belâzurî'nin rivayetinden Âmine'nin defnedildiği yerle ilgili farklı iddiaların bulunduğu ve Hz. Peygamber'in muarızları tarafında yaşanmış bir olayla bu iddiaların çürütüldüğü görülmektedir.

Siyerde yer tespiti yaparken siyer kitaplarının tek başına yeterli gelmeyeceği malumdur. Bu noktada siyer kaynaklarının detaylı ve geniş bir incelemesinden sonra arazi/saha araştırması gereklidir. Sahada yer isimlerine dair kanıtlar bulunursa lokasyon bulunmuş olur, daha sonra yer analizine geçilir. Bu kanıtlar dağ, nehir, vadi

¹⁴⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 3/895.

¹⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/598-599.

¹⁴⁶ Rivayete göre bu kişi Hind b. Utbe'ydi. Mezarın açılması teklifi Kureyş tarafından kabul görmemiştir. Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae Fihâ Mine'l-Âşâr*, 2/270.

¹⁴⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/94-95.

gibi coğrafi işaretler; mesafe bilgileriyle uyum veya sözlü tarih olabilir. Sözlü tarih yerli halkın ve bölge hakkında bilgisi olan insanların atalarından dinledikleri, yerleşim yerlerinin eski isimleri, değişen mekanlar gibi konularda söyledikleridir. Ancak sözlü tarih konusunda dikkatli olmakta fayda vardır. Siyer mekanlarının şöhreti ve insanların teveccühünün uydurma ve yanlış bilgilerin yayılmasına sebep olabileceğini nesilden nesile, kulaktan kulağa bilgilerin değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple çalışmaların tarihçi, coğrafyacı, yer bilimci ve arkeologlardan oluşan ekiplerle yapılması başarılı bir yer tespiti için elzemdir. Lokasyon araştırmalarında geriye gidildikçe gerçeğe ulaşmak zorlaştığı için zaman içinde değişen ve bugüne hiç benzemeyen mekanlara ait kanıtlar bazen sadece uzman bakışıyla fark edilebilir.

1.2.3. Siyer Kaynaklarında Mesafe Bilgileri

Yer tespiti ve haritalama çalışmalarında araştırılan dönemdeki mesafe tabirleri ve günümüz karşılıklarının tespiti çok önemlidir. Siyer kitaplarına ilk bakıldığında mesafe tabirlerinin az kullanıldığı veya yer göstermelerin az bulunduğu düşünülebilir. Ancak daha derin okumalarda siyer mekanlarının çoğu için o gün yer tariflerinde kullanılan uzunluk tabirleri kullanılarak tahmini bir mesafenin belirtildiği görülecektir. Yani o gün kullanılan mil, berid, konak gibi tabirlerle yerler ifade edilmiştir ve o günün insanı için bu yeterli gelmiştir. Mesafe tabirleri bir standardizasyona ulaşana kadar yer göstermeler de bu tabirler kullanılarak yapılmıştır. Bu tabirlerden o gün ne anlaşıldığı sonraki dönemlerde daha çok mestin hükümleri ve seferîlikten dolayı tartışma konusu olmuştur. Bu konuda fıkıh alimleri tarih ve hadis kitaplarına bakarak mesafeleri üç şekilde tarif etmişlerdir.

I. Zamanı esas alarak; bir günlük, bir gün bir gece, üç günlük mesafe gibi. Günlük mesafeyi esas alan alimler yolculuk şartları, yaya-atlı, kervan veya ordu olmayı, hızlı ve yavaş gitmeyi göz önünde bulundurarak onun metrik karşılığını tespit etmeye çalışmışlardır.

II. Uzunluk ölçülerini esas alarak; mil, fersah, berid gibi. Uzunluk ölçüsünü esas alanlar da yolların dağlık ve engebe durumlarını, güzergâhları göz önünde

bulundurmuşlardır.¹⁴⁸

III. Şehir ve bölgeler arası mesafeleri esas alınarak; örneğin Mekke-Taif, Mekke-Cidde, Mekke-Uşfan, Medine-Reym gibi.¹⁴⁹ İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber 'ey Mekke halkı, Mekke-Uşfan arası kadar (namazları kısaltabilirsiniz) dört beridden daha az mesafe için namazlarınızı kısaltmayın' buyurdu.¹⁵⁰ Mâlik b. Enes el-Muvaţta'da Kasru's-Salât fi's-sefer bölümünde Abdullah b. Ömer'in Mekke ve Taif, Mekke ve Cidde, Mekke ve Uşfan arası kadar olan mesafelerde yolculuk yaptığında namazlarını kısalttığını aktarmıştır. Burada bu mesafelerin dört beridlik mesafe olduğunu bu mesafenin de namazları kısaltmak için yeterli olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹ Yine bir başka rivayette Sâlim b. Abdullah'tan onun da babasından naklettiğine göre babasının Rim'e gittiğinde yolculuk süresi içerisinde namazlarını kısaltmıştı. Rivayeti aktardıktan sonra Mâlik b. Enes burada bu mesafenin dört berid olduğu notunu düşmüştür.¹⁵² Yani dört berid (yaklaşık 88.7 km.) olarak belirlenen bu mesafeleri, İbn Abbas'da iki günlük yol olarak tarif etmiştir.¹⁵³ "Günümüzde metrik karşılıkları yaklaşık olarak Mekke-Taif arası uzaklık 88 km., Mekke-Cidde arası 79 km.¹⁵⁴ olarak tarif edilmiş. Tabi ki bu mesafe ölçüleri bugün kullanılan yollardan gidilerek hesaplanmıştır."¹⁵⁵ Siyer coğrafyasının haritalandırılmaya çalışılması veya yer tespiti çalışmalarında o günlerde kullanılan yollar tespit edilerek hesaplanmalı bugün kullanılan yolların o günkü coğrafi dağılım ve kullanılan yollarla aynı olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Mesafeler ele alınırken nerenin merkeze alındığı da önemli bir konudur. Örneğin Hz. Peygamber'in hakkında "mübarek vadi" dediği Akîk'in Medine'ye uzaklığı konusundaki birçok rivayeti kritik eden Semhûdî kendi görüşünü şöyle aktarır. "Akîk Vadisi'nin başlangıcı Müderrec isimli tepenin yamacıdır. Vadinin

---

¹⁴⁸ Detaylı bilgi için bk. Fahrettin Atar, *Genel Olarak Seferîlik ve Hükümleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997).

¹⁴⁹ Atar, *Seferîlik ve Hükümleri*, 157.

¹⁵⁰ Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekuţnî, *Sunenu'd-Dârekuţnî* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004), "Salat", 66.

¹⁵¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'* "Kasru's-Salat", 3.

¹⁵² Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'*, "Kasru's-Salat", 3.

¹⁵³ Halil İbrahim Acar, "Seferilikte Mesafe ve Zaman Kriteri ile İlgili Değerlendirmeler", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* XII/20 (2017), 43.

¹⁵⁴ Bu mesafeler makale zamanı olan 1997'de kaydedilmiştir. Bugün daha farklı olması muhtemeldir.

¹⁵⁵ Erkal, "Seferle İlgili Mesafe Ölçüleri", 164.

Medine'ye uzaklığı ilk imar edildiğinde iki mildi. Mescid-i Nebevi ve Zü'l-Huleyfe arasındaki mesafe, benim ölçümlerime göre böyledir. Mütekaddimun ulemasından el-Esedî'de bunu söylemiştir; “Akîk Vadisi Medine'ye iki mil mesafededir. Medine hanelerinin arka tarafından birinci mil, vadinin sonunda bulunan el-Akabe'den yani el-Müderrec'in inişinden ikinci mil başlar. Aralarında üç mil olduğunu söyleyenler Mescid-i Nebevi'den yola çıkarak vadide Ebû Hâşim kalesi olarak tanınan köşkten sonra vadinin ortalarına kadarki mesafeyi dikkate almışlar. Zü'l-Huleyfe'nin bulunduğu yerden yani vadinin (Medine'ye) en uzak kenarını esas alanlar, vadinin içini de dahil ederek 6 mil mesafe vardır demişlerdir. Ya da bunu diyenlerin bizim 3 bin 5 yüz zirâ' olarak kabul ettiğimiz bir mili, iki bin zirâ' olarak kabul ettiklerini söyleyebiliriz.¹⁵⁶ Akîk Vadisi'nin Medine'ye uzaklığı örneğinden de anlaşılacağı gibi ölçülen mesafelerde merkez konum ve hedef konum olarak nerelerin esas alındığı kısmı değerlendirmeye eklenmesi gereken bir konudur. Yine o günlerde bu mesafe tabirlerinin net bir standardı olmadığını söylemiştik. Bu sebeple günümüzde de tam tespiti yapılamamış, farklı yaklaşımlar söz konusudur. Ancak siyerde geçen bu ölçü birimleri için kabaca şunları demek mümkündür.

- **Gün:** “Falan yerle falan yer arası bir günlük mesafedir” denir. Bir gün (gece ve gündüz) 24 saattir. Yaya olarak ya da ağır yüklü binekler ile katedilen bir günlük mesafe günümüz ölçüsüyle 80 km olarak belirlenmiştir.¹⁵⁷
- **Fersah:** 12.000 arşın (zira') ya da 8 km'ye tekabül eder.
- **Berîd:** 4 fersah mesafeye bu da günümüzde 32 km'ye tekabül eder. (Muvatta' çevirisinde bir berid 4 fersah 20.16 km. olarak geçer.¹⁵⁸)
- **Mil:** Bir fersahın üçte biridir.¹⁵⁹ Fıkıh kitaplarında bir milin 2000, 3500, 4000 ve 6000 arşın olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur. İslam tarihinin başından bu yana en düşük 1475-1490 m., en yüksek 2425-2470 m. olmak üzere çeşitli

¹⁵⁶ Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Muştafâ*, 3/187.

¹⁵⁷ Muhammed Muhammed Hasan Şurrab, *El-Meaâlimü'l-Eseriyye Fi's-Sünne ve's-Sîyre* (Beirut: Dâru'ş-Şamiyye, 1991), 11.

¹⁵⁸ İmam Malik, *Muvatta Tercemesi*, ed. Abdullah Parlıyan (İstanbul: Konya Kitapçılık, 2008), XXVII.

¹⁵⁹ Şurrab, *El-Meaâlimü'l-Eseriyye Fi's-Sünne ve's-Sîyre*, 11.

aralıklarla hesaplanan, farklı millerin var olduğu bilinmektedir.¹⁶⁰

Siyer ve meğâzî alimleri Allah Resûlü Medine’de bulunsun veya bulunmasın fark etmeksizin coğrafya ve mesafe bilgilendirmelerinde genellikle Medine’yi merkeze almaları siyer coğrafyasıyla ilgili dikkate değer hususlardan biridir. Onlar bir mesafe ölçümü veya bilgilendirme yaparken Medine’yi esas alarak bilgi vermişlerdir. Vâkıdî Hz. Peygamber’in Tebûk Seferi esnasında Ükeydir b. Abdulmelik’in üzerine Tebûk’ten Dûmetü’l-Cendel’e gönderdiği Hâlid b. Velid komutasındaki seriyyeyi anlatırken önce seriyyenin tarihini vermiş daha sonra Dûmetü’l-Cendel’in Tebûk’a uzaklığından ziyade Medine’ye 10 mil mesafede olduğunu söylemiştir.¹⁶¹ İbn Sa’d da aynı olayı Medine’ye 15 günlük bir mesafe olduğunu belirterek vermiştir.¹⁶² Yine İbn Sa’d *Tabakât*’ında tebe-i tabiin tabakasında coğrafî bir düzenleme içinde sıralayarak Medine’den başlayıp daha sonra Mekke, Taif diye devam etmiştir. Bilindiği gibi daha sonra gelen Müslüman coğrafyacılar özellikle Belh Coğrafya Ekolü takipçileri, tarihçilerin aksine Hicaz’ı dünyanın merkez iklimi Kâbe’nin konumundan dolayı Mekke’yi de onun merkezi olarak kabul etmişlerdir.¹⁶³ Bu hem coğrafya kitaplarındaki tasvirlerde hem de çizdikleri haritalarda görülmektedir.

---

¹⁶⁰ Cengiz Kallek, “Mil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/53-54.

¹⁶¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/1025.

¹⁶² İbn Sa’d, *Kitâbü’l-Tabakâti’l-Kebîr*, 2/151-152.

¹⁶³ Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri*, 211.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ SİYER ÇALIŞMALARINDA HARİTA KULLANIMI

Görsel deneyimlerimizin yüksek olduğu bir çağda, neredeyse yürürken bile birçok görsel iletiye maruz kaldığımız bir ortamda yaşıyoruz. Bir resim bin sözcüğe bedeldir deyişle formüle edilen hakikat insanın görsel materyale daha yatkın olan zekasına dikkat çekmektedir. Zira insanların işittiklerinin %10'unu, gördüklerinin ise %80 kadarını öğrenmektedirler.¹

Görsel materyallerin ağırlıklı kullanılmasının daha iyi bir eğitim iletişimi sağladığı birçok çalışmada ortaya konulmuştur. İnsanın öğrendiklerinin büyük bir kısmını görerek öğrendiği göz önünde bulundurulduğunda eğitim materyallerinde bu husus daha fazla önemsenir. Görselleştirme coğrafya gibi fiziksel mekâna dayalı bir bilimde daha çok ön plandadır. Coğrafi mekânın görsel olarak kavranması harita, kroki, fotoğraf, küre, zihin haritaları ve uydu görüntüleri gibi materyaller sayesinde olmaktadır.

Tarihte coğrafi bir mekânın betimlenmesi için de bu materyallerin kullanılması mekânı doğru algılamayı, olay ve olgular üzerinde mekânın etkisini daha kolay anlamayı, sebep ve sonuç zincirini daha kolay kurmayı sağlar. Zira tarihin günümüzden tek farkı onun geçmiş bir zaman diliminde yaşanıp bitmiş olmasıdır. Bu sebeple tarihi olayları incelerken mekanlarının anlaşılması sağlanmalı, olaylar kendi mekanlarında kendi şartlarında değerlendirilmelidir.² Coğrafi mekânın görsel tarifi olan haritalar, kendilerini hep sözlü olarak var etmiş olan tarihi metinlerin ifadesinde de güçlü bir materyaldir. Bu tarihi zihnimizde tasarlamamıza ve anlamlandırmamıza yardımcı olur.

Haritaların coğrafi konularda olduğu gibi tarihi coğrafyanın anlaşılmasına

---

¹ Figen Ünal, "Eğitim İletişiminde Görsel İleti Tasarımı", *Kurgu*, 18 (2001), 325.

² Gümüşçü, "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları", 261-262.

yardımcı oldukları, tarihin geçtiği mekanların zihinde canlandırılabilmesine yardımcı oldukları malumdur. Bu genel olarak İslâm tarihi, özelde ise Hz. Peygamber'in hayatını anlatan siyer için de farklı değildir.

2.1. Siyer Coğrafyasının Haritalandırılması

Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usul* isimli kitabında; "Coğrafyanın tarihe yardımcı bir ilim olması izaha muhtaç değildir. Coğrafyaya dayanmayan tarih kitabı tarih değil roman saymak icap eder. Tarihçiler için bilhassa tarihi coğrafya ve tarihi atlaslar mühimdir"³ dediği gibi tarihin coğrafi olarak anlaşılması için haritaların yardımı gereklidir. Tarihi coğrafyanın bize sağladığı en önemli eğitim materyali olan tarih atlasları siyer eğitiminde de çok güçlü bir eğitim aracı olma potansiyeline sahiptir.

Önceki bölümde kaynaklarını incelediğimiz Hz. Peygamber'in hayatı öncesi ve sonrasıyla yer adları, yer göstermeler ve coğrafi bilgilerle anlatılmış; fersah, mil ve konaklama yerleriyle mesafeler tarif edilmiştir. Hicret güzergahı, Uhud Savaşı, Huneyn Gazvesi gibi bazı konularda farklı rivayetler olmasına karşın Hz. Peygamberin hemen tüm seferleri hakkında bilgiler mevcuttur. Siyer kitaplarından Hz. Peygamber hayatı boyunca ticaret, hicret, tebliğ, anlaşma, savunma, savaş ve gözdağı gibi çeşitli maksatlarla 23.000 km. mesafe katettiği bunun da farklı vakitlerde farklı coğrafyalara olmak üzere 900 güne tekabül ettiği⁴ bir araştırmada ortaya konulmuştur. Bu da kaynakların tarihi coğrafya kapsamında detaylı bir çalışmayla tekrar ele alınması gerektiğini modern coğrafi tekniklerle siyer coğrafyasının yeniden inşasının gerekli olduğunu gösterir.

Siyer coğrafyasının yeniden inşasındaki temel amaç Hz. Peygamber ve onun faaliyetlerinin izlerinin coğrafya üzerinden takip edilmesidir. Siyerin fiziksel çevresi araştırılıp mekân değişimlerini incelemek böylece siyer mekanlarının yeniden çağımız coğrafyasında tespit edilmesi, korunması ve geleceğe aktarılmasıdır. Hz. Peygamber'in hayatı tarihi coğrafya açısından çalışıldığında siyere dair görsel bir

---

³ Togan, *Tarihte Usul*, 22.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Demir, "Rasûlullah'ın Yolculuklarının Tabloyla Zaman ve Mekân Boyutu = The Time and Place Dimension of Rasûlullah's Journeys in the form of Charts", 79-94.

hafıza oluşturmak ve siyer coğrafyasının hiç bilinmeyen yönlerini açığa çıkarma imkânı doğar. Bu, ortamını ve mekanlarını tasavvur etmekte zorlandığımız Hz. Peygamber döneminin bir panoramasını oluşturmaktır. Yani tarihin bize zamanı baz alarak anlattığını, tarihi coğrafya mekânı konu edinerek kurgular. Bu sesli dinlediğimiz bir olayı görüntüler eşliğinde izlememiz gibidir.⁵ Siyer tarihi atlas çalışmaları siyerin mekanlarının kaynaklara dayanarak günümüz coğrafi bakış ve tekniklerle yeniden inşası ve görsel materyallere dönüşmesidir.

Siyer tarihi coğrafya çalışmalarının ilmi ilkelere uygun bir şekilde yürütülmesi üç aşamalı bir çalışmadan oluşmaktadır. İlki tarihi kaynakların incelenerek konu hakkında ulaşılabilecek tüm bilgilerin derlenmesi, yer isimleri ve onların yeryüzünde nerede bulduklarının tespiti yani konumlandırılmasıdır. İkincisi saha araştırması yani coğrafya/arkeoloji ayağıdır. Bir diğeri de tüm bilgileri görsel malzemeye dönüştürmek yani kartografya kısmıdır. Bu araştırmalardan sonra siyer coğrafyasını betimlemek üzere bir takım görsel malzemeler oluşturulmaktadır. Bugüne kadar yapılmış çalışmaları birkaç farklı kategoride incelemek mümkündür.

2.2. Siyer Kitaplarında Kullanılan Harita ve Krokiler

Siyer kitapları, daha önce çeşitli şekillerde yazılmasına rağmen bildiğimiz anlamdaki şeklini İbn İshak'ın *es-Sîre*'siyle almıştır. Siyer kitapları nakledilen rivayetlerin arasından Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili olanları kronolojik bir sıralama içerisinde gerekli görüldüğü yerlerde coğrafi detay ve mesafe bilgileri verilerek yazılmış kitaplardır. Siyer araştırma ve yazımı hem tarih hem coğrafya için eşsiz kaynaklar oluşturarak çağının çok ilerisinde bir anlayışla tarih yazımını gerçekleştirmiştir. Siyer coğrafyası hakkında ise olayların geçtiği yer ve mesafeler konuşulmuş, o günün mesafe tabirleriyle kayıt altına alınmış, hatta şehir tarihi kitapları ve tarihi-coğrafi sözlükler gibi kitap türlerinin ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Ancak siyerde sonraki asırlarda yer çalışmaları giderek azalmaya başlamış, Hz. Peygamber'in hayatının geçtiği yerlerle ilgili neredeyse tamamı hakkında ilk kaynaklarımızda birçok bilgi mevcut iken daha sonraki dönemlerde kitaplarda sadece isim olarak geçilmiştir.

---

⁵ Gümüüşü vd., *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 355.

Son yüzyıla kadar uzun bir süre siyerdeki yer isimleriyle ilgili eser yazılmadığı, siyerin daha çok edebi bir dille kaleme alındığı, hatta bazı kitaplarda kıssalar koleksiyonuna dönüştüğü, siyer mekanlarının iyice soyutlaştığı uzun bir dönem yaşanmıştır.

Hz. Peygamber'in hayatını konu alan kitaplar h. ikinci asırdan başlayarak her çağda farklı yönleriyle ele alınarak yazılmıştır. Yaşanan çağın ihtiyaç ve özelliklerine göre şekillenen siyer yazımı çağımızda genellikle disiplinler arası veya bir ilim dalı üzerinden tematik olarak yazımı daha yaygındır.

İslâm tarihine yönelik batılı araştırmacıların çalışmaları bulunmasına rağmen siyerin disiplinler arası bir tarzda ve tarihi coğrafya çalışmaları yapılarak ele alınması Muhammed Hamidullah'ın Hz. Peygamber'in savaşlarını harp tarihi üzerinden çalıştığı *The Battlefields of The Prophet Muhammed* isimli kitabıyla başlamıştır. Bu eser klasik meğâzî kitaplarının modern bir versiyonu gibidir. Bu kitapta Hamidullah siyer kaynaklarını kendi gözlemleri ve saha araştırmalarıyla mukayese ederek fotoğraflamış daha sonra Hz. Peygamber'in savaşlarına dair harita ve krokilerle betimleyerek orijinal bir çalışma ortaya koymuştur. Bu çalışma aynı zamanda siyer mekanlarında kendi çağına kadar meydana gelen değişikliklerini kaydedip siyer mekanlarının koordinatlarını günümüze taşıyarak korunmasını sağlamıştır.⁶ Hatta yazar siyer yerlerini daha sonra da tekrar ziyaret ederek önceki ziyaretinden itibaren (1930-1950) oluşan değişiklikleri de yazmıştır.⁷

Hamidullah bu kitabında Hz. Peygamber'in savaşlarını askeri yönüyle ele aldığından daha çok askeri bilgiler yer almaktadır. Hz. Peygamber'in tebliği, Mekke ve Taifliler, Hicret, Evs ve Hazreç kabilelerinin anlatılmasıyla başlayan kitap Bedir, Uhud, Hendek, Hayber gibi Hz. Peygamber'in savaşları detaylı ve çeşitli yönleriyle ele alınmasıyla devam etmiştir. Kitapta Yahudilerle yapılan savaşlar, Hz. Peygamber'in istihbarî faaliyetleri, ganimetler, savaş güzergahları, savaş teçhizatı ve harp düzeni gibi birçok askeri bilgiye yer verilmektedir. Bunlarla birlikte savaş meydanlarına ayrı bir önem veren Hamidullah, topografi ve coğrafi birçok bilgiyi

---

⁶ Âdem Apak, "Muhammed Hamidullah'ın Siyer İlimine Katkıları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (01 Ocak 2004), 56-57.

⁷ Apak, "Muhammed Hamidullah'ın Siyer İlimine Katkıları", 61.

aktarır.⁸

Hamidullah'ın bu çalışmasını konumuz açısından önemli kılan husus siyer kitaplarında ilk defa bildiğimiz anlamda kroki/harita çizmiş olmasıdır. Hamidullah, harita çıkarma ve kroki yapma konusunda kendisine fikir veren Ali Mûsâ Rızâ Muhâcir beye kitabını ithaf ederek teşekkür etmiştir.⁹ Sonuç kısmında ise öğrencilik yıllarında izcilik yaptığını, Hicaz'a gideceği zaman izcilik şefi Ali Rıza Musa beyin ona gezdiği yerlerin haritalarını çıkarma fikrini verdiğini ancak ilk gittiğinde (1932) bir tek Uhud Gazvesi haritasını çıkarabildiğini yazmıştır. Daha sonra 1939'da bir ziyarette daha bulunarak Bedir ve Hendek haritasını çıkarmış, Uhud'u tekrar gözden geçirmiştir. 1946'da Hicaz'a gittiğinde ise Hendek'in kazıldığı yerleri tekrar inceleyerek hatalar fark etmiş, baştan çizmek zorunda kalmıştır. Hamidullah Uhud Dağı etrafı, 'Aqul gölü ve buralarda bilinen başka yerleri oradaki yerlilerle birlikte dolaşmıştır. Bu arada Paris'te projeksiyon ve harita çizme konusunda uzman olan M. Glaezer'den yardım aldığını ona da şükranlarını bildirdiğini yazmıştır.¹⁰ Muhammed Hamidullah kitabının netice kısmında ise harita yapma hususunda şunları söylemiştir. "Bütün bunlara rağmen meslekten yetişme bir harita mühendisi olmadığım ve elimin altında küçük bir pusula ve bir fotoğraf makinesi müstesna, hiçbir âlet bulunmadığından, bu haritaları sizlere bu şartlar altında yapabildiğim en iyi şeyler olarak arz etmenin mahcubiyeti içindeyim. Şayet bu harita ve vesikalar benden daha kabiliyetli birine ilham verecek olursa, işte o zaman bu eser esas gayesine varmış olacaktır. Suudî Hükümeti bana veya başka bir kimseye daha başka sahaları, bilhassa Vâdî'l-kurâ, Tebûk, Dûmet'ul-Cendel, Cerbâ', Ezruh, Mu'te ve sâir bölgeleri tetkik ve Hz. Peygamber'in buralarda giriştiği harplerin haritasını çıkarma fırsatını verirse, çalışmalardan elde edilecek neticeler, katlanılan zahmeti mutlaka telâfi edecektir."¹¹

Hamidullah'ın, *The Battlefields of The Prophet Muhammed* adlı kitabında bir

---

⁸ Rûmeysa Güneş, *Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023), 26.

⁹ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları "İslâm Harp Tarihine Dair Bir Tetkik"*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1981), 7.

¹⁰ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları "İslâm Harp Tarihine Dair Bir Tetkik"*, 288-289.

¹¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları "İslâm Harp Tarihine Dair Bir Tetkik"*, 289-290.

harita, 9 siyer krokisi, siyah beyaz fotoğraflar ve bazı grafikler bulunmaktadır. Bu kitap ölçeksiz bir Arap Yarımadası haritası¹² ile Akabe bölgesi,¹³ Bedir Savaşı güzergahı,¹⁴ Bedir Savaşı,¹⁵ Uhud,¹⁶ Hendek Savaşı'nda toplanan Ahzab ordularının geliş yönlerini gösteren kroki,¹⁷ Hendek Savaş meydanı,¹⁸ Mekke fethinde ordunun yürüyüş rotasını gösteren kroki,¹⁹ Huneyn Savaşı muhtemel rotası²⁰ ve Hayber krokisi²¹ olmak üzere 9 siyer krokisi barındırmaktadır. Fotoğrafların tamamı Hamidullah tarafından çekilmiş olup o yıllarda siyer coğrafyası hakkında bilgi vermektedirler. Kitabın giriş kısmının ikinci dipnotunda Hz. Peygamber döneminde yapılan tüm savaşların sonuçları değerlendirilerek bir grafikte sunulmuştur.²²

Teknik bir değerlendirme yapmak gerekirse bu kitapta bulunan tek harita olan Arabistan haritasının başlık, ölçek, yön oku gibi temel harita öğelerinden mahrum olduğu ancak dönemin bölge haritalarına yakın çizildiği görülmüştür. Siyer krokilerinden Bedir ve Hendek Savaşı'nı gösteren krokilerde başlık, yön oku, ölçek ve lejant; Uhud haritasında başlık, ölçek ve lejant; Mekke fethi ve Bedir güzergahı krokilerinde başlık ve yön oku mevcuttur. Krokiler ölçekle çizilme zorunluluğu olmamasına rağmen Bedir, Uhud ve Hendek krokilerinde ölçek bulunmaktadır. Bedir ve Hendek dışındaki krokilerde lejant bulunmadığı gibi bu iki krokide de özel yerler numaralandırılarak gösterilmiştir.

Tematik doğruluğa gelince Hamidullah'ın matbu ve el yazması birçok siyer eserini kapsayan geniş bir okumayla bu krokileri çizdiği anlaşılmaktadır. Siyer coğrafyasıyla ilgili saha bilgilerini 1932, 1939, 1946-1947 ve 1964 yıllarında Hicaz'a yaptığı gezilerinde edindiği bilgilere dayandırmış, kişisel gözlemlerine kitaplarında sıkça yer vermiştir. Farklı vakitlerde yaptığı ziyaretlerde yanıldığını düşündüğü

---

¹² Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 5.

¹³ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 9.

¹⁴ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 24.

¹⁵ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 26.

¹⁶ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 44.

¹⁷ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 65.

¹⁸ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 67.

¹⁹ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 88.

²⁰ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 91.

²¹ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 107.

²² Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 3.

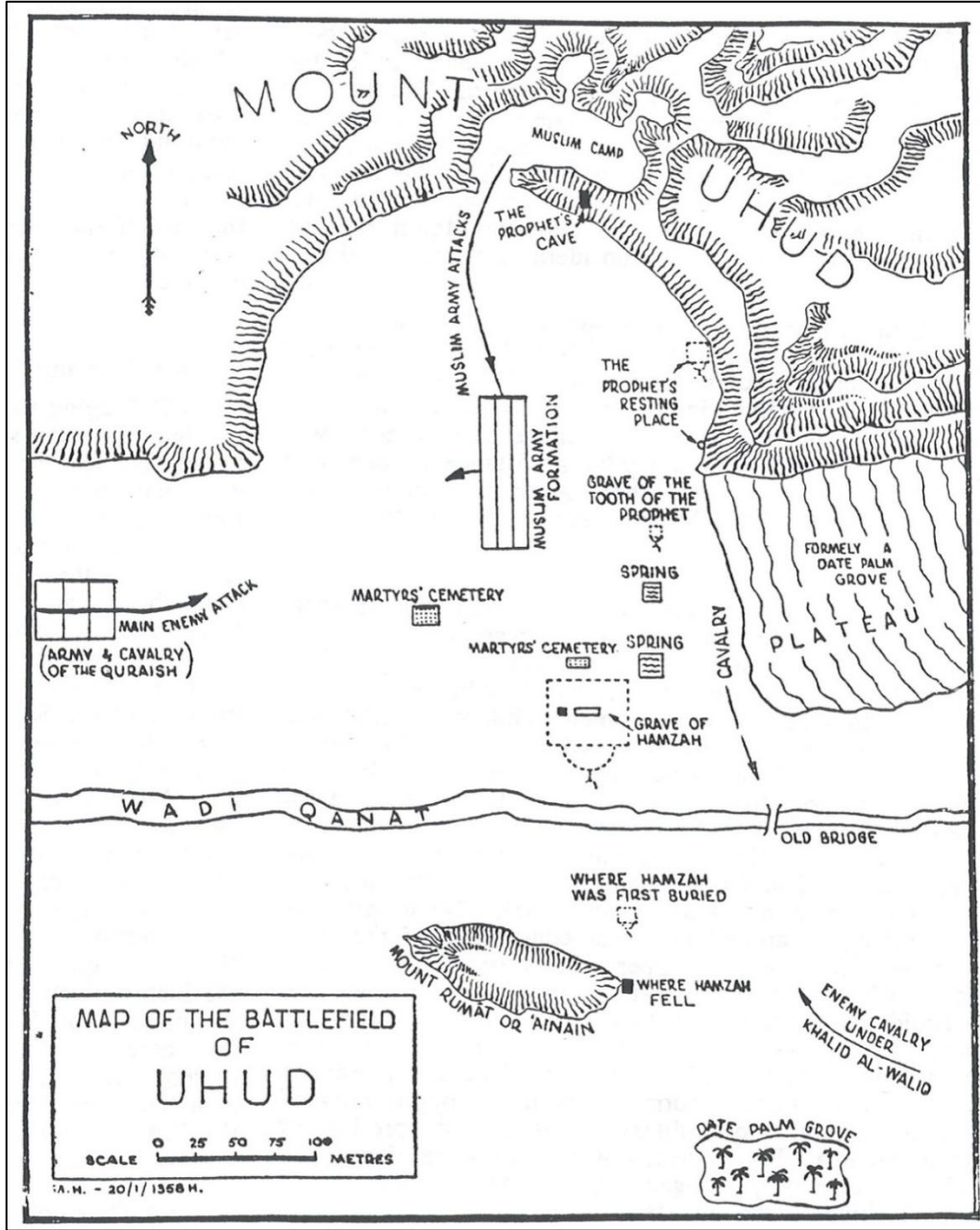
noktaları tashih etmiş²³ Uhud Savaşı'yla ilgili rivayetlerde geçen bilgileri tetkik ederek yaptığı ziyaretlerde bazı rivayetlerin saha ile uyuşmadığını uzunca anlatarak kendi tahmin ve fikirlerini yazmıştır.²⁴

Muhammed Hamidullah'ın bu kitabı, haritalarıyla birlikte 1962'de Salih Tuğ tarafından Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır.

---

²³ Hamidullah ilk Hicaz ziyaretlerinde (1932,1939) Huneyn mntkasını tespitte teşebbüs ettiğini bunun için çabalamasına rağmen bulamadığını yazmıştır. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları "İslâm Harp Tarihine Dair Bir Tetkik"*, 183-184.

²⁴ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları "İslâm Harp Tarihine Dair Bir Tetkik"*, 110-112.

Harita 1: Muhammed Hamidullah, Uhud krokisi.²⁵

Abdülkuddûs el-Ensârî son yıllarda Müslüman beldelerinde tarihi coğrafya çalışmaları yapan araştırmacıların ilkleri arasındadır. *Âşârü'l-Medîneti'l-Münevvere* ve *Tarîkı'l-Hicreti'n-Nebeviyye*'si siyere dair yaptığı coğrafya çalışmalarıdır. Ensârî *Tarîkı'l-Hicreti'n-Nebeviyye*'de Hz. Peygamber'in hicret yolculuğu ve rotalarını

²⁵ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 44.

anlatan bir kitap araştırdığını ancak ne yazma ne de matbu hiçbir eser bulamadığını anlatmıştır.²⁶ Hicret güzergahını, alternatif yolları ve Hz. Peygamber zamanında kullanılan yolları araştırarak incelemelerde bulunan Ensârî, hicret yolunu detaylarıyla anlattığı kitabında kaynaklara ve saha araştırmalarına dayanarak bir hicret güzergahı çıkarmıştır. Kitabının sonunda Türk hattat Galatalı Ahmet Nailî Efendi'ye ait aslı Şam'da bulunan Mescid-i Haram'la birlikte bir Mekke-i Mükerreme resmi,²⁷ 8 adet fotoğraf ve çizimi kendisine ait bir hicret takribi rotası krokisi bulunmaktadır. Çizimi kendisine ait olan haritada başlık ve lejant bulunmaktadır.

---

²⁶ el-Ensârî, *Ṭarîkı 'l-Hicreti 'n-Nebeviyye*, 6.

²⁷ el-Ensârî, *Ṭarîkı 'l-Hicreti 'n-Nebeviyye*, 213.

ki bazı tarihi coğrafya sözlük çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri araştırmacı 'Âtik b. Gays el-Bilâdî tarafından yazılan *Mu'cemü'l-Me'âlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* isimli coğrafya sözlüğüdür. Aslında Bilâdî'nin ilk çalışması Hicaz'daki tarihi-coğrafi yerlerin çok kapsamlı bir sözlüğü olan *Mu'cemü Me'âlimi'l-Hicâz* adlı bir çalışmadır ve çok teveccüh görmüştür. Bu kitabına haritalar eklemek istediğini ancak haritalarda ciddi hatalar fark ettiğini, üstelik Latin harflerden çevrildikleri için yer isimlerinin yanlış çevrildiğinden yakınmaktadır.²⁹ Hicaz sözlüğünde de siyerdeki yer isimleri incelenmiş ancak iki eseri sadece siyer coğrafyasına yönelik çalışmalarıdır. Biri *'Alâ Tarîkı'l-Hicre (Raḥalât fî kalbi'l-hicaz)* isimli anı-seyahatnamesi diğeri; İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyyesi*'ni esas alarak siyer yerlerini alfabetik bir sıralamayla incelediği sözlük çalışmasıdır. *Mu'cemü'l-Me'âlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*'sinde İbn Hişâm'ın kitabında ismi geçen yerlerin neredeyse tamamı hakkında bilgiler derlemiş, yazım yanlışları ve telaffuz farklılıkları üzerinde durmuş, siyerde geçen yerlerin yüzde doksanını bizzat gidip yerinde inceleyerek o günkü (1982) durumlarıyla karşılaştırmalı olarak anlatmıştır. Bu bağlamda Arap Yarımadasıyla birlikte Irak, Suriye, Yemen, Ürdün, Filistin gibi birçok ülkeye ziyaretlerde bulunmuş, araştırmalar yapmıştır.³⁰

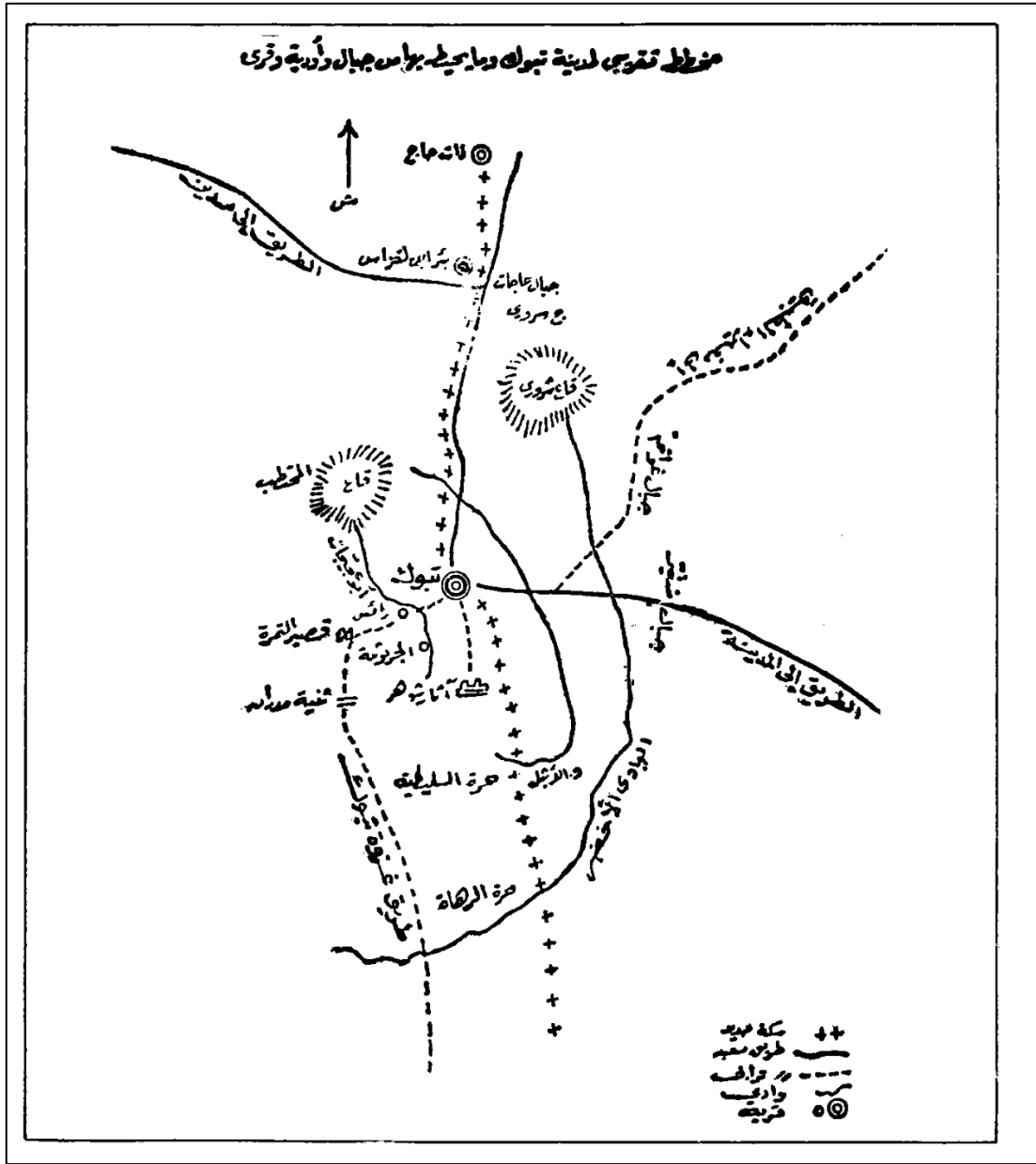
Mu'cemü'l-Me'âlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye'de biri hicret haritası,³¹ biri Medine-Tebük arası mesafenin krokisi olmak üzere 7 harita ve kroki bulunur. Medine-Tebük arası takribi mesafenin krokisinde başlık, lejant ve yön oku; Hicret haritasında başlık, yön oku, lejant ve ölçek bulunur. Bu iki harita dışında 3 bölge haritası ve bir krokiyle birlikte Abdulkudüs el-Ensarî'ye ait Medine Tarihi haritası³² da bulunmaktadır.

²⁹ Bilâdî, *Mu'cemü Me'âlimi'l-Hicâz*, 11-13.

³⁰ Bilâdî, *Mu'cemü'l-Me'âlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 11-12.

³¹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-Me'âlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 9.

³² Bilâdî, *Mu'cemü'l-Me'âlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 286.

Harita 3: 'Âtik b. Gays el-Bilâdî, Medine-Tebük arası mesafe krokisi.³³

Bilâdî'nin 'Alâ Tarîkı'l-Hicre isimli kitabında ise 4 tanesinin çizimi kendisine ait olmak üzere 5 ölçeksiz kroki bulunmaktadır. Kendisine ait krokilerde yaşadığı gezdiği yıllarda mevcut olan yerler ile olası hicret rotasına ait bilgileri paylaşmıştır. Takribi çizdiğini belirttiği bütün krokilerde başlık, yön oku ve lejant bulunur. Bilâdî'nin çizimlerinin profesyonel olmayan sadece fikir verme amaçlı çizilmiş

³³ Bilâdî, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Cuğrâfiyye fi 'Sîreti'n-Nebeviyye*, 60.

krokiler olduğu için harita ismini kullanmaktan kaçındığı çizimlerine “kroki/plan” olarak isimlendirdiği görülür. Siyer yerleriyle ilgili maddelerde tarihi kaynaklardaki bilgileri, kişisel gözlem ve saha gerçekleriyle uyuşan ve uyuşmayan yönleriyle anlatmıştır. Biladî bugünkü teknolojilere tam yetişemese bile modern çağda bu kadar coğrafya çalışması yapması ve çalışmalarında İslâm tarihi kaynaklarında ismi geçen, işaret edilen yerlerin neredeyse tamamını gezmiş olması, yıllarca sahada çalışarak araştırmalar yapması onun çalışmalarını değerli kılar.

2.3. Siyer Atlasları

Atlas Türk Dil Kurumu ilgili maddesinde; *dünyanın, bir bölgenin, fiziksel ve siyasal coğrafyası ile ekonomi, tarih vb. konularda toplu bilgi vermek için bir araya getirilmiş coğrafya haritaları derlemesi*,³⁴ olarak tarif edilmiştir. Görsel malzeme olarak daha işlevsel olması ve kullanım kolaylığı sebebiyle atlaslar önceleri sadece coğrafya alanında hazırlanıyorken şimdilerde tarih, astronomi, botanik, dil bilim gibi birçok alanda kullanılan bir malzemedir. Atlaslarda haritalarla birlikte krokiler, grafikler, resim ve çeşitli konulara dair veriler bulunabilir. Coğrafya kadar olmasa bile tarih en çok atlas hazırlanan bilim dalları arasındadır.³⁵

İslâm tarihinde hazırlanan ilk atlaslar Kur’ân, tarih ve siyer atlaslarıdır. İslâm tarihi alanında yapılan ilk kapsamlı atlas çalışması Hüseyin Mûnis’in *Atlasü Târîhi'l-İslâm* isimli eseridir. Eser Müslümanlar tarafından hazırlanmış en ciddi atlas çalışmalarından biri olmuştur. Mısırlı tarihçi, gazeteci ve yazar olan Mûnis atlasının önsözünde çalışmasına batılı atlas yazarları ve yayıncılarla sağlam ve bilimsel temele dayalı tarihi atlas yapımı için fikir alışverişinde bulunarak eserine başladığını yazmaktadır. Bu eserin belki de en büyük özelliği İslâm dünyasında 322/934 el-Belhî'nin haritalarından kendi zamanına kadar (1982) yapılmış neredeyse tüm tarihi haritaların bu atlasta yer almış olmasıdır. İslâm harita koleksiyonu da diyebileceğimiz atlasta Müslüman Kartografyasına Giriş bölümünde, Müslüman coğrafyacıların çeşitli zamanlarda yaptıkları 26 adet coğrafya haritası bulunmaktadır.³⁶ Yazar bu bölümde

³⁴ Komisyon, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, "Atlas", 145.

³⁵ Gümüştü, "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları", 269-270.

³⁶ Hüseyin Mûnis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm* (Kahire: Al-Zahraa, 1987), 11.

Müslüman harita tarihinden ve çalışmalarının özgünlüğünden bahsederek Müslümanların haritacılığı tamamen Yunanlılardan aldığını reddetmektedir. Ona göre astronomi-coğrafya yani Matematikî coğrafya diyebileceğimiz yeryüzünün enlem ve boylamlarla ölçülmesi gibi konularda Müslümanlar Yunanlılardan teknik öğrenmişlerdir. Ancak tasviri coğrafyanın kurucuları, seyahat ve kişisel gözlemlere dayalı eserler yazarak ve bunları çizimlere dönüştürenler Arap coğrafyacılarıdır.³⁷

Mûnis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*'da Hz. Peygamber'den önceki dünyanın betimlendiği bölümde 4 harita ve onların genişçe açıklandığı bir bölüme ve harita kaynaklarına yer vermiştir. Bu bölümde bulunan haritalarda başlık, ölçek ve lejant bulunur.³⁸

Harita 4: Hüseyin Mûnis, Hz. Peygamber'den hemen önce Ortadoğu ve Arabistan'ı gösteren harita.³⁹

Mûnis'in Hz. Peygamber dönemine ayırdığı *Siyer'in-Nebeviyye ve 'Asr'in-*

³⁷ Mûnis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*, 25.

³⁸ Mûnis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*, 5.

³⁹ Mûnis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*, 47.

Nebeviyye isimli bölümde 24 harita bulunmaktadır. Haritalardan 9 tanesi Arap Yarımadası'ndaki dağılımı, önemli kabileleri ve krallıkları, seyahat ve ticaret yollarını hatta önemli putların nerede olduğunu gösteren haritalardır. Bu bölümde Hz. Peygamber'in döneminde Mekke, Hicret yolu, Mekke ve Medine arasındaki olası tüm yolları gösteren harita, Medine'nin yapısı ve kabile yerleşimini gösteren haritalar mevcuttur.⁴⁰ Hz. Peygamber'in gazvelerinden Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Mekke'nin Fethi ve Veda Haccı'yla ilgili haritalar bulunmaktadır.⁴¹

Atlasü Târîhi'l-İslâm'da siyere dair 11 tanesi müellife ait olmak üzere 14 harita bulunmaktadır. Bu bölümde kendisine ait olmayan haritaları kartograf ismiyle veren müellif, her bölümün sonundaki açıklama kısmından sonra kaynakça vermiştir. Bu bölümün açıklamasında Hz. Peygamber'in gazveleri konusunda geniş okumalar yaptığını en doğru ve faydalı bilgileri Vâkıdî'den aldığını yazmıştır. Mûnis ayrıca onu meğazi konusunda yazanlardan en iyisi olarak gördüğünü onun gazvelerin hedefleri, rotası ve yerleri hakkında kesin bilgiye sahip olduğunu yazmıştır.⁴² Zaten Mûnis'in meğazî haritaları incelendiğinde neredeyse Vâkıdî rivayetlerinin çizilmiş hali denilebilir.

Kendisine ait haritalardan hicret yolu, Mekke ve Medine arasındaki ana yolları gösteren harita, Uhud, Hayber, Mekke Fethi ve Veda Haccı'nı gösteren haritalarda başlık, ölçek ve lejant bulunduğu görülmektedir. Medine'nin hicret esnasındaki haritası ve Hz. Peygamber'in Kubâ'dan Mescid-i Nebevi'ye gittiğini gösteren haritada ve Hendek Savaşı haritasında başlık ve ölçek bulunduğu, yön oku bulunmadığı, lejant yerine de kısa bir açıklamanın bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu bölümde Bedir'e giden yolları gösteren bir kroki bulunmaktadır.

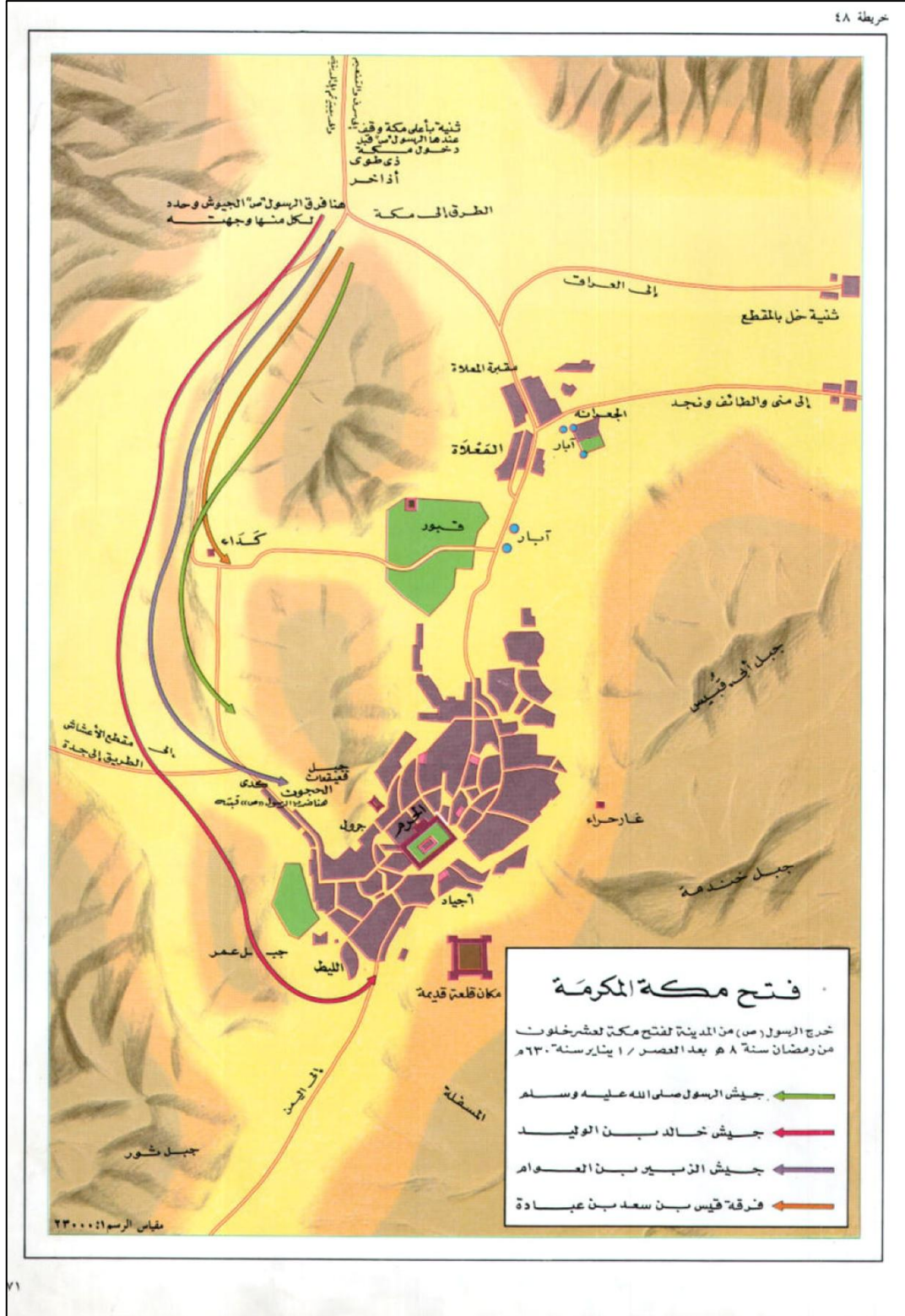
Genel olarak bu atlasın siyer bölümünde yer alan haritaları değerlendirecek olursak neredeyse hepsinin siyasi/askeri tarihle alakalı olduğu, hiçbirinde yön oku bulunmadığı, saha çalışması olmadan kaynaklara ve daha önce çizilmiş haritalara dayandırılarak çizildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca haritalardaki ölçek göstergesinin saha ölçeklendirmesine dayanmadığı, ölçek göstergesinin fikir verme amacı taşıdığı görülmektedir.

---

⁴⁰ Mûnis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm*, 62-68.

⁴¹ Mûnis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm*, 68-73.

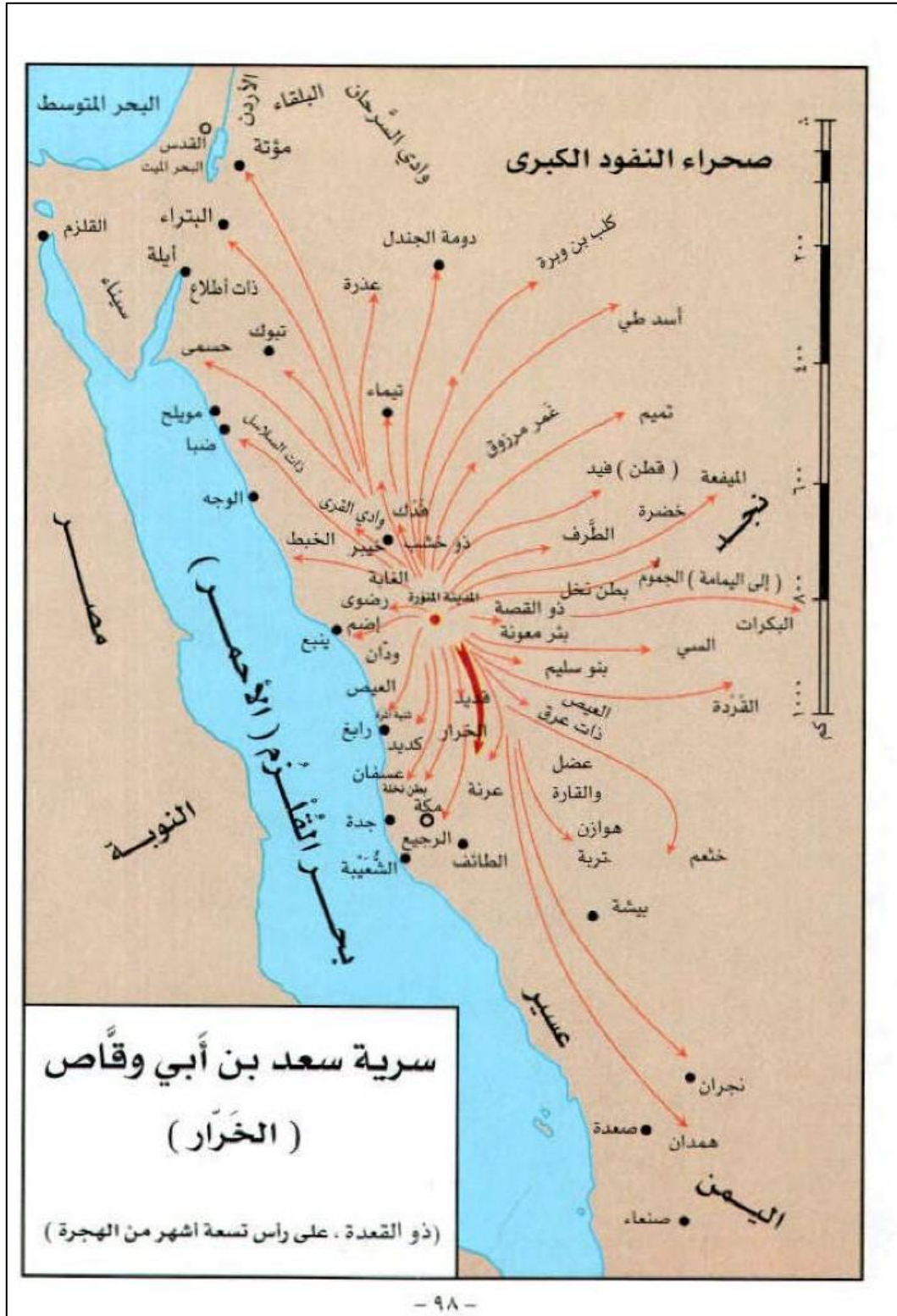
⁴² Mûnis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm*, 98.

Harita 5: Hüseyin Mûnis, Mekke-i Mükerreme'nin fethini gösteren haritası.⁴³⁴³ Mûnis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm*, 71.

İlk kısmında haritaların yer aldığı siyer bölümünün ikinci kısmında ise 12 ayrı soy ağacıyla başta Hz. Peygamber olmak üzere siyerde ismi geçen önemli kişi ve kabilelerin nesepleri ortaya çıkarılmıştır.

Mûnis'in atlasında 12 harita ilk dönem İslâm fetihlerine, 8 harita Emevî ve Abbasi devletlerine, 21 harita batı ve Endülüs olmak üzere son asra kadar çeşitli İslâm devletlerine ve beldelerine ait 213 harita bulunmaktadır. Atlasın sonunda kaynak ve haritalara dair çok zengin bir fihrist de yer almaktadır.

İslâm dünyasında en çok atlas telif eden tarihçilerden biri de Şevki Ebû Halil'dir. *Arap-İslâm Tarihi Atlası*, *İslâm Dünyası Ülkeleri Atlası*, *Kur'ân Atlası* ve dördüncü olarak da *Siyer-i Nebi Atlası* serisi en çok bilinen ve çevrilen eserleridir. 2002 yılında ilk baskısı yapılan *Siyer-i Nebi Atlası*'nda Arap Yarımadası ve Hz. Peygamber'in atası Hz. İbrahim'den başlayarak Hz. Peygamber'in vefatına kadar hayatını kapsayan bir atlasdır. 93 harita barındıran atlasla neredeyse siyerin her olay ve konusu hakkında bir-iki harita bulunmaktadır. Siyer atlaslarında ilk defa çizilen Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi hayatına dair Fil Hadisesi, annesinin vefatı ve Ficar Savaşı gibi olaylara ait haritalar bulunmaktadır. %80 kadarı siyasi/askeri haritalar olan bu atlasın tarihin anlaşılması açısından en kıymetli haritaları Hz. Peygamber'in tüm gazvelerinin tek haritada, gönderdiği seriyyelerin de tek haritada gösterildiği çalışmalardır. Arap Yarımadası topografik haritasının tabanlık olarak kullanıldığı çalışma üzerinde sırasıyla gazveler tek tek de gösterilmiştir. Aynı çalışma seriyyeler için de yapılmıştır.

Harita 6: Şevkî Ebû Halil, Sa'd b. Ebû Vakkas Seriyye'si.⁴⁴

⁴⁴ Şevkî Ebû Halil, *Atlasü's-Siyeri'n-Nebeviyye* (Şam: Daru'l-Fikr, 2005), 98.

Ebû Halil'in atlasında haritalarla birlikte fotoğraflar da yer almış, Kâbe'ye de bir bölüm ayrılarak, sınırları ve uğradığı değişiklikler 6 adet harita/plan üzerinden anlatılmıştır. Kütüb-i Tis'a ve imamları hakkında bir bölüm ayrılarak onların hadis yolculuklarıyla ilgili 10 harita ve çeşitli açıklamalarla hayatları anlatılmıştır. Sonunda kişi ve mekanlarla ilgili geniş bir fihrist bulunan atlas, 2007 yılında Fecr Yayınları tarafından Türkçe'ye çevrilerek basılmıştır. Ayrıca Türkçe olarak basılan ilk siyer atlası olma özelliğini de taşımaktadır.

Ebû Halil'in Siyer Atlası'nın neredeyse hiçbir haritasında yön oku bulunmadığı, saha araştırması ve arazi ölçümü yapmadan daha çok dini ve tarihi kitaplardan yararlanarak haritalar çizdiği gözlemlenmiştir. Bunun sebebi haritalardan maksadın tarihin anlaşılmasına katkı sunmak ve uzman olmayan okuyucular için teknik detaylara boğulmadan siyerin coğrafi yönünü anlaşılması olduğu için sadece kaynaklardan yararlanılarak çizilmiş olabilir. Nitekim Ebû Halil atlasının mukaddimesinde de belirtmiş olduğu üzere Hz. Peygamber'in (kısmen çalışılmış olsa bile) tüm hayatının kronolojik olarak haritalandırıldığı bir atlasın ilk defa çalışıldığını, amacının açıklayıcı metinler ve çizimlerle siyerin anlaşılmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

Ebû Halil *Kur'ân Atlası*'nda da aynı usulde birçok harita çizmiş, Kur'ân kıssa ve yerlerini haritalar üzerinde ifade etmiştir. Kur'ân'da ismi geçen peygamberleri tek tek işlemiş Hz. Peygamber'i anlattığı kısımda *Siyer Atlası*'ndaki haritaları kullanmıştır.

Şevki Ebû Halil'in siyerle alakalı içinde haritalar bulunan bir diğer kitabı da *el-Hicre: Hâdesûn Gâyre Mecrâyi't-Târih* isimli kitabıdır. Habeşistan hicretinden başlayarak Medine'ye hicreti tüm detaylarıyla anlatılan kitap ensar ve muhacirler arasında yapılan muahatla son bulmuştur. Sonunda hicretin neticelerinin maddeler halinde ele alındığı bir bölüm ile ölçeksiz ve yön oku bulunmayan siyah-beyaz bir çizimle de *Siyer Atlası*'nda çizdiği haritadan farklı bir rota üzerinden hicret tasvir edilmeye çalışılmıştır.⁴⁶

Son yıllarda İslâm Tarihi'ne yönelik birçok atlas kitabı telif eden

⁴⁵ Halil, *Atlasü's-Siyeri'n-Nebevîyye*, 15.

⁴⁶ Şevki Ebû Halil, *el-Hicre: Hâdesûn Gâyra Mecrâye't-Târih* (Şam: Daru'l-Fikr, 1985), 95.

araştırmacılarından biri Sami b. Abdullah el-Mağlûs'tur. *el-Atlasu't-Tarih li Siyreti'r-Rasûl* isimli çalışmasını siyere yönelik hazırlamıştır. Siyer atlasının bir bölümünü; biri Arap Yarımadası'nın tarihi ve fizikî coğrafya özellikleri, diğeri Arap Yarımadası'nın sosyolojisi olmak üzere iki kısım halinde anlatmıştır. Daha sonraki bölümlerde ise Hz. Peygamber'den önce Hicaz, Cahiliye dönemi, Hz. Peygamber'in doğumundan hicretine kadar Mekke dönemi, Hicretten vefatına kadar Medine dönemi ve İslâm akidesi olarak bölümlendirilmiştir.

Hz. Peygamber'in hayatının Mekke kısmı hicret haritasıyla birlikte 10 harita üzerinden işlenmiştir. Medine döneminin birinci kısmında Mekke ve Medine arası ticaret yolları, dönemin Medine'si ve civarı, Mescid-i Nebevi ve etrafı anlatılmış, haritalara yer verilmiştir. Medine dönemi ikinci kısımda ise Hz. Peygamber'in 28 tane olarak ifade edilen gazve ve seriyyeleri önce detaylı bir grafikte özetlenmiş, daha sonra tek tek haritalarla anlatılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatına kadar 53 harita ile anlatılan atlasta önce konular kaynaklardan alıntılarla anlatılmış sonra haritası verilmiştir.

Atlasta haritalar kadar güncel fotoğraflar, uydu fotoğrafları, renkli tablo ve grafik çalışmalarıyla okuyucuda görsel bir hafıza oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çok yönlü öğrenme sağlayarak kavramayı kolaylaştırmaktadır. Güncel fotoğraflar siyer mekanlarının bugünkü durumlarını görmeyi, tablo ve grafikler ise isim ve tarihlerin kategorize edilerek kolay öğrenilmesini sağlayarak her seviyeden okuyucuya hitap etmektedir. Siyerin anlaşılması zor konularından biri olan kabile sistemi ve yerleşmelerine dair konular bu atlasta tablo, infografik ve haritalarla anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Bununla birlikte el-Mağlûs'un siyer haritalarının üstlerinde birçok açıklama ve not bulunmasına rağmen haritalardaki sembol ve ifadelerin açıklandığı lejant genelde bulunmamaktadır. Harita üzerindeki kutucuklarda bulunan ayet, hadis, savaş detayları, sözlük maddeleri gibi detaylar haritaların okunmasını güçleştirmektedir. Bu harita bütünlüğünü bozan, etkisini de azaltan bir durumdur. Atlasta birçok yerde kaynak belirtilmediği de göze çarpmaktadır. Bölüm sonlarında sadece kitap ismiyle hazırlanan kaynakça ise kullandığı kaynakların sadece çerçevesini çizmektedir.⁴⁸

el-Mağlûs'un atlası Siyer Yayınları tarafından 2010 yılında notlandırılıp çeşitli bilgilerle zenginleştirilerek tercüme edilmiştir. Kitabın tahkiki Muhammed Emin Yıldırım tarafından yapılmıştır.⁴⁹ Bu çalışma her ne kadar Siyer Atlası olarak isimlendirilmiş olsa bile bir atlas çalışması olduğunu söylemek güçtür. Bilindiği gibi atlaslarda haritalar ön planda olup metin veya açıklamalar daha az ve genel bilgiler içermektedir. Ancak bu çalışmada bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Her ne kadar mekân merkezli bir siyer anlatımına sahip olsa bile kitabın bir atlas olmaktan ziyade haritalı, bol görselli bir tarih kitabı olduğunu söylemek daha doğru olur.

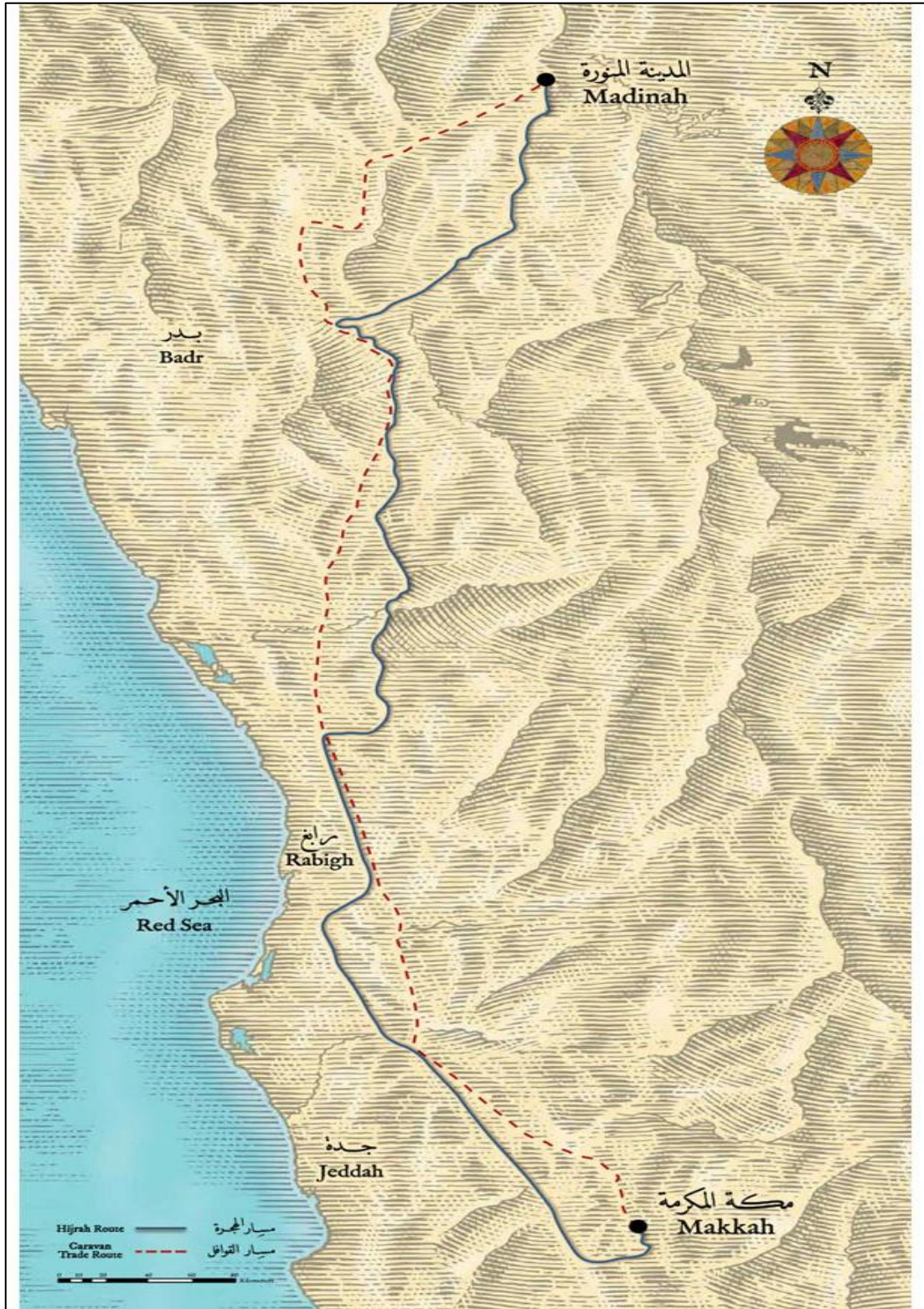
Farklı ve atlas diyebileceğimiz bir tür çalışma Dr. Abdullah b. Hüseyin el-Ğadî'ye ait hicret yolu haritasıdır. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en temel özellik bütün modern ilmi teknik ve olanakların kullanılarak disiplinler arası bir çalışma ortaya konulmuş olmasıdır. el-Ğadî hicret yolunu 20 yılı aşan bir süre çalışarak tarihi coğrafya tekniklerinin tümünü kullanmış ve bir hicret yolu atlası hazırlamıştır. Bu süre zarfında hicret yolunu, tüm nitel ve nicel araştırma tekniklerini kullanarak tespit

⁴⁸ Şehba Yazıcı, "Kitap Tanıtımı: Siyer Atlası", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 12 (01 Ocak 2022), 176.

⁴⁹ Sami b Abdullah el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, ed. Muhammed Emin Yıldırım, çev. Abdullah Karataş (2011: Siyer Yayınları, 2018), 13-14.

etmeye çalışmıştır. Ayrıca hicret atlası diyebileceğimiz çalışmasının metodolojisine ilişkin 3 ayrı kitap yayımlamıştır. Hicret yolu haritalarını inceleyeceğimiz bölümde detaylı anlatacağımız bu harita kitabı ve ona bağlı çalışmaları kıymetli kılan husus siyer haritaları için bir metodoloji oluşturması ve bundan sonra yapılacak çalışmalara örneklik teşkil etmesidir.

Kitapta 9 adet elle çizilmiş haritanın tamamında lejant, yön oku ve ölçek mevcuttur. Kitapta çok sayıda fotoğraf ve Osmanlı dönemine (1881) ait bir harita bulunmaktadır.

Harita 8: Abdullah b. Hüseyin el-Ḳadî, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret haritası.⁵⁰

⁵⁰ Abdullah b. Hüseyin el-Ḳadî, *el-Hicreti'n-Nebeviyyeti'l-Musavvire "Makkah To Madinah A Photographic Journey of The Hijrah Route"* (Inspirat Design, 2013), 10-11.

2.4. Dijital Harita Çalışmaları

Dijital imkanların tarihçilik sahasında kullanımı Dijital Tarihçilik (Digital Historical) adı altında gelişmekte olan bir alandır. Dijital tarihçilik, tarih alanında kullanılan malzemelerin tasnifi ve dijitalleştirilmesi, ilk el kaynaklardaki büyük verilerin sayısallaştırılması ve analizini içeren çalışmalardır. Bununla birlikte tarihi verilerden elde edilen analiz sonuçlarının harita, grafik ve ilişki tabloları gibi çok çeşitli biçimlerde görselleştirilmesidir.⁵¹ Dijital verileri dijital doğmuş veri ve manüelden dijital aktarılan yani dijitalleştirilen veri olarak da anlatmak mümkündür. Arşiv kaynakları, kitap, tez ve makale gibi tarih biliminin kaynakları genelde fotoğraflama ve tarama gibi yöntemlerle dijital ortama aktarılmıştır. Bu bağlamda genel olarak hem el yazması hem de matbu birçok İslâmi kaynağın hızla dijitalleştiği veri tabanları ve dijital kütüphaneler sayesinde araştırmacılara ulaştığı malumdur.

Siyer bilgilerinin dijitalleşmesi ve dijital verilere dönüşmesi konusunda yavaş başlayan girişimler son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle çok artmış, neredeyse tüm siyer kaynakları dijitalleşmiştir. Dijital verilere dönüşmesi konusunda ise ciddi çalışmaların yapıldığı, birçok dilde doküman üretildiği özellikle de Arap dünyasında kıymetli çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse;

---

⁵¹ Uğur, “Tarihçilik Sahasında Teknolojik İmkanlardan Yararlanma”, 378.

اسم الغزوة	١٥_ غزوة بدر الآخرة أو الصغرى أو بدر الموعده.
الزمان	خرج النبي صلى الله عليه وعلى آله وسلم إلى بدر في شوال، ووصل إليها في أول أيام ذي القعدة سنة ٤هـ، وبقي فيها ثمانية أيام.
المكان	مدينة بدر وهي على بعد (١٥٥) كم من المدينة المنورة.
السبب	لما انصرف أبو سفيان مغروراً من معركة أحد قال: موعد ما بيننا وبينكم بدر، أي مواعيدنا، حيث يجتمع الناس في الموسم للتجارة، فخرج رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم وللمسلمون معه للموعده، وأخذوا معهم بخارتم، فإن كان قتال قاتلوه، وإن لم يكن قاموا بتجارتم.
عدد القتلى	• عدد المسلمين ١٥٠٠ صحابياً رضوان الله عليهم أجمعين، ومعهم ١٠ أفراس. • عدد المشركين ألفان، ومعهم خيول فرساً.
حاصل الغنائم	علي بن أبي طالب رضي الله عنه.
نتائج الغزوة	• أقام رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم على بدر ثمانية أيام ينتظر أبا سفيان لميعاده. • خرج أبو سفيان إلى مَرِّ الظُّهْران ثم رجع جُنْناً وخَوْفاً، مُدْعِياً أنَّ العام عام حنظل وجذب. • ناجر المسلمون بأموالهم، ورحمت الضعيف فقد وجدوا أسوأ مما لا يتوارثهم فيها أحد.
معالم وأثار	• في بدر مسجد العريش وهو مكان مركز قيادة النبي صلى الله عليه وعلى وسلم أثناء معركة بدر الكبرى. • وفيها مقبرة شهداء معركة بدر الكبرى.
الموقع الجغرافي	"٣٨°٤٧'٢٨.٣١" ٢٣°٤٦'٢٠.٤٦"
باركود الموقع	

مسجد العريش في بدر

قبور شهداء بدر

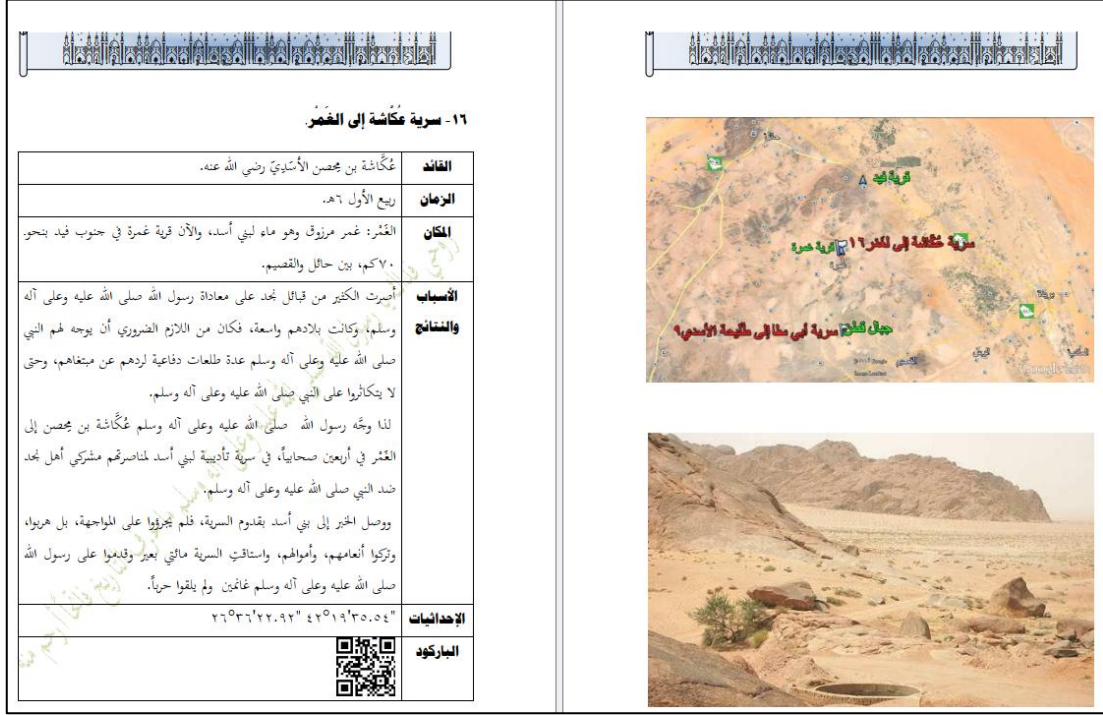
Harita 9: Nizâr Muhammed asım e-eyh, Bedir Savaı.⁵²

azavati'n-Nebî allallahu 'Aleyhi ve Sellem Muavvaratiha ve arii'l-Hicretih: Siyer aratırmacısı Nizâr Muhammed asım e-eyh tarafından hazırlanan bu atlasla Hz. Peygamber'in 28 gazvesi ve hicret yolu incelenmiştir. Gazve ismi, zamanı, mekânı, sebep ve sonuçları, sancaktarı, yeri/kalıntıları, coğrafi koordinatları ve konum barkodu bir tablo halinde sunulmaktadır. Google Earth alt yapısı kullanılarak gazvenin konumu işaretlenmiş ve haritası paylaşılmıştır. Aynı alt yapı kullanılarak koordinatlar girildiğinde veya barkodu okutulduğunda da haritaya ulaşmak mümkün olmaktadır.

Kitâbu'l-Alasu'l-Cuğrafi'l-İlektroî li-Serâyâ'n-Nebî: Nizâr Muhammed asım e-eyh'in gazveleri çalıştığı yöntemle seriyeleri çalıştığı kitabıdır. Siyerin coğrafyasını yeni bir haritalama yöntemiyle çalışan e-eyh kitabının mukaddimesinde şöyle söyler, "Hz. Peygamber'in seriyelerinin yerlerini önce siyer kitaplarını araştırarak başladım. Daha sonra eski ve yeni coğrafya kitaplarını inceleyerek askeri hareketlerde adları geçen yerlerin modern isimlerini buldum..."

⁵² Nizâr Muhammed asım e-eyh, *Muavvarîün azavati'n-Nebî allallahu 'Aleyhi ve Sellem Muavvaratiha ve arii'l-Hicretah* (Suudi Arabistan, 2014), 69-70.

Google Earth üzerinden hazırladığım haritaları kitabıma seriyenin ismiyle ekledim. Ayrıca seriye yerlerinin, dağlarının, vadilerinin fotoğraflarını da kitaba dahil ettim. Kitabımda kronolojik bir sıralama takip ettim.”⁵³

Harita 10: Nizâr Muhammed Kâsım eş-Şeyh, Ukkaṣe'nin Ğamr Seriyeye'si.⁵⁴

Nesa'mu'l-Me'alim: es-Siyreti'n-Nebeviyyeti min-Hilali'l-Meâsiri ve'l-'Emakin me'a'r-Rabi'î'l-'İlektronî: Bu kitap eş-Şeyh'in 2023'te çıkan bir başka kitabıdır. Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına hayatını yukarıdaki gibi dijital haritalar üzerinden ele almıştır. Barkodlar eklenerek okuyucunun siyer mekanlarını ister harita üzerinden isterse de ziyaret ederek tanıması sağlanmıştır. Genel olarak eş-Şeyh'in kitaplarında modern teknolojiyi iyi kullandığı, kaliteli ve yüksek çözünürlüklü harita ve fotoğraflarla siyerin mekânsal boyutlarının ortaya konulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

⁵³ Nizâr Muhammed Kâsım eş-Şeyh, *Kitâbu'l-Aṭlasu'l-Cuğrafi'l-'İlektronî li-Serâyâ'n-Nebî* (İstanbul, 2015), 11.

⁵⁴ eş-Şeyh, *Kitâbu'l-Aṭlasu'l-Cuğrafi'l-'İlektronî li-Serâyâ'n-Nebî*, 75-76.

Harita 11: Abdulaziz (Binimad) el-Ateeqî, Hz. Peygamber zamanı Mekke'nin interaktif haritası.⁵⁵

Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Mekke'nin interaktif (etkileşimli) haritası: Sirah Maps kurucuları tarihçi Abdulaziz (Binimad) el-Atik ve Bilal Majeed Khan tarafından hazırlanan harita Hz. Peygamber zamanı Mekke'sini İslâm kaynaklarına göre yüksek grafik teknolojileriyle canlandırarak eğitim ve araştırmalarda kullanılacak sesli ve etkileşimli bir materyaldir.⁵⁶ Harita hakkında Dr. Yasir Qadhi "bu etkileyici teknolojik çalışmanın arkasında, yazarın klasik siyer kaynaklarına ilişkin bilgileriyle siyerdeki Mekke'yi olayları, yer ve kişilerle canlandıran inanılmaz bir çabayı temsil ediyor. Bu (harita) ve benzer çalışmalar Müslümanların siyeri daha fazla keşfetmesine, onu zihninde canlandırmasına ve ondan yararlanmasına olanak sağlayacaktır."⁵⁷

Mekke'nin 1880'li yıllardaki halinin 3 boyutlu olarak modellenerek hazırlandığı sanal tur haritası: Yedikita Dergisi tarafından hazırlanan sanal haritanın tanıtım metninde bugün silinip giden birçok yapının arşivlerde bulunan fotoğraf,

⁵⁵ Detaylı bilgi için bk. "Unofficial Teaser Challenge #Makkah at the Time of Prophet Muhammad PBUH Name 7. see Description", haz. BinImad AlAteeqi, [Youtube](#) (Erişim 13.04.2025).

⁵⁶ "Makkah at the Time of Prophet Muhammad (ﷺ) Interactive Map", [SirahMaps](#) (Erişim 19.02.2025).

⁵⁷ "Makkah at the Time of Prophet Muhammad (ﷺ) Interactive Map", [SirahMaps](#) (Erişim 19.02.2025).

minyatür ve gravürlerden faydalanarak dijital olarak tekrar inşa edildiği, mesafe ve ebatların gerçeklere uygun olarak ince hesaplamalar sonucunda günümüz teknolojilerinden faydalanılarak hazırlandığı ifade edilmiştir.

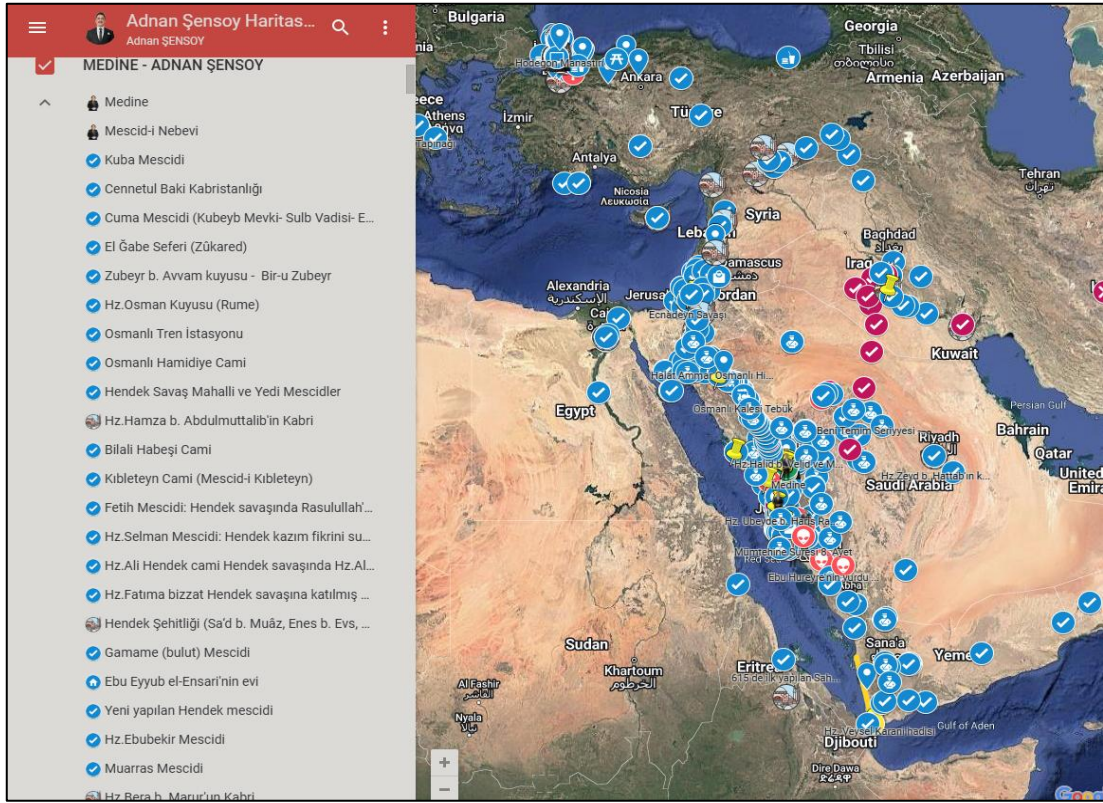

Harita 12: Yedikita Dergisi, Mekke'nin 1880 yıllarına halinin 3D sanal tur haritası.⁵⁸

Adnan Şensoy Dijital Haritası: Google Maps alt yapısı kullanılarak hazırlanan dijital haritada Kur'ân, hadis ve özellikle siyerde ismi geçen neredeyse her yer ismiyle ilgili bilgi, kaynaklarıyla birlikte mevcuttur. Adnan Şensoy haritanın açıklama kısmında 2002'den 2024'e kadar kimisi 3,5 ay kimisi 1 hafta süren 11 Hac, 51 Umre ve 4 Kudüs turu görevlerinde tespit ettiği veya İslâm Tarihi kaynaklarında geçen yerleri Türkçe olarak Google Maps üzerinden işaretleyerek kendi haritasını oluşturduğunu ifade etmektedir. Haritalar tıkladığında sol tarafında harita açıklaması, kaynaklarıyla birlikte verilmektedir.⁵⁹

⁵⁸ “[Mescid-i Haram Sanal Turu](#)”, *Yedikita Tarih ve Kültür Dergisi* (Erişim 19 Şubat 2025).

⁵⁹ Adnan Şensoy, “Adnan Şensoy Haritası | Map of Adnan Sensoy”, Harita, *Google Maps* (10 Şubat 2025).

Harita 13: Adnan Şensoy Haritası.

Merkezû Buḥuşî ve Dirasat'îl-Medinet'îl-Mûnevverê: Medine Emiri Abdulmecid b. Abdulaziz tarafından Medine’de kurulan bir araştırma merkezidir. 1997 yılından beri vakıf statüsü kazanarak günümüze kadar faaliyetlerine devam eden bu merkez Medine hakkında her alanda araştırmalar yaparak bugün Medine şehriyle ilgili en büyük bilgi bankası durumundadır. İnternet sitesinde merkezin hedefleri Medine araştırmalarına katkıda bulunmak, bilgi sağlama konusunda araştırmacılara öncülük etmek, Medine tarih ve medeniyeti hakkında kültürün gelişmesini sağlamak ve bu amaca yönelik verimli iş birlikleri kurmak olarak açıklanmıştır. Merkez bu çalışma alanlarında çeşitli araştırmalar yaparak bilgi, belge, harita, resim, film, kitap, el yazması eserler, tez ve makaleler üretmektedir. Hatta sözlü tarihten faydalanmak ve kitaplardaki bilgileri belgelemek için saha gezileri ve ziyaretlerde bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁰ Bu bağlamda hazırlanan materyaller araştırmacıların hizmetine kitap, harita, dijital ve sesli kütüphaneler vasıtasıyla sunulmaktadır. Birçok el yazması esere

⁶⁰ “Min Nahnû”, *Merkez Buḥuşî ve Dirasat'îl-Medinet'îl-Mûnevverê* (Erişim 25 Şubat 2025).

ve el yazma dijital kütüphanesine sahip olan merkezde Hz. Peygamber dönemine de ait haritalar çizilmekte konferans, seminer ve çalıştaylar yapılmaktadır. Merkez tarafından yayımlanan son haritada Medine'deki 50 tarihi ve arkeolojik yerin konumları harita üzerinden belirlenerek hepsine ait karekodlarla Google Maps üzerinden işaretlenmiştir. “*İnnehâ Taybah*” ismiyle çıkarılan bu interaktif harita Medine’de çoğu Hz. Peygamber’in siyeriyle alakalı bu yerlerin gezilip görülmesine rehberlik ettiği gibi yerlerini anlamayı da kolaylaştırmaktadır.

Harita 14: Merkezü Buḥuşî ve Dirasat’-il-Medinet’-il-Mûnevver, Medine Tarihi haritası.⁶¹

2.5. Siyer Müzeleri

Dar’ul-Medine Müzesi: Müzeler tarihi coğrafyanın hafızasının korunduğu yerler olarak tarih eğitiminde önemli yer tutan mekanlardır. Genel coğrafya eğitiminde de tamamlayıcı eğitim mekanları oldukları ve zengin öğrenme sağladıkları bazı

⁶¹ Harita için: “El-Aḥbar”, *İnnehâ Taybah*, Merkezü Buḥuşî ve Dirasat’-il-Medinet’-il-Mûnevver, ts. (Erişim 25 Şubat 2025).

araştırmalarla ortaya konulmuştur.⁶² Tarihi coğrafya çalışmaları sonucunda materyal üretiminde günün imkân ve malzemeleri kullanılarak yapılan çalışmalar müzelerde sergilenerek tarihi coğrafyanın anlaşılması sağlanır. İslâm Medeniyet mirasının korunması ve geleceğe aktarılmasından böyle müzeler büyük faydalar sağlar. Bu bağlamda kurulan Dar’ul-Medine Müzesi’nde, Hz. Peygamber’in hicretinden bugüne Medine’nin bir panoraması sunulmaya çalışılmıştır.

Dar’ul-Medine Müzesi Abdulaziz b. Abdurrahman b. İbrahim Kakî tarafından Medine’de kurulan özel bir müzedir. “Medine-i Münevvere’nin dağlarından lav yataklarından ve vadilerinden oluşan mirası, Hz. Peygamber’in hayatında önemli rol oynadıkları için detaylı bir şekilde incelenmeyi hak ediyorlar” diyen Abdulaziz b. Abdurrahman kendi uzmanlık alanı olan şehir planlama konusunda Medine tarihini ele almıştır. Çok fazla tarihi eser bulunmayan müzede Medine’nin farklı dönemlerini betimleyen modern mimari maketler, harita ve resimler mevcuttur. Müzenin kuruluş amacı Mescid’i-Nebevi’nin genişletme çalışmaları sebebiyle kaldırılan İslâmî ve mimari eserler ile tarihi kitabelerin maketleriyle tarihi hafızanın korunmak istenmesidir. Müzede siyer salonunda Hz. Peygamber dönemi çok hassas ölçülerle en ince detaylarına kadar mimari maketlere yansıtılmıştır. Hicret zamanı ve sonrasında Medine, Hz. Peygamber’in gazveleri, Mescid’i-Nebevi’nin geçirdiği değişimler ile Medine’nin Osmanlı arşivlerine dayandırılarak çok detaylı hazırlanmış büyük bir maketi de bulunmaktadır. Müze kısaca Medine’nin yıllar içinde nasıl şekillendiğini gözler önüne serer. Medine’deki tarihi yerler ve mimari mirasıyla ilgili 44 kitap ve yayın telif eden müze tarihi coğrafyayı en gerçekçi şekilde günümüze sunmaya çalışmaktadır.⁶³

---

⁶² Bk. Murat Gülbetkin, “Coğrafya Eğitimi İçin Bir Öğrenme Mekânı: Müzeler”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences* 12/45 (01 Ocak 2021), 830-832.

⁶³ “Daru’l Medine Müzesi”, *Almadinah* (Erişim 26 şubat 2025).

Şekil 2: el-Methâfu'l-İslâmî fi-Cami'i Ümmü'l-Kura, Hendek Savaşı'nda hendek kazılmasını betimleyen maket.⁶⁵

İslami Değerler Külliyesi, Siyer-i Nebi Müzesi: Türkiye'de Kırıkkale ilinde bulunan, Selçuklu mimarisiyle inşa edilen İslami Değerler Külliyesi'nin içinde yer alan bir Siyer-i Nebi müzesidir. Hz. Peygamber'in yaşadığı 63 yıla ithafen, 63 maket ve dijital anlatımla siyer yer ve olayları betimlenmiştir. Mekke ve Medine'ye dair birçok maketin bulunduğu müzede Miraç olayı, Hicret-i Nebi, Hz. Peygamber'in hanımı Aişe'nin hücresi, Uhud Savaşı, Hendek kazımı ve savaşı gibi dikkat çekici maketler bulunmaktadır. İlk insanın yaratılışından Hz. Peygamber'in vefatına kadarki olayların bölümlere ayrılarak canlandırıldığı müze Bahattin Akyön tarafından kurulmuş, 2023 yılında ziyarete açılmıştır.⁶⁶

⁶⁵ Detaylı bilgi için bk. [el-Methâfi'l-İslâmî fi-Cami'i Ümmü'l-Kura](https://islamidegerlerkulliyesi.com).

⁶⁶ Detaylı bilgi için bk. <https://islamidegerlerkulliyesi.com>.

Şekil 3:İslami Değerler Külliyesi Siyer-i Nebi Müzesi, Uhud Gazvesi'ni betimleyen maket.

Dijital çağın olanaklarının yukarıda verilen örneklerden çok daha fazlasını bize sunduğu malumdur. Özellikle de yapay zekanın her alanı etkileyen teknolojisinin bilimsel çalışmalara da yansıdığı günümüzde artık tarihi coğrafyanın çok daha gerçekçi betimlenmesi mümkündür. Herkesin kendi kişisel haritasını yapabildiği çağımızda çok fazla dijital harita, belgesel,⁶⁷ çeşitli tekniklerle tarihi anlatan videolar⁶⁸ ve birçok interaktif harita bulunmaktadır. Güvenilirlikleri tartışmalı olmakla birlikte siyerin yerleriyle ilgili çok fazla dijital doküman mevcuttur. Burada tarihçi/coğrafyacılar hem siyer coğrafyasını araştırma konusunda hem de üretilen malzemelerin tenkidi konusunda çok iş düşmektedir.

⁶⁷ “[Vahyin İzinde, Hz. Muhammed’in Hayatı](#)”, haz. TRT Belgesel.

⁶⁸ “[الهجرة النبوية \(الجزء 1\)](#) Hz. Peygamberin Hicreti”, haz. مباحث - Maba7ith; “[Bedir Muharebesi \(624\)](#) | İslâm Tarihi”.

2.6. Ortaokul ve Liselerde Siyer Öğreniminde Kullanılan Haritalar

Tarih öğreniminde fotoğraf, resim, eski para, arkeolojik kalıntılar ve harita gibi görsel materyallerin; öğrencinin zihninde tarihsel olayları somut ve gerçekçi bir biçimde canlandırmaya yardımcı olduğu, konuyu anlayarak öğrenmeyi kolaylaştırdığı ve öğrencilerin dikkatlerini canlı tutarak öğrenmeye etkin katılımlarını arttırdığı bazı araştırmalarda ortaya konulmuştur.⁶⁹

Çocuk ve gençlerin siyerle tanıştıkları ortaokul ve lise dönemlerinde Hz. Peygamber'in hayatını mekânsal boyutlarıyla somut olarak anlamaya ihtiyaçları vardır. Bu bağlamda İmam Hatip ortaokul ve liselerde ders olarak okutulan Hz. Peygamber'in hayatı ders kitaplarında harita kullanımının ne düzeyde olduğu ve yeterli olup olmadığı araştırmaya değer bir konudur.

Peygamberimizin hayatı ortaokullarda haftada iki saat seçmeli ders olarak, ortaokul imam hatip okullarında haftada iki saat zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatı ortaokul ve imam hatip ortaokul 5. 6. 7. ve 8. sınıf kitaplarında farklı alanlarda 5 ünite halinde bulunmaktadır.

---

⁶⁹ Akengin, "Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme", 124-125.

Tablo 1: Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Peygamberimizin Hayatı Dersi Öğrenme Alanları ve Üniteleri				
Öğrenme Alanları	Üniteler			
	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
Ana Hatlarıyla Peygamberimizin Hayatı	Peygamberimizin Çocukluk Yılları	Peygamberimizin Gençlik Yılları	Peygamberimizin Mekke Yılları	Peygamberimizin Medine Yılları
Peygamberimizin Nebi Yönü	Peygamberlik ve Peygamberimiz	Kur'an-ı Kerim'de Peygamberimiz	Peygamberimizin Evrensel Mesajları	Peygamberimizin Dindeki Konumu
Sosyal Hayatta Peygamberimiz	Peygamberimiz ve Çocuklar	Peygamberimiz ve Gençler	Peygamberimiz ve Yavuzun Çevresi	Peygamberimiz ve Sosyal Hayat
Peygamberimizin Örnekliliği	En Güzel Örnek Peygamberimiz	En Güzel Örnek Peygamberimiz	En Güzel Örnek Peygamberimiz	En Güzel Örnek Peygamberimiz
Peygamberimizin Ashabı	Peygamberimiz ve Sahabe	Sahabenin Fazileti	Sahabeden Örnek Davranışlar	İslam Daveti ve Sahabe

Tablo 1: Peygamberimizin Hayatı dersi ünite isimleri tablosu.⁷⁰

Ortaokul siyer ders kitaplarında genelde her sene ilk ünite Hz. Peygamber'in hayatı kronolojik olarak ele alınarak verilmektedir. Dört senede Hz. Peygamber'in tüm hayatının anlatılması hedeflenen derste 5. sınıf kitabında ilk ünite yalnızca Hz. Peygamber'in doğduğu çevre bölümünde, bir tane Arap Yarımadası haritası bulunmaktadır. Mekke, Medine Habeşistan, Sasani İmparatorluğu gibi önemli yerlerin konum işaretleriyle belirlendiği haritada başlık ve yön oku bulunmaktadır.⁷¹ 6. sınıf ders kitabında hiçbir harita bulunmamaktadır. 7. Sınıf ders kitabının ilk ünitesi olan Peygamberimizin Mekke Yılları'nda Benî Sa'd yurdu güzergahı,⁷² Habeşistan

⁷⁰ Mehmet Yıldız, "Ortaokul Peygamberimizin Hayatı Ders Kitaplarının Kök Değerler Açısından İncelenmesi = Examination of Secondary School Life Our Prophet Textbooks in Terms of Root Values", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* X/1 (2024), 351.

⁷¹ Mevlüde Köroğlu Yetkin vd., *Ortaokul İmam Hatip Okulu Peygamberimizin Hayatı 5. Sınıf*, ed. Muhammet Esat Şengül (Ankara, 2024), 12.

⁷² Ayşe Sağlam vd., *Ortaokul İmam Hatip Okulu Peygamberimizin Hayatı 7. Sınıf*, ed. Âdem Apak (Ankara, 2024), 15.

Hicreti⁷³ ve Medine hicret güzergahına⁷⁴ ait 3 adet harita bulunmaktadır. Haritalardan Google Earth tabanlı Benî Sa'd yurdu haritasında başlık ve yön okunun bulunduğu konumların işaretlendiği, topografik tabanlı diğer iki haritada başlık ve yön oku, Medine hicret haritasında lejant da bulunduğu gözlemlenmektedir. 2024-2025 eğitim öğretim yılından itibaren 5 yıl boyunca 8. Sınıf ders kitabı olarak okutulacak olan Peygamberimizin hayatı kitabı hem Medine yıllarının yer aldığı ünite de hem de diğer ünitelerde hiçbir harita bulunmamaktadır.⁷⁵ Oysa Hz. Peygamber'in yolculukları, savaşları ve tebliği gibi coğrafi yönü de olan olayların haritalar üzerinden anlatılması dersi sıkıcılıktan kurtardığı gibi etkin öğrenme sağlayacağı da muhakkaktır. Haritalarla öğrenciler Arap Yarımadası'nın jeopolitik konumunu, Habeşistan'ın yerini, Habeşistan Hicreti esnasında denizin geçildiğini, Mekke'nin Medine'den daha aşağıda kaldığını, gazvelerin yerleri, uzaklıkları ve nasıl gerçekleştiği, davet mektuplarının nerelere gönderildiği gibi siyer konularını anlamaları kolaylaşacaktır.

Hz. Peygamber'in Hayatı dersi lise kitaplarında ise sadece 9. sınıf kitabında Hz. Peygamber'in hayatı biraz daha olay eksenli anlatılmaktadır. 10, 11, 12. Sınıf derslerinde daha çok Hz. Peygamber'in ahlakı, nübüvveti, ibadet ve örnekliliği konu edilmektedir. 9. Sınıf kitabında Arap Yarımadası'nın ticaret yollarını,⁷⁶ önemli panayırırlarını,⁷⁷ üç önemli şehrini,⁷⁸ Hicret Yolu'nu⁷⁹ ve davet mektuplarını götüren elçilerin gittikleri yerleri⁸⁰ gösteren 5 adet harita bulunduğu görülmüştür. Hangi kaynaklara göre çizildiği belirtilmeyen ancak kitabın tasarım ekibi tarafından hazırlandığı görsel karekodla okutulan kaynakçada belirtilmiştir. Haritaların tümünde başlık, yön oku ve lejant bulunmaktadır. Bu kitabı diğer ders kitaplardan ayıran özellik ise grafik tasarımıyla Bedir, Uhud ve Hendek savaş meydanlarını coğrafi öğeleriyle birlikte betimleyen bazı grafiklerin bulunmasıdır. Bu grafikler savaş meydanını 3

---

⁷³ Sağlam vd., *Ortaokul İmam Hatip Okulu Peygamberimizin Hayatı 7. Sınıf*, 25.

⁷⁴ Sağlam vd., *Ortaokul İmam Hatip Okulu Peygamberimizin Hayatı 7. Sınıf*, 34.

⁷⁵ Bk. Dilek Türk Soydaş vd., *Ortaokul İmam Hatip Okulu Peygamberimizin Hayatı 8. Sınıf*, ed. Abdullah Bektaş (Ankara, 2024).

⁷⁶ Fatih Dilekçi vd., *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*, ed. Âdem Apak (Ankara, 2024), 16.

⁷⁷ Dilekçi vd., *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

⁷⁸ Dilekçi vd., *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*, 87.

⁷⁹ Dilekçi vd., *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*, 94.

⁸⁰ Dilekçi vd., *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*, 107.

boyutlu bir şekilde canlandırarak savaşın anlaşılmasına katkı sunmaktadırlar. Orduların güzergahını belirleyen bir haritanın da eklendiği Bedir Savaşı grafiğinde önemli notlar da yer almaktadır.

Harita 16: Bedir Savaşı, ortaöğretim 9. Sınıf Hz. Peygamber'in hayatı ders kitabı.⁸¹

Çocuklarda siyerin mekânsal boyutlarıyla anlaşılmasının sağlanması ve siyere yönelik görsel bir hafıza oluşturulması için birçok fotoğraf, hat tabloları, resim ve

⁸¹ Dilekçi vd., *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*, 37.

grafik bulunan Peygamber'in Hayatı ders kitaplarında 9. Sınıf ders kitabı hariç harita üzerinden bir anlatımın bulunmadığı, kitaplarda bulunan haritaların ise yetersiz kaldığı görülmüştür. Oysa ders kitaplarında harita gibi öğrencilerin zaman-mekân ilişkisini daha iyi kurmasına, olayların zihinlerde oturtularak hikâye-destan anlatımından ziyade gerçek boyutlarıyla anlaşılmasını sağlayacak, öğrenmeyi pozitif yönde destekleyen bir materyalin⁸² siyer öğretiminde daha fazla kullanılması gerekirdi.

Dünyada siyer öğreniminin haritalar üzerinden anlatımına örnek vermek gerekirse Suudi Arabistan Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2007-2008 yıllarında hazırlanan Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemi ortaokul birinci sınıf kitabının Hz. Peygamber dönemi kısmında 21 harita bulunmaktadır. Bölümlerde konular haritalar üzerinden anlatılarak konunun mekânsal bağlamının anlaşılması sağlandıktan sonra ünite pekiştirmelerinde boş bir harita konularak öğrencilerin konu haritasını çizmeleri beklenir.⁸³

2.7. Harita Örnekleri

2.7.1. Hicret yolu

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti konusunda, tartışmalı rotası sebebiyle birçok farklı siyer haritası bulunmaktadır. Zira hicret esnasında Hz. Peygamber normal kervan yolundan gitmediğinden tespit etmek zorlaşmış, farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Âtik b. Ğays el-Bilâdî hicrete dair ilk kapsamlı çalışmalardan biri olan ve saha araştırmasına dayanan *'Alâ Tarihi'l-Hicre (Raḥalât fi Kalbi'l-Hicaz)* isimli çalışması için Mekke ve Medine arasındaki bölgede incelemelerde bulunmuştur. Kitapta bu iki şehir arasında gezdiği yerleri yazmış, kaynaklar ve sahadaki kanıtlar ışığında hicret güzergahının olası tüm yollarını tespit etmeye çalışmıştır. Altı yıl boyunca Mekke ve Medine arasında yaptığı seyahatlerinde tarihi coğrafyaya dair müşahede ettiklerini kitabında anı/seyahatname diliyle yazmıştır. Bilâdî, takip ettiği yol hakkında, “patika yolları ve durakları takip ederek tarihi ve İslâmi yerlere

⁸² Akengin, “Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme”, 124.

⁸³ Bk. Vizarati't-Terbiyeti ve't-Ta'limi bi'l-Memleketi's-Suudiye, *Es-Siyreti'n-Nebeviyye ve Tarihi'l-Hulefai'r-Raşidin Li's-Şaffi'l-'Evveli'l-Mutevassit* (Riyad: Vizarati't-Terbiyeti ve't-Ta'limi, 2007).

odaklanarak benden önce yapılan hataları tespit etmeye çalıştım. Bununla birlikte benden önce kimsenin yapmadığı, kayıp bir şeyi arayan ve iz süren biri gibi hicret yolunu tespit etmeye çalıştım. Öyle ki başına para ödülü konulan, insanlardan saklanan ve gece yolculuk etmesi gereken bir muhacirin geçebileceği yollardan, çıkışlardan, su kaynaklarından geçmeye çalışarak hicret yolunu belirlemeye çalıştım,” demiştir.⁸⁴ Hicret rotasında 60 kadar yer ismi zikreden Bilâdî bunları haritalayarak göstermiştir.⁸⁵

---

⁸⁴ Bilâdî, *Alâ Tariķı 'l-Hicre "Raḥalât fî Kalbi 'l-Hicaz"*, 5.

⁸⁵ Bilâdî, *Alâ Tariķı 'l-Hicre "Raḥalât fî Kalbi 'l-Hicaz"*, 208-209.

Hicret yoluyla ilgili en sağlam çalışma Abdullah b. Hüseyin el-Kadi'nin çalışmalarıdır. Hicret yolu üzerine bir dizi araştırmalar yapan el-Kadi *el-Hicreti'n-Nebeviyyeti'l-Musavvire* isimli hicretin bir atlası sayılabilecek kitabıyla birlikte bu çalışmasında izlediği ilmi yöntem ve araştırma tekniklerini detaylı bir şekilde anlattığı 3 kitap yayımlamıştır. Bu bağlamda ilk kitabında İbn İshak'tan başlayarak Bilâdî'ye kadar h. 151-1393 yılları arasında hicret yolunu çalışan 20 tarihçinin rivayetlerini derleyerek hepsini tek tek incelemiş, kaynakları birbirleriyle karşılaştırmıştır.

تابع جدول ٢٣ قائمة المعالم المكانية والزمانية الأساسية والفرعية لطريق الهجرة النبوية ورواياتها ونتائج التحليل الكمي والبياني لها (٧٥ معلماً و٢٠ رواية)

رقم المعلم	المعلم	النسبة المئوية (درجة)																			
		١-١ ابن اسحاق	١-٢ ابن سعد	١-٣ ابن خزيمة	١-٤ ابن عسك	١-٥ ابن عسك	١-٦ ابن عسك	١-٧ ابن عسك	١-٨ ابن عسك	١-٩ ابن عسك	١-١٠ ابن عسك	١-١١ ابن عسك	١-١٢ ابن عسك	١-١٣ ابن عسك	١-١٤ ابن عسك	١-١٥ ابن عسك	١-١٦ ابن عسك	١-١٧ ابن عسك	١-١٨ ابن عسك	١-١٩ ابن عسك	١-٢٠ ابن عسك
٣٧	غدير خم	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٣٨	وادي مر (وادي رايغ)	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٣٩	حيا	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٠	ثنية المرأة (بنز المرأة)	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤١	حرة الشيباء	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٢	وادي الفرع	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٣	صخرة كهبي (الميساء)	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٤	وادي لقف	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٥	مدلجة لقف	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٦	مدلجة مجاح	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٧	مرجح مجاح	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٨	مرجح ذي العسوين	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٤٩	بطن ذي كشد	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٠	الجداد	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥١	الأجرد (الأجيرد)	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٢	بطن ريم	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٣	وادي ذي سلم	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٤	مدلجة تعين	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٥	العيايب (الغزبانة)	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٦	الفاجة	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٧	السقيا	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٨	الفاحة	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٥٩	بنز الطلوب	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٠	شعب هيد	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦١	وادي الحلقة	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٢	الفرج	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٣	الجذوات	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٤	ركوبة	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٥	ثنية العائز	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٦	وادي ريم	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٧	وادي النقع	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٨	الخالق (بنز الماشي)	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٦٩	وادي العقوق	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٧٠	الجبانة	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٧١	شرق حمراء الأسد	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٧٢	غرب جبل عر غرب جبل	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٧٣	طريق الظبي	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٧٤	العصبة	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
٧٥	قباء (حرار المدينة)	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠
المجموع		٦٠	٢٢	٢٠	٢٠	٣٠	٢٨	٢٨	٢٢	٤	١٠	٨	٢٥	١٩	١٢	٢٤	١٦	٢١	٢٨	٢٩	
	النسبة المئوية (درجة شمالية الرواية)	٢٨	٢٩	٢٧	٢٨	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧	٢٧

المفتاح: ١ معلم مذكور في الجزء المخصص بوصف الطريق بالرواية ٢ معلم غير مذكور في الرواية
٣ معلم مذكور بشكل متناثر خارج الجزء المخصص بوصف الطريق بالرواية

Tablo 2: Abdullah b. Hüseyin el-Kadi, Hz. Peygamber'in hicretinin zamansal ve mekânsal dönüm noktalarının detaylı listesi ve nicel-grafiksel analiz sonuçları.⁸⁷

87 Abdullah b. Hüseyin el-Kadî, et-Tetebbu'l-Mekanî ve'z-Zemanî li-Me'alimi Tarihi'l-Hicreti'n-Nebeviyye fi Rivayeti'l-Ulema'i li'l-Fetreh H. 151-1393 bi'istiḥdami 'Usalibi't-Teḥlîli'l-Kemmî ve'l-Beyanî (Dammam, 2011), 77.

Ayrıca aşağıdaki tabloda verildiği gibi zamansal takibini de yaparak gün gün hicret rotasını da bu kitabında çalışmıştır.

اليوم الأول – الاثنين ١/٣/٥ هـ	مرحلة ما قبل الانطلاق من غار ثور			
	الأحد ١/٣/٤ هـ	السبت ١/٣/٣ هـ	الجمعة ١/٣/٢ هـ	الخميس ١/٣/١ هـ

المكث في غار ثور

الخروج الرسول ﷺ من بيته، الوقوف بالحزرة، الخروج من بيت أبي بكر

الرحيل من غار ثور مع الدليل باتجاه أسفل مكة (غربيتها) ثم الساحل

Tablo 3: Abdullah b. Hüseyin el-Kadi, (Hz. Peygamber) Sevr mağarasından ayrılmadan önce.⁸⁸

Hicret yolu projesine bağlı olarak yayımlanan ikinci kitap çalışmasında hicret yolunu tasvir eden, bazılarını burada tanıttığımız 10 tane harita çalışmasını önce tek tek kendisi değerlendirmiştir. Sonra özel bir web sitesinde yer alan elektronik anket aracılığıyla bir anket çalışması hazırlamış, kartograf ve uzmanlardan oluşan bir örneklem oluşturmuş ve görüş anketi yöntemiyle uzman oylamasına sunarak değerlendirilmesini sağlamıştır.⁸⁹ Sonuçta bu kitabında 10 hicret haritasının hem kapsamlı değerlendirmesini yapmış hem de kıymetlerini tayin etmiştir.

⁸⁸ el-Ķadî, *et-Tetebbu 'l-Mekanî ve 'z-Zemanî li-Me'alimi Tariĳi 'l-Hicreti'n-Nebeviyye fî Rivayeti 'l-Ulema 'i li 'l-Fetreh H. 151-1393 bi 'istiĳdami 'Usalibi't-Teĳlili 'l-Kemmî ve 'l-Beyanî*, 60.

⁸⁹ Abdullah b. Hüseyin el-Ķadî, *Ĥaraiĳü Tariĳi 'l-Hicreti'n-Nebeviyye Dirasetün Tetbi 'iyetün ve Tehlilyetün li 'l-Muĥavelati 'r-Rusûmiyyeti 's-Sabiketi* (Dammam, 2011), 7.

جدول ١٦ ملخص عام لنتيجة تقييم المحاولات الرسومية السابقة التي وصفت معالم طريق

الهجرة النبوية من حيث درجة الدقة

مقياس ثلاثي				مقياس سداسي								المعيار
الجموع	أقل من المتوسط وضعيف متوسط	متوسط	عالي جداً وعالي	الجموع	غير محدد	ضعيف	أقل من المتوسط	متوسط	عالي	عالي جداً		
٤٠	٢١	١١	٨	٤٤	٤	١٢	٩	١١	٨	١	عدد	محاولة عاتق البلادي
%١٠٠	%٥١	%٢٨	%٢١	%١٠٠	%٩	%٢٦	%٢٠	%٢٦	%١٨	%١	%	
٣٨	٢٢	١١	٤	٤٤	٦	١٤	٨	١١	٣	١	عدد	محاولة عبد القدوس الأنصاري
%١٠٠	%٥٩	%٣٠	%١١	%١٠٠	%١٤	%٣٢	%١٨	%٢٦	%٧	%٢	%	
٣٨	٦	١٥	١٧	٤٤	٦	٢	٤	١٥	١٥	٣	عدد	محاولة حسين مؤنس
%١٠٠	%١٤	%٤٠	%٤٥	%١٠٠	%١٤	%٤	%٩	%٣٥	%٣٣	%٦	%	
٣٨	٢٦	١٠	٣	٤٤	٦	١٥	١١	١٠	٢	٠	عدد	محاولة شوقي أبو خليل (١)
%١٠٠	%٦٨	%٢٥	%٧	%١٠٠	%١٤	%٣٤	%٢٤	%٢٢	%٥	%١	%	
٣٨	٩	١٢	١٧	٤٤	٦	٣	٦	١٢	١٤	٤	عدد	محاولة شوقي أبو خليل (٢)
%١٠٠	%٢٤	%٣١	%٤٥	%١٠٠	%١٣	%٦	%١٤	%٢٧	%٣١	%٩	%	
٣٨	١٧	١١	٩	٤٤	٧	٧	١٠	١١	٦	٣	عدد	محاولة سامي المغلوث
%١٠٠	%٤٦	%٣٠	%٢٤	%١٠٠	%١٥	%١٦	%٢٣	%٢٦	%١٤	%٦	%	
٣٧	٢٩	٧	٢	٤٤	٧	١٧	١٢	٧	٢	٠	عدد	محاولة محمد روااس قلعجي
%١٠٠	%٧٧	%١٩	%٥	%١٠٠	%١٥	%٣٩	%٢٦	%١٦	%٣	%١	%	
٣٨	٢١	١٢	٥	٤٤	٦	١٣	٨	١٢	٤	١	عدد	محاولة عدنان العطار
%١٠٠	%٥٦	%٣٠	%١٤	%١٠٠	%١٤	%٣٠	%١٩	%٢٦	%١٠	%٢	%	
٣٧	٩	٩	١٩	٤٤	٨	٤	٥	٩	١٣	٦	عدد	محاولة وزارة التربية والتعليم
%١٠٠	%٢٥	%٢٣	%٥٢	%١٠٠	%١٧	%١٠	%١١	%١٩	%٣٠	%١٤	%	
٣٧	١٢	١٢	١٤	٤٤	٧	٦	٥	١٢	١١	٣	عدد	محاولة مركز بحوث ودراسات المدينة المنورة
%١٠٠	%٣١	%٣١	%٣٧	%١٠٠	%١٦	%١٤	%١٢	%٢٦	%٢٦	%٦	%	
٣٨	١٧	١١	١٠	٤٤	٦	٩	٨	١١	٨	٢	عدد	متوسط تقييم درجة الدقة لجميع المحاولات
%١٠٠	%٤٥	%٢٩	%٢٦	%١٠٠	%١٤	%٢١	%١٨	%٢٥	%١٨	%٥	%	

Tablo 4: Abdullah b. Hüseyin El-Ķadî, Hz. Peygamber'in hicret yolunu betimleyen harita denemelerinin (teknik) doğruluk derecelerinin değerlendirilmesi.⁹⁰

Atlasına ait son kitap çalışması da Türkçe'ye "CBS ve GİS kullanılarak Hz. Peygamber'in hicret rotasının ilk ve kapsamlı haritasının üretimi" olarak çevirebileceğimiz, haritasının kapsamlı ve teknik yönlerini detaylarıyla anlattığı bir

⁹⁰ el-Ķadî, *Ĥaraiṭu Ṭeriki'l-Hicreti'n-Nebeviyye Dirasetün Tetbi'yyetün ve Tehlilyetün li'l-Muḥavelati'r-Rusûmiyyeti's-Sabiketi*, 57.

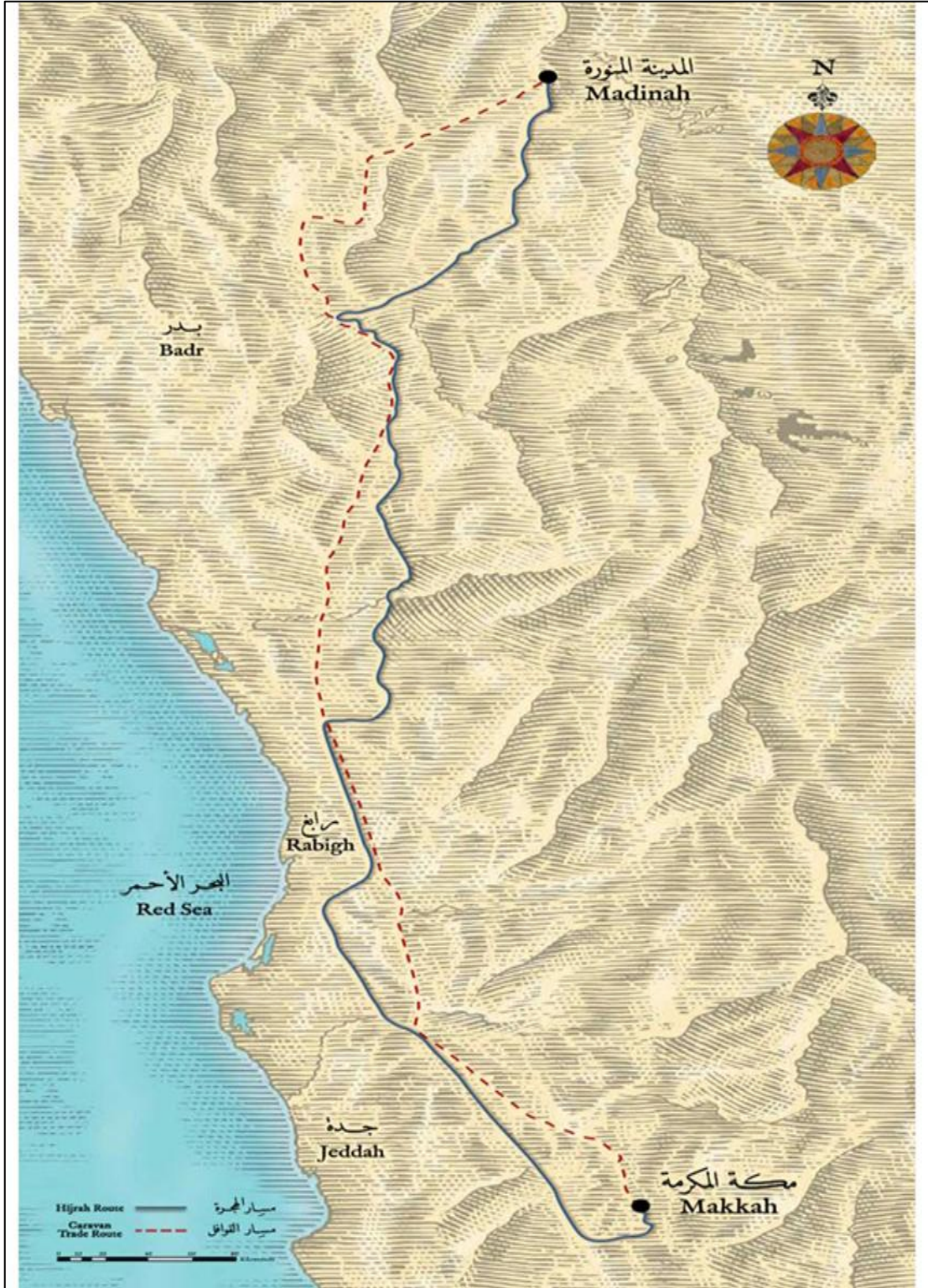
planlama konusunda doktora derecesi olmasından dolayı uzman olduğu GPS'yi (Küresel Konumlandırma Sistemi) kullanarak yapmıştır. Hicret konusunda kitap yazan Taifli büyük tarihçi ve coğrafyacı 'Âtik b. Gays el-Bilâdî Şeyh Abdullah'ın çalışmasını bugüne kadar yapılmış en iyi çalışma olarak kabul etmiştir ve onun Hz. Peygamber'in ayak izlerini takip etmek konusunda önceki alimlerin hatalarını düzelttiğini ifade etmiştir.”⁹²

Kitabına yazdığı kısa önsözde El-Ğadî, “bu çalışmam esnasında defalarca sahayı ziyaret edip veri topladım. GPS koordinatlarını kaydederek konumları belirledim. Mümkün oldukça tüm rotayı yürüyerek kat ettim. Bunlarla birlikte hadis ve siyer literatüründen tarihi belgelere, on sekizinci yüzyıldan günümüze kadar çizilmiş mevcut haritalardan nesiller boyu aktarılan bilgileri toplamak için yerel sakinlerle kapsamlı görüşmelere kadar her kaynağı inceledim. Bu araştırmamda elde ettiğim tüm bilgileri analiz edip, sentezleyip, çapraz kontrol ettikten sonra hedeflediğim Hz. Peygamber'in hicret güzergahını mümkün olduğunca kesin bir şekilde tespit etme hedefime ulaştım”⁹³ demiştir. El-Ğadî'nin, *el-Hicreti'n-Nebeviyyeti'l-Musavvire* isimli kitabında sadece hicret yolunun ayrı bölümler halinde haritalandığı 8 harita ve aşağıda yer verdiğimiz tüm yolun çizildiği harita yer almaktadır.

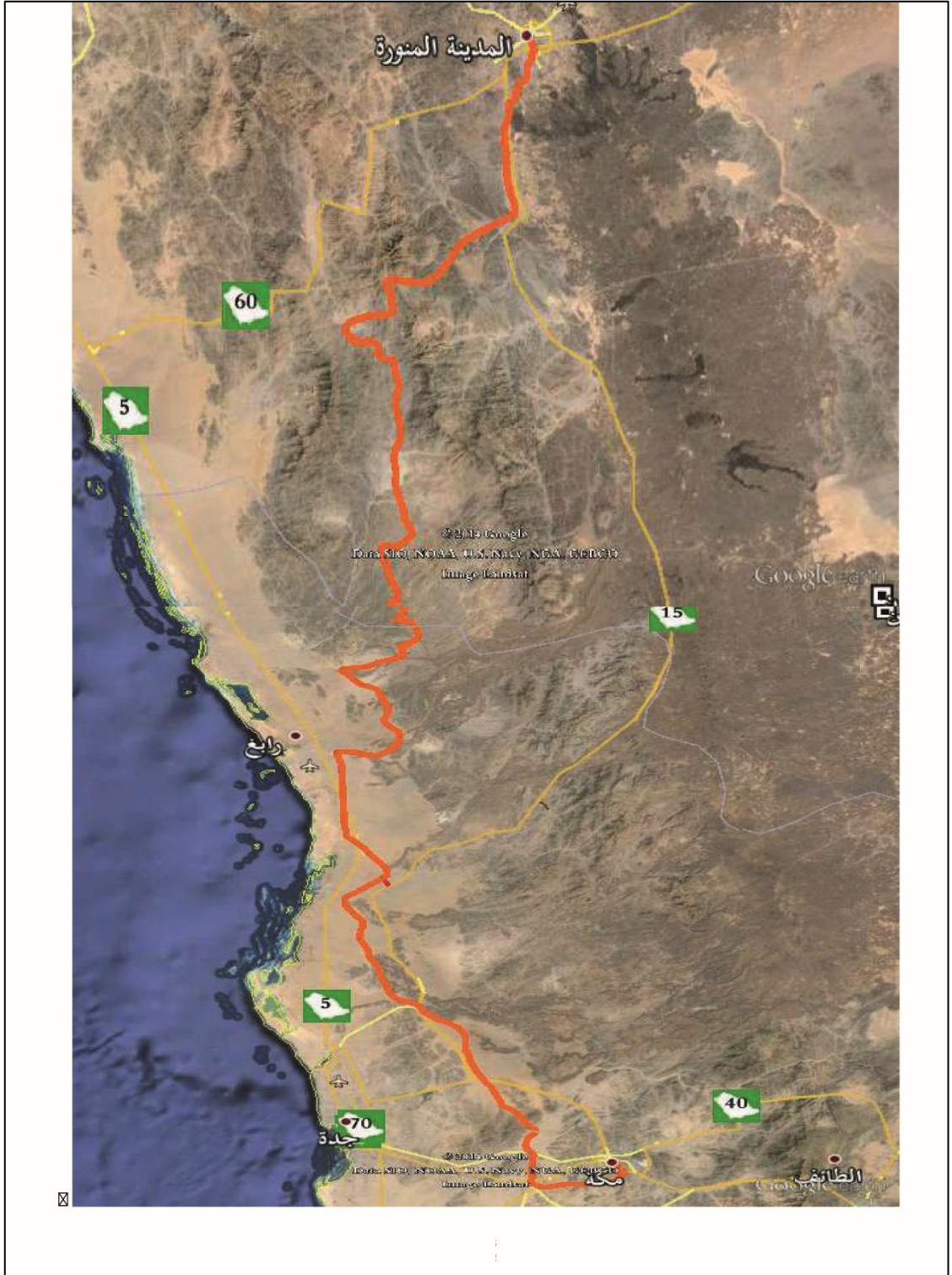
⁹² el-Ğadî, *el-Hicreti'n-Nebeviyyeti'l-Musavvire "Makkah To Madinah A Photographic Journey of The Hijrah Route"*, 0-1.

⁹³ el-Ğadî, *El-Hicreti'n-Nebeviyyeti'l-Musavvire "Makkah To Madinah A Photographic Journey Of The Hijrah Route"*, 3.

Harita 19: Abdullah b. Hüseyin El-Ḳadî, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret haritası.⁹⁴

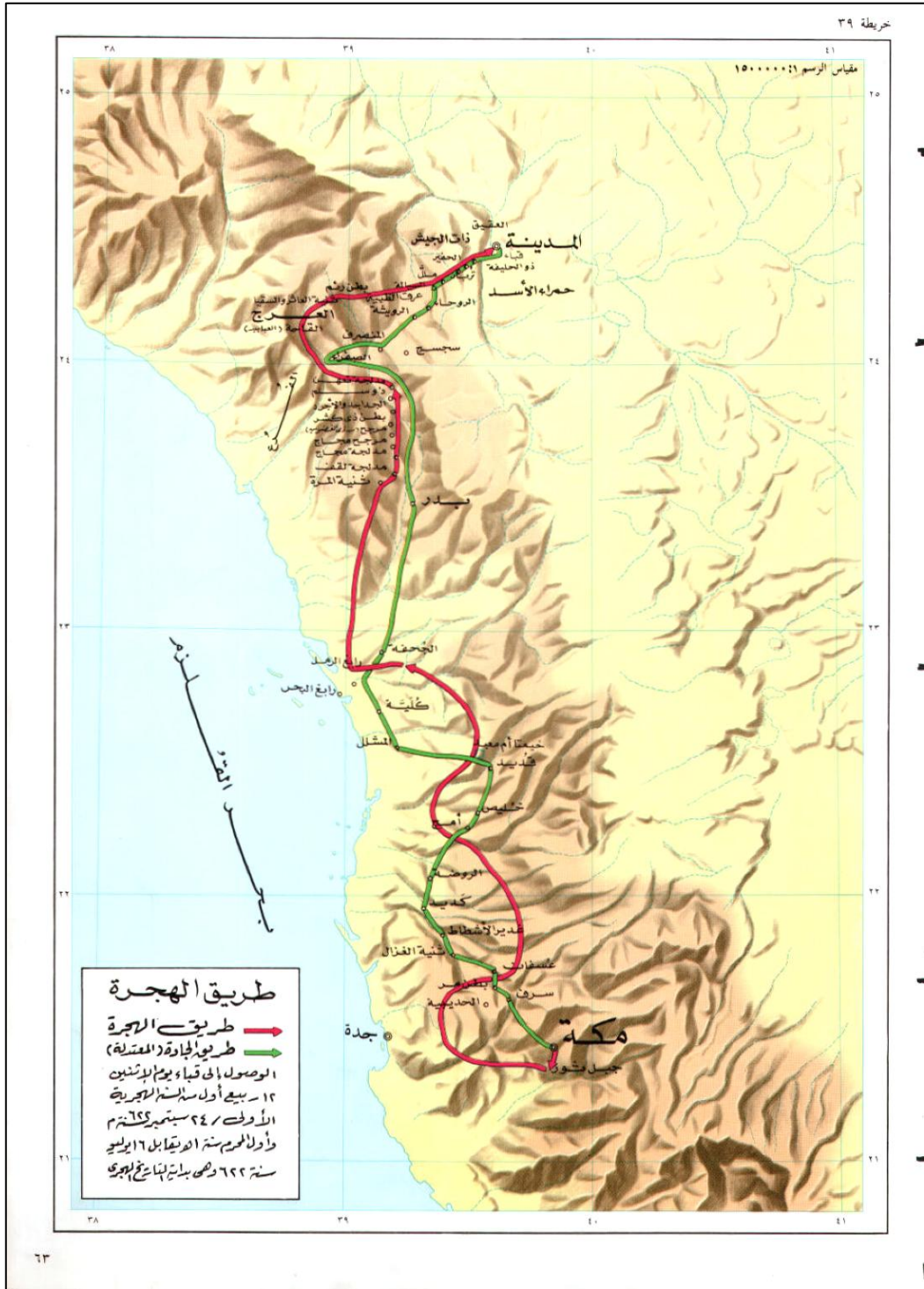
⁹⁴ el-Ḳadî, *El-Hicreti'n-Nebeviyyeti'l-Musavvire "Makkah To Madinah A Photographic Journey of The Hijrah Route"*, 10-11.

Harita 20: Nizâr Muhammed Kâsım eş-Şeyh, *Muşavvariün Ğazavati'n-Nebî ve Tariķi'l-Hicretah*.⁹⁵

⁹⁵ eş-Şeyh, *Muşavvariün Ğazavati'n-Nebî Şallallahu 'Aleyhi ve Sellem ve Tariķi'l-Hicretah*, 160.

Harita 22: Hüseyin Mûnis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*.⁹⁷

Şevkî Ebû Halil'in *Siyer-i Nebi Atlası*'ından önce yayımladığı kitabı olan *el-*

⁹⁷ Mûnis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*, 63.

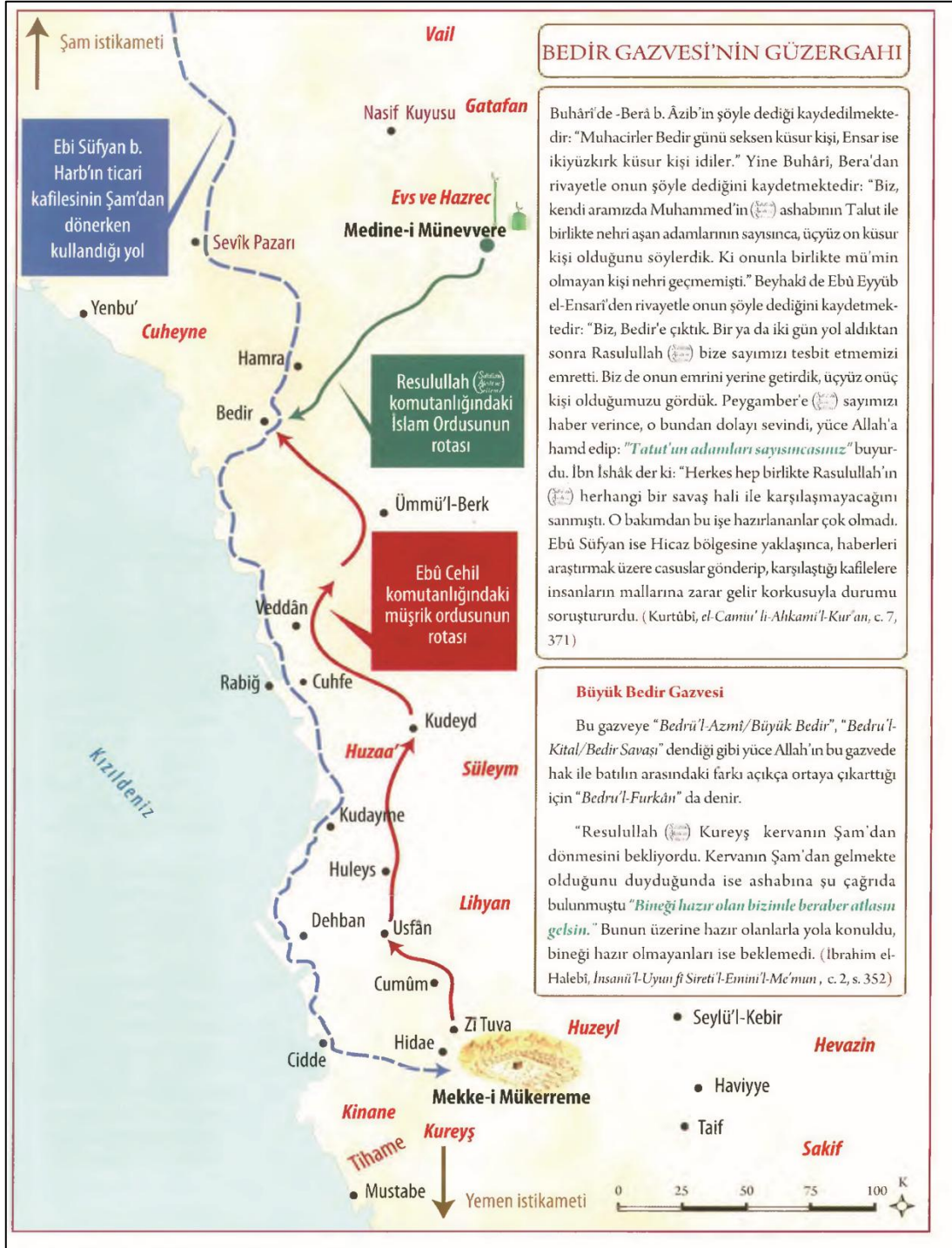

kurtulsa bile Müslümanlara güçlerini göstermek istedikleri için yollarına devam ederek Bedir mevkiinde karşılaştılar.¹⁰³ Bedir Savaşı'nda olayın oluş şekli incelendiğinde Bedir Gazvesi meydanı, orduların konumlandırılması ve geniş bir alanı kaplayan güzergâh rotasının anlaşılması için haritalara ihtiyaç vardır. Bedir Gazvesi'nde Hz. Peygamber, Ebû Süfyan kervanı ve Kureyş ordusunun güzergahlarını anlaşılır bir şekilde tek bir harita üzerinden veren Sami b. Abdullah el-Mağlûs'un Bedir güzergahı haritasıdır.

---

¹⁰³ Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/325-327.

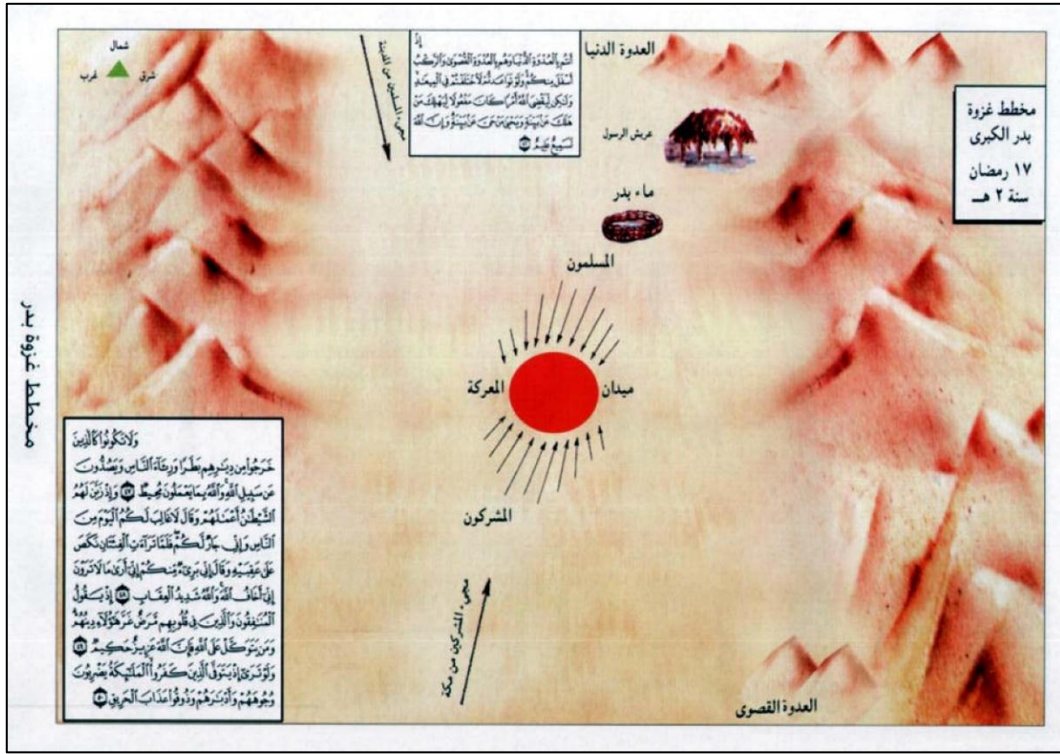

Harita 25: *Siyer Atlası*, Sami b. Abdullah el-Mağlûs, Siyer Yayınları. ¹⁰⁴

¹⁰⁴ el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, 218.

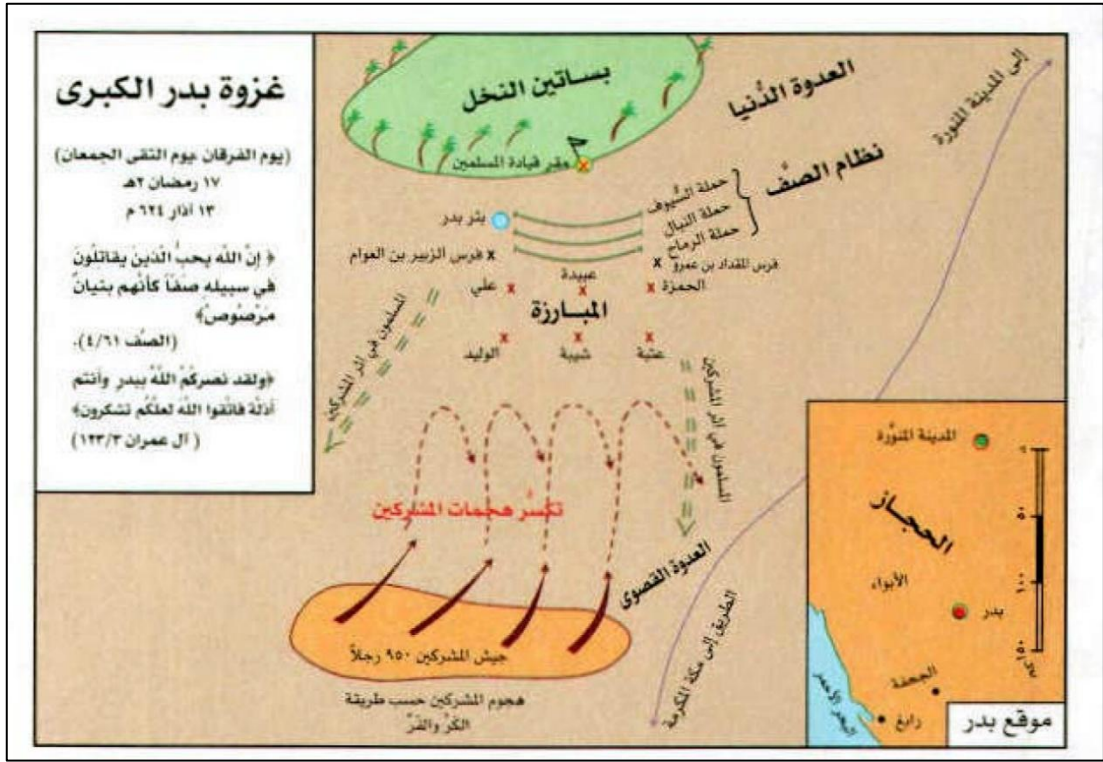
Harita 27: Hüseyin Münis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*.¹⁰⁶

Harita 28: Sami b. Abdullah el-Mağlûs, *el-Atlasu 't-Tarih li-Siyreti 'r-Rasûl*.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Münis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*, 68.

¹⁰⁷ el-Mağlûs, *el-Atlasu 't-Tarih li-Siyreti 'r-Rasûl*, 159.

Harita 29: Şevkî Ebû Halil, *Atlasü's-Siyeri'n-Nebeviyye*.¹⁰⁸

Harita 30: Nizâr Muhammed Kaşım eş-Şeyh, *Muşavvariün Ġazavati 'n-Nebî ve Tariği'l-Hicretah*.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Halil, *Atlasü's-Siyeri'n-Nebeviyye*, 106.

¹⁰⁹ eş-Şeyh, *Muşavvariün Ġazavati 'n-Nebî Şallallahu 'Aleyhi ve Sellem ve Tariği'l-Hicretah*, 43.

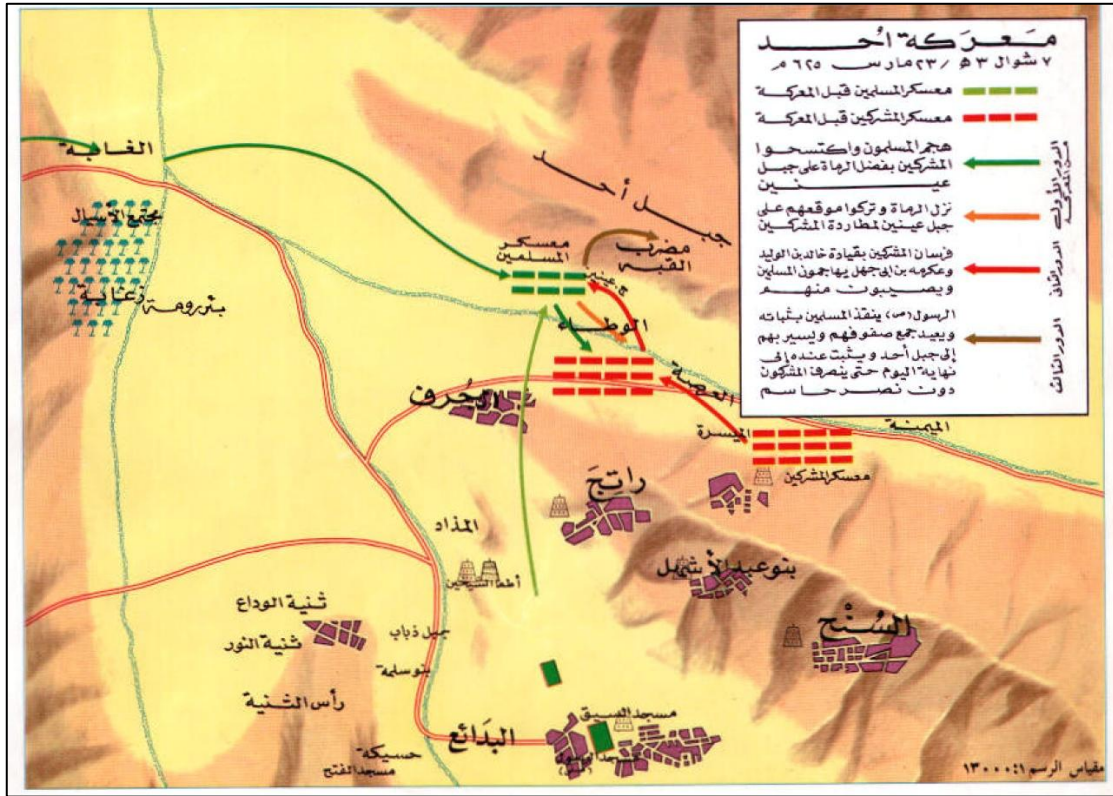
2.7.3. Uhud Savaşı

Hicret haritalarından sonra en tartışmalı haritaların Uhud Gazvesi haritaları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu Uhud Gazvesi'nin oluş şekli, gelen rivayetlerin farklı değerlendirilmesi ve bu rivayetlerin sahayla uyuşmamasıyla alakalıdır.

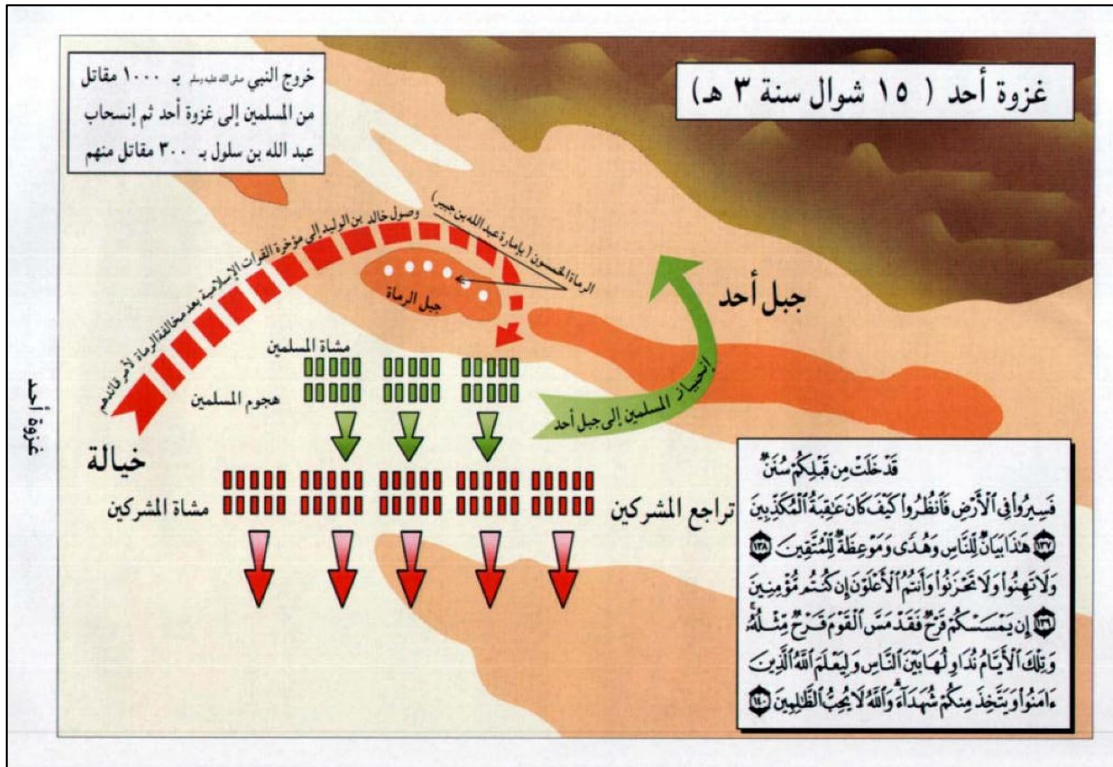
Hüseyin Mûnis Uhud Gazvesi haritasını, geniş mülahazalarda bulunarak orduların yönü ve oluş şeklini en ince ayrıntısına kadar tahlil eden ilk tarihçi olan Vâkîdî'ye göre çizmiştir. Haritada Vâkîdî ve İbn Sa'd'ın rivayetlerinde geçtiği üzere Müslümanlar yüzlerini Medine'ye, sırtlarını Uhud Dağı'na dayamış, Ayneyn Tepesi biraz sol taraflarında Medine'ye yakın yerde kalmıştır. Müslümanların Ayneyn Tepesi'ne yakın konuşlanması Medine'ye olası bir saldırının, okçuların bu tepeye yerleştirilmesi ise düşmanın arkadan saldırmasını engellemek içindi. Dolayısıyla Hüseyin Mûnis haritalarına da yansıdığı üzere burada Ayneyn Tepesi stratejik konumdadır.¹¹⁰ Mûnis'in haritasında olduğu gibi Sami b. Abdullah el-Mağlûs haritasında da Halid'in atlı birliklerinin Ayneyn Tepesi'nin arkasından dolaşarak saldırdığı görülmektedir.

---

¹¹⁰ Fatih Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülahazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2011), 338-339.

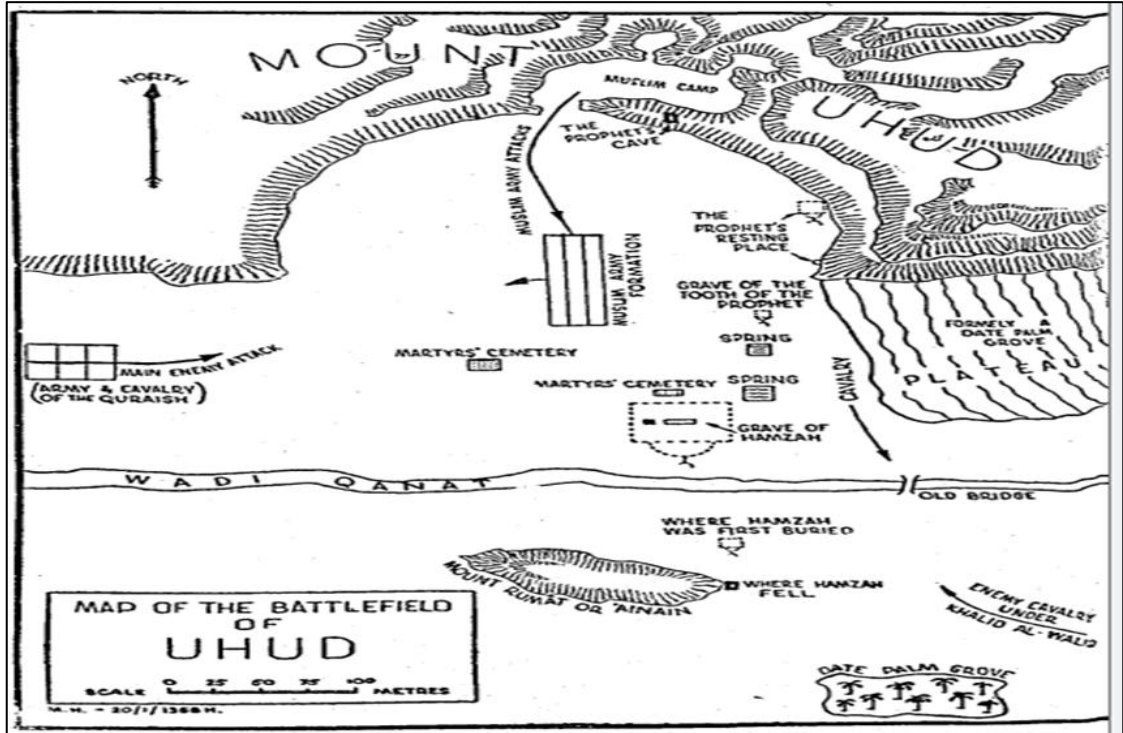

Harita 31: Hüseyin Münis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm*.¹¹¹

¹¹¹ Münis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm*, 68.

Vâkîdî'nin aksine Muhammed Hamidullah, Halid'in ordularının Ayneyn Tepesi'nin etrafını dolaşmasına imkân olmadığını dolayısıyla Uhud Dağı'nın etrafını dolaşarak Ayneyn Tepesi'nin doğusundan Müslümanlara saldırmasının daha muhtemel olduğunu söylemektedir.¹¹³ Bu da haritasına yansımaktadır. Ancak Hamidullah'ın haritasında orduların mevzilenmesi ve Ayneyn Tepesi'nin stratejik öneminin tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Bu doğru olarak kabul edilirse orduların mevzi olarak farklı olması gerekmektedir. Zira Ayneyn Tepesi'nde okçuların hayati bir öneme sahip olması gerekir ki Hz. Peygamber'in yerlerinden ayrılmaması konusunda onları çok sıkı tembih etmesi anlam kazanmış olsun.¹¹⁴ Şevkî Ebû Halil'in de haritasında Halid'in Uhud Dağı'nın etrafını dolaştığı görülmektedir.

Harita 33: Muhammed Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*.¹¹⁵

¹¹² el-Mağlûs, *el-Atlasu't-Tarih li-Siyreti'r-Rasûl*, 165.

¹¹³ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları "İslâm Harp Tarihine Dair Bir Tetkik"*, 85.

¹¹⁴ Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar", 335-338.

¹¹⁵ Hamidullah, *The Battlefields of The Prophet Muhammed*, 44.

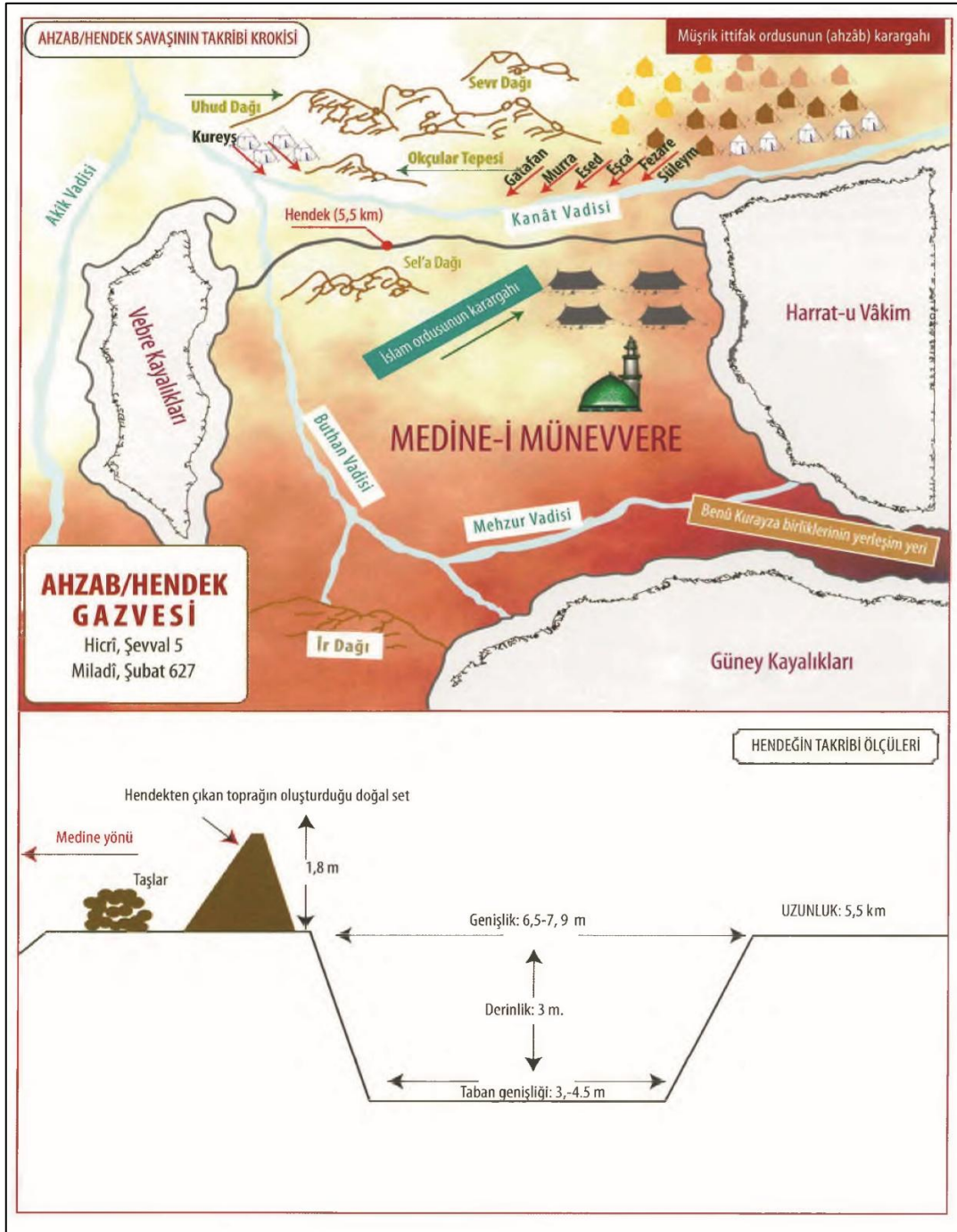
Harita 38: Şevkî Ebû Halil, *Atlasu's-Siyeri'n-Nebeviyye*.¹²¹

Harita 39: Nizâr Muhammed Ẓasım eş-Şeyh, *Muşavvarün Ġazavati 'n-Nebî ve Ẓariķi 'l-Hicretah*.¹²²

¹²¹ Halil, *Atlasü's-Siyeri'n-Nebeviyye*, 137.

¹²² eş-Şeyh, *Muşavvarün Ġazavati 'n-Nebî Şallallahu 'Aleyhi ve Sellem ve Ẓariķi 'l-Hicretah*, 77.

Harita 40: *Siyer Atlası*, Sami b. Abdullah el-Mağlûs, Siyer Yayınları. ¹²³

¹²³ el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, 269.

Harita 41: Hendek Gazvesi, *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*.¹²⁴

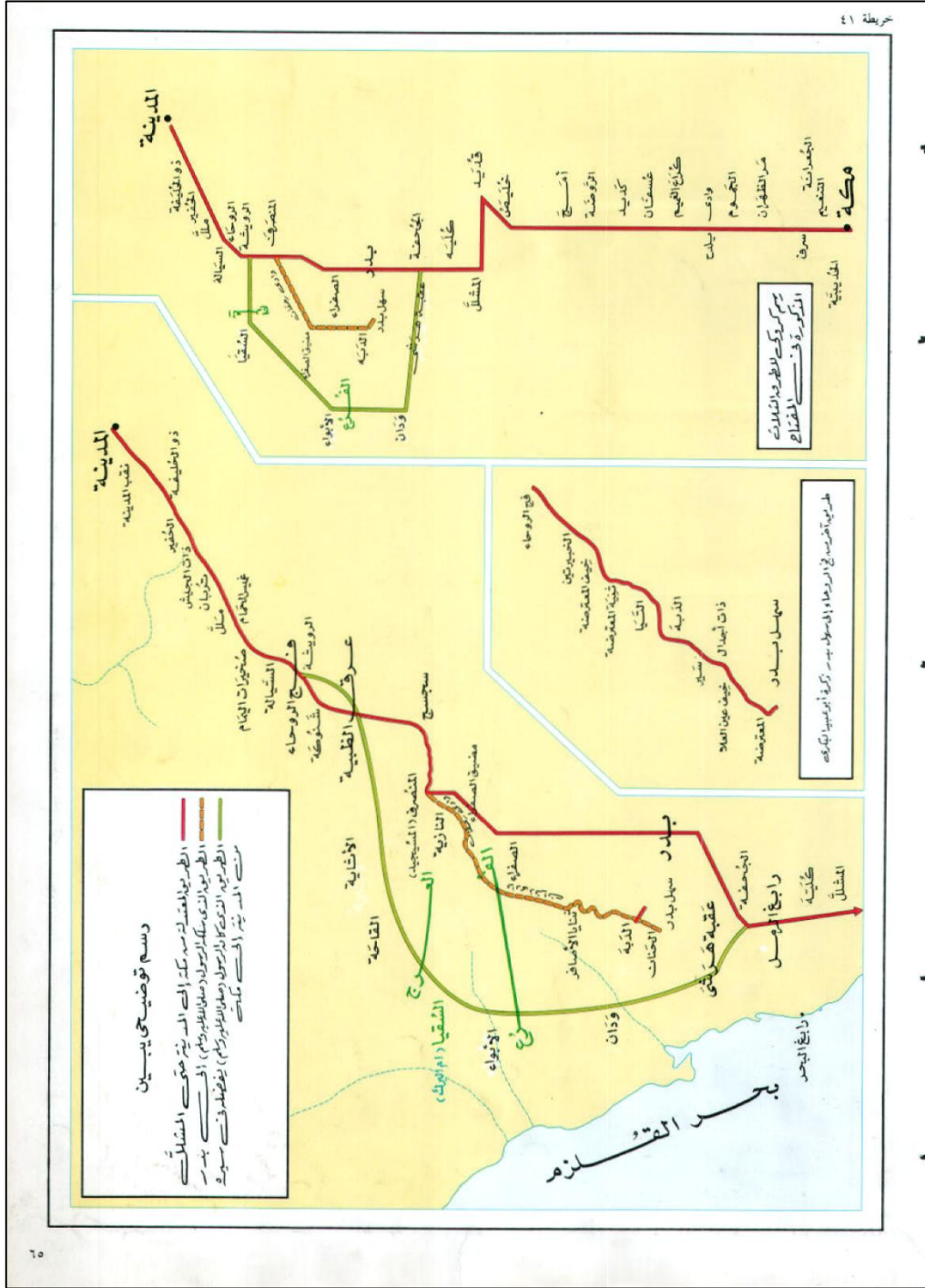
2.7.5. Diğer Örnekler

Siyer coğrafyası ve olaylarına dair çizilen birçok harita örneği vardır. Ancak bazı olay ve durumların anlaşılması için bazen bir harita sayfalarca bilgiye ve başka bir dil öğrenmeye ihtiyaç olmadan birçok şey anlatabilir. Buna orijinal birkaç harita örneği paylaşmak gerekirse Medine'ye Hz. Peygamber hicret etmeden hemen önce Medine'nin yerleşim haritası örnek verilebilir. İlk kez Hüseyin Mûnis tarafından çizilen Hz. Peygamber'in hicret ettiği esnada Medine'deki dağılışı ilk çizen kişidir. Medine çevresindeki dağ, vadi, harre gibi doğal oluşumların yansıtıldığı haritada kabileler ve onların buldukları mevkilerle birlikte daha sonra ilk inşa edilecek mescitler de konumlandırılarak yeşil bir kare kutucukla yerlerinin belirtildiği görülmektedir.

¹²⁴ Dilekçi vd., *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*, 41.

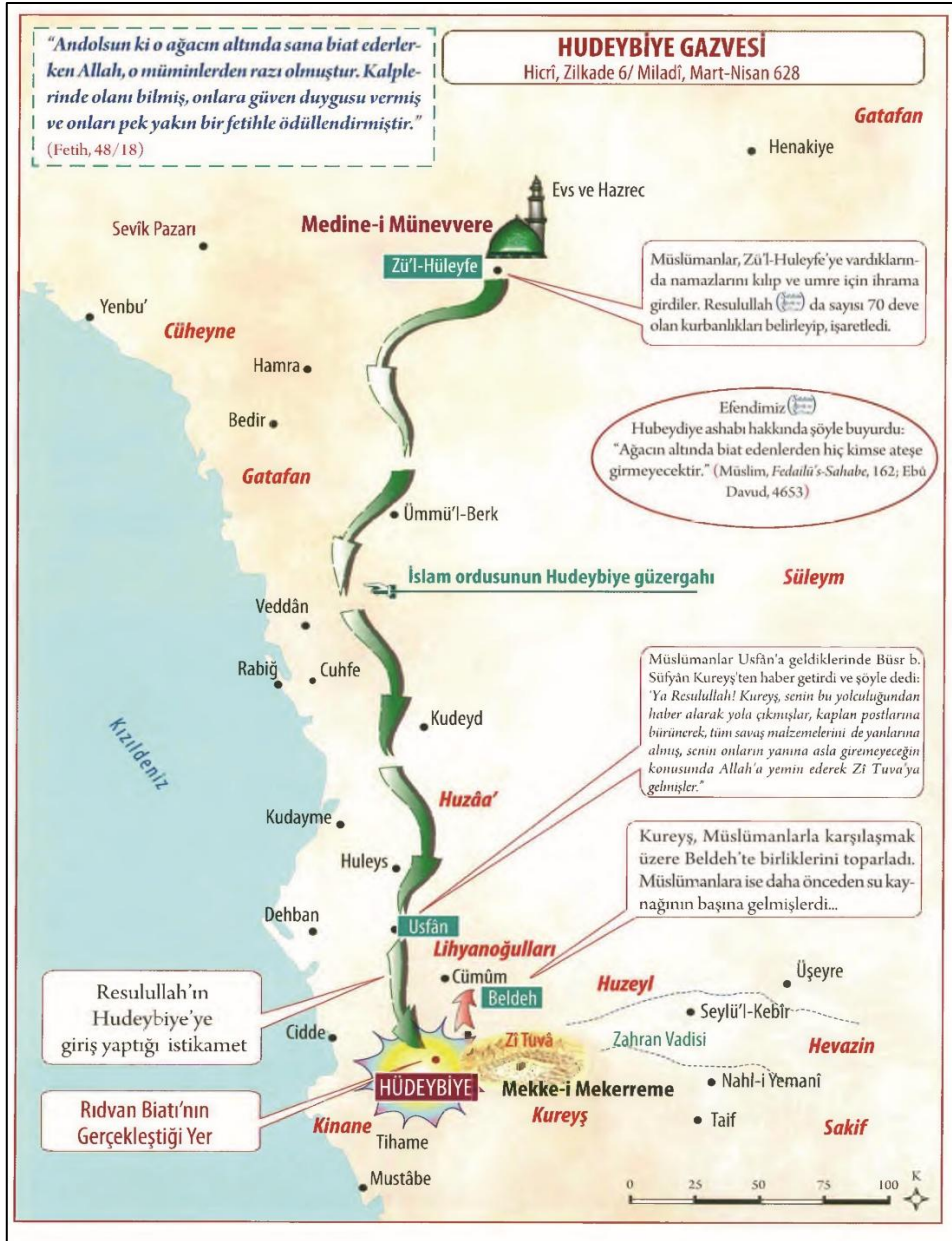
Solda Hz. Peygamber'in gittiği yollar ortada Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) Bedir Gazvesi güzergahı, sağda ise gerçek yol güzergahı bulunmaktadır.

Harita 43: Hüseyin Münis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm*.¹²⁶

¹²⁶ Münis, *Atlasü Târîhi'l-İslâm*, 65.

Sami b. Abdullah el-Mağlûs tarafından çizilen Hudeybiye Gazvesi rotasının betimlendiği harita genelde haritalanmayan bu gazve güzergahını anlatan anlaşılır bir haritadır.

Harita 44: Hudeybiye Gazvesi, *Siyer Atlası*, Sami b. Abdullah el-Mağlûs, Siyer Yayınları. ¹²⁷

¹²⁷ el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, 301.

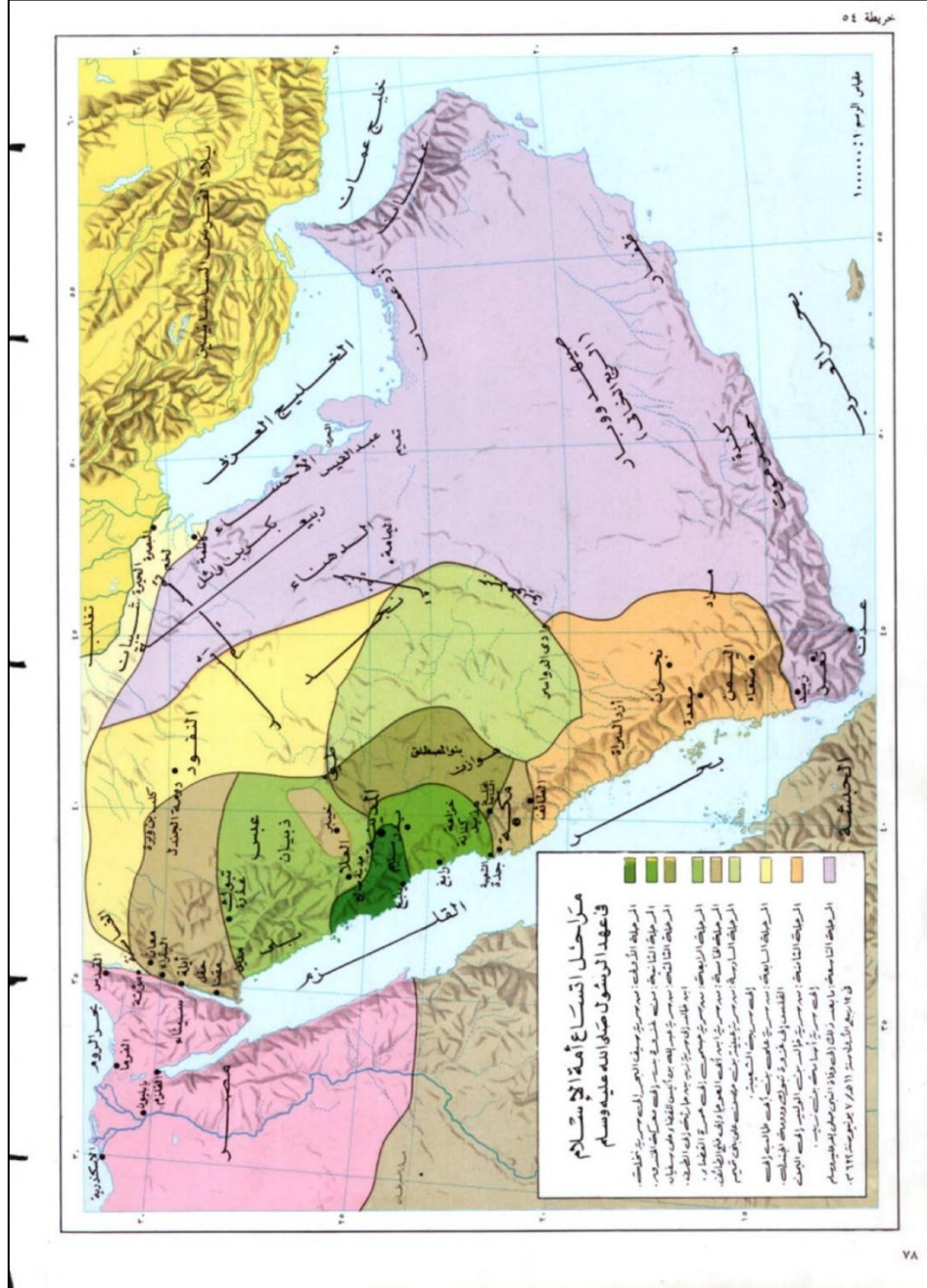
Hz. Peygamber'in gazvelerinin hepsinin birlikte yer aldığı Şevkî Ebû Halil'in aşağıdaki haritası ince oklarla tüm gazveler, kalın bir okla da ilgili gazve belirtilmiştir.

Harita 45: Hayber Gazvesi, Şevkî Ebû Halil, *Atlasu's-Siyeri'n-Nebeviyye*.¹²⁸

¹²⁸ Halil, *Atlasü's-Siyeri'n-Nebeviyye*, 162.

Hüseyin Mûnis tarafından çizilen Hz. Peygamber döneminde İslâm'ın yayılış aşamalarını gösteren bu harita topografik bir tabanlık üzerinde oluşturulmuştur. Açıklayıcı bir lejantında bulunduğu haritada yayılış aşamaları renklendirilerek gösterilmiştir.

Harita 46: Hüseyin Mûnis, Hz. Peygamber döneminde İslâm'ın yayılışını gösteren harita.¹²⁹

¹²⁹ Mûnis, *Aṭlasü Târîhi'l-İslâm*, 78.

2.8. Siyer Haritaları Hakkında Genel Değerlendirme

Siyer harita çalışmaları disiplinler arası bir özellik taşıdığından tarih, coğrafya ve kartografya başta olmak üzere birden fazla ilmi disiplinin alanına girdiklerinden dolayı çizilmesi, tenkit ve tahlili zor olmaktadır. Bu tüm tarihi coğrafya çalışmaları için de yeterince zorken söz konusu siyer olduğunda buna dini hassasiyet ve hadis, tefsir, fıkıh gibi İslâmi ilimler de dahil olur. Hz. Peygamber'in hayatının coğrafi boyutlarını modern araştırma tekniklerine uygun olarak ortaya koymanın ve bunu görsel materyallere dönüştürmenin yüksek ilmi seviye ve disiplinler arası bir çaba gerektirdiği malumdur. Ancak bu şartları sağlamak hem oldukça zor hem de bir insanın bilgi ve kabiliyetlerinin çok üstünde olduğundan uygulamada güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu sebeple bize göre siyer haritalarını ilmi haritalar ve tarih ilmi açısından fikir verme amaçlı yapılan haritalar yani takribi çizilmiş haritalar olarak iki kısma ayırarak incelemek daha makul bir yaklaşım olacaktır.

a) İlmi haritalar: Modern ilmi teknikler kullanılarak tarihi coğrafya disiplinine uygun çizilmiş haritalar diyebiliriz. Bu haritaların siyer ilmi kaynakları, saha araştırmaları ile uyumlu kartografik kurallar çerçevesinde çizilmiş olması gerekmektedir. Bir başka deyişle tarihin coğrafi olarak ispatı ve mekânsal analizinin ilmi kaideler çerçevesinde yapılarak materyaller üzerinde gösterimidir. Siyer haritalarından her yönüyle ilmi tekniklere en uygun yapılan çalışma el-Kadi'nin hicret yolu haritasıdır. Bu harita metodolojisi sağlam, ilmi yöntemlere uygun yapıldığından El-Kadi'nin çalışmaları bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmalara yöntem açısından rehberlik edecek düzeyde çalışmalardır. Hicret yolu haritasının nasıl çalışıldığının detaylarıyla anlattığı *İntace Evvelu Hâriyetin Raqamiyyetin Şamiletin Li'l-Me`alimi'l-Mekaniyyeti Li'tarîki'l-Hicreti'n-Nebeviyyeti Bi'stihdami GPS 'Enzimeti ve Nezmi'l-Ma`lumati'l-Cuğrafiyye GIS* isimli kitabı ve konuyla alakalı diğer iki kitabı araştırmacının internet sitesinde erişime açıktır.¹³⁰

Hüseyin Mûnis atlasının da diğer atlaslara nispeten daha teknik çizildiği ve tarihe uygunluk noktasında çok emek verildiği gözlenmektedir. Ancak siyer bölümü

¹³⁰ "Books", *abdullah-alkadi.net* (04 Mart 2025).

haritalarının daha önce de zikrettiğimiz gibi sadece tarih kitaplarına bakılarak çizildiği görülmektedir. Bütün şartları sağlamasa bile bu atlasın diğer atlaslara nazaran daha teknik çalışıldığı kabul edilebilir.

Hamidullah, Ensarî ve Biladî'nin haritalarının ise sahayla uyumu üzerinde çok çalıştıkları harita teknikleri açısından kusurları bulunsa bile tarihi verilerin sahada kanıtlanmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Özellikle Biladî'nin hem sözlük çalışmaları olan *Mu'cemü me'âlimi'l-Hicâz*, *Mu'cemü'l-Me'âlimi'l-Cuğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* isimli kitaplarında hem de El-Arab Dergisi'nde yayınladığı çalışmalarında genel olarak hicaz ile ilgili yanlış coğrafi bilgileri düzelttiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte çalışmalarının yüzde doksanının saha gözlemlerine dayandığını belirtmektedir.¹³¹ Siyer yerlerinin sürekli değiştiği göz önünde bulundurulduğunda saha araştırmalarına dayanan çalışmaların kıymeti artmaktadır.

b) Siyer ilmi açısından fikir verme amaçlı çizilen takribi haritalar:

Bunlar saha ölçümlerine dayanmadıkları gibi uzman olan okuyucu da hedeflenmemiştir. Siyer haritalarından yukarıda saydığımız haritalar dışında kalan haritalar yani siyer haritalarının ekserisi bu şekilde çizilmiş haritalardır ve siyerin uzman olmayan okurları için siyerin coğrafi boyutunu betimlemek üzere hazırlanan kullanışlı materyallerdir. Eğitim alanında birçok faydaları bulunmakla birlikte bu haritaların bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Daha ilmi ve teknik haritalar oluşturuluncaya kadar bu haritaların kullanılmaya devam edilmesi ancak kullanılırken bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Dünyada birçok örneği bulunmasına rağmen Müslümanlar tarafından yapılan atlas çalışmaları kısa bir geçmişe sahip genelde bireysel çabalarla birçoğu imkansızlıklarla oluşturulmuş haritalardır. Ancak yeni teknoloji ve modern coğrafi tekniklerle birlikte sürekli yeni çalışmalar eklenen ve teknik olarak da hızla gelişmekte olan bir alandır. Bu haritalar tarih, coğrafya, kartografya, İslâmi ilimler gibi birçok alana giren ilmi çalışmalar oldukları için sağlıklı bir değerlendirme için alan uzmanlarının ayrı ayrı incelemesi gerekmektedir. Biz burada okuyucu olarak siyer alanında yapılan haritalar hakkında genel değerlendirmelerde bulunarak fark ettiğimiz

---

¹³¹ Bilâdî, *Mu'cemü Me'âlimi'l-Hicâz*, 11.

bazı eksikliklere değineceğiz.

Bize göre siyer haritalarının en temel sorunlarından biri metodoloji eksikliğidir. Araştırma yapılırken hangi yöntemle çalışıldığı, bir yer hakkında yargıya varılırken neye göre seçildiğinin izah edilmemesi, ilmi bir yöntemin izlenmemesi veya yöntemin açıklanmaması haritaların değerlendirilmesini zorlaştırarak değerini düşürmektedir. Metodoloji eksikliği yalnızca bugüne kadar yapılmış haritaların değil, bundan sonra da yapılacak ister kâğıt üzerinde ister dijital her çalışmayı etkileyecektir. Siyer harita çalışmalarının metodolojik sorunları bu çalışmaları ilmi ciddiyetten uzaklaştırarak tartışmalı hale gelmesine yol açmaktadır. Buna her geçen gün hem takibi hem de tahlili zor olan ve hızlı bir şekilde üretilen çok çeşitli dijital çalışmalarda eklenmektedir. Bu durum bazı siyer haritalarının zaten kanıtlanması zor olan siyer yerlerine güveni iyice zedelediği ve tartışmalı olan coğrafi konumların iyice içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olduğu görülmektedir. Nitekim Nizâr Muhammed Kâsım eş-Şeyh'in son siyer atlası olan *Nesa' mu'l-Me'alim: es-Siyreti'n-Nebeviyyeti min-Hilali'l-Meâşiri ve'l-'Emakin me'a'r-Rabi'î'l-'İlektronî* isimli çalışması üzerinde bir tenkit yayımlayan Merkezû Selef li'l-Buħuşi ve'd-Dirasat sitesi atlas hakkında şu yorumlarda bulunur. "Bu çalışmanın en büyük sorunu metodolojisinin eksik olmasıdır. Metin ve sahadaki kalıntılarda bahsi geçen yerlerin şu an gördüğümüz çağdaş mekanlar olup olmadığını kanıtlamanın çok titiz bir metodoloji gerektirdiği kuşkusuz doğrudur. Araştırmacı siyer yerlerinin belirtilen yerler olup olmadığıyla araştırmalarında nasıl bir yol izlediğini ve bunları nasıl tespit ettiğini sunmamaktadır. Araştırmacı her ne kadar 'siyerin her noktasını dikkatle inceleyerek mekânsal araştırma yapmak olarak' hedefini belirlese bile bunun yöntemini yazmamıştır... Okuyucu yazarın modern asfalt yollarda birçok yer belirttiğini fark edecektir.¹³² Yollar yapıldığında siyer konumları dikkate alınarak yapılmış olmayacağından araştırmacı sınır çizgilerini nasıl tespit edebilmiştir. Kitabın bir başka sorunu ise yazarın hiçbir ilmi delil sunmadan 'bölge halkının anlattığı gibi' veya 'falancanın oğlunun bize gösterdiği yer'¹³³ şeklinde bölge halkının sözlerine güvenmesidir. Oysa ilmi bir delil olmadan bir yerin sadece iddialar üzerinden kutsal,

---

¹³² Nizâr Muhammed Kâsım eş-Şeyh, *Nesa' mu'l-Me'alim: es-Siyreti'n-Nebeviyyeti min Hilali'l-Meâşiri ve'l-'Emakin* (Mektebetu Daru'z-Zaman Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2023), 146-149.

¹³³ eş-Şeyh, *Nesa' mu'l-Me'alim: es-Siyreti'n-Nebeviyyeti min Hilali'l-Meâşiri ve'l-'Emakin*, 56-60.

şerefli (veya siyer mekânı) olduğunu söylemek (ilmi olarak) mümkün değildir.”¹³⁴ Tenkit yazısı kitabın kaynaklarından yöntemine kadar her konunun üzerinde durarak devam eder.

Tarihi coğrafya çalışmalarında saha çalışmalarının yöntemi ve araştırma tekniklerinin nitelikli olması gereklidir. Saha araştırmasıyla ilgili çalışmaların özellikle de siyer gibi üzerinden çok uzun yıllar geçmiş ve birçok değişim geçirmiş yerlerin araştırılmasının çok zor olduğunu kabul etmek gerekir. Buna rağmen siyer haritalarının büyük bir kısmında saha araştırması yapıldığı, kaynaklarda geçen veya Hz. Peygamber’in siyerine ait olduğu söylenen yerlerin gidilip ziyaret edildiği, fotoğraflarının çekilerek atlaslara dahil edildiği görülmektedir. Ancak saha araştırmasından kastedilen yalnızca bu değildir. Bir yerin kaynaklarda zikredilen yer olduğuna dair bir delil bulunması halinde yani arşiv araştırmaları coğrafi/arkeolojik tanıklıkla uyduğu ölçüde oranın tarihte ismi geçen yer olduğuna hükmedilebilir. Değilse farazi bir yargıda bulunulmuş olur. Bir örnek olarak Nizâr Muhammed Kâsım eş-Şeyh’in *el-Atlasu’l-Cuğrafi’l-’İlektronî li-Serâyâ’n-Nebî* isimli çalışması gösterilebilir. Bu çalışmasında Rec’i Seriyeye’si bölümünde Google Earth tabanlı bir harita üzerinde seriyye yeri işaretlenmiş ve küçük bir su birikintisinin bulunduğu bir vadi fotoğrafı yer almıştır.¹³⁵ Açıklama tablosunda seriyye yeri bölümünde şöyle bir açıklama yapılmıştır. “Ric’i bugün el-Vetiyeh ismiyle bilinen bir sudur. Usfan’a gidenler, Mekke’den 70 km. sağda el-Şamiye Köyü’nün kuzeybatısında olan Usfân’dan ya da Tifle kuyusundan 14 km öncesinde buraya rastlarlar.” Bu açıklamadaki tespit ve fotoğrafla ilgili bir kaynak paylaşılmamıştır. Bu kitapta Bi’rimaüne Seriyeye’si bölümünde de aynı durum söz konusudur.¹³⁶

Haritalardaki teknik eksiklikler hem okunuşunu hem değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Harita başlığı, yön oku, lejant ve ölçek bu teknik özellikler arasındadır. Aslında tarihi coğrafya haritaları tematik haritalar oldukları için diğer haritalar gibi her detayın bulunması zorunlu değildir. Ancak bulunması haritayı daha kullanışlı hale getirir. Siyer haritalarının neredeyse tamamında başlık veya haritanın

---

134 “‘Arđun ve Nağdûn li’Kitabî (Nesa’ mu’l-Me’alim: es-Siyreti’n-Nebeviyyeti min Hîlali’l-Meâşiri ve’l-’Emakin)”, *Salaf li’l-Buğuşi ve’l-Dirasat* (27 Şubat 2025), 11-14.

135 eş-Şeyh, *Kitâbu’l-Atlasu’l-Cuğrafi’l-’İlektronî li-Serâyâ’n-Nebî*, 65-66.

136 eş-Şeyh, *Kitâbu’l-Atlasu’l-Cuğrafi’l-’İlektronî li-Serâyâ’n-Nebî* 67-68.

altında başlık yerine geçebilecek bir açıklama bulunmaktadır. Büyük bir kısmında ölçekli haritalar tabanlık olarak kullanıldığı için ölçek konusunda genel harita şartlarını sağladığı gözlenmiştir. Siyer haritalarında yön oku işareti genellikle konulsa bile Hüseyin Mûnis ve Şevkî Ebû Halil'in neredeyse hiçbir haritasında el-Mağlûs'un bazı haritalarında yön oku bulunmadığı ancak her üç müellifin haritaların da kartografya kurallarına uygun olarak kuzeyi gösterir şekilde çizildiği görülmüştür. Siyer haritalarında teknik olarak en büyük eksiklik, neredeyse birçok haritada lejantın bulunmamasıdır. Harita üzerinde bulunan sembol ve ifadeleri açıklayan bir anahtarın bulunmaması harita okumayı zorlaştırmaktadır. el-Mağlûs ve Ebû Halil'in neredeyse hiçbir haritasında lejant bulunmamaktadır. Hüseyin Mûnis haritalarının ise çoğunda açıklayıcı bir lejant bulunmaktadır. Muhammed Hamidullah haritalarında lejant bulunmasa bile önemli yerler numaralandırılarak haritanın anlaşılması kolaylaştırılmıştır.

Saha/arazi çalışması araştırmacının gidip fotoğraf çekmesi veya bölge sakinleriyle konuşmasıyla sınırlı kalmamalıdır. Araştırmacı kitaplardaki bilgileri bazen sahayla uymayacağını hatta saha araştırmasının daha çok kafa karıştırıcı olmasını göze almak durumundadır. Bu sebeple sahada araştırma yaparken hem bunların göze alınıp hem de çalışmada belirtilmesi gerekmektedir. Muhammed Hamidullah'ın Uhud tetkikleri buna örnek verilebilir. Bazen de bir kere ziyaret etmenin yetmeyeceği defalarca ziyaret etmenin gerekebileceğini de kabul etmek gerekir. Hamidullah 1939'da Hicaz ziyaretinde çizdiği Hendek haritasında 1946'daki ziyaretinde tekrar incelediğinde hatalarını fark ederek tekrar çizmiştir.¹³⁷

Harita kaynaklarının hiç yazılmaması veya eksik yazılması haritaları değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Çizilen siyer haritaları tarihi haritalar olmaları hasebiyle tarihi kaynaklara göre çizildiklerinden mutlaka harita kaynaklarının paylaşılması, kaynağı bilinmeyen haritaların mutlaka belirtilmesi gerekmektedir. Siyer yerlerinin birçoğunun meşhur yerler oldukları ve kitaplarda bunlarla ilgili birçok araştırma yapıldığı bilinen bir gerçektir. Zaten bilinen yerlerin bile hangi kaynağa göre çizildiğinin belirtilmesi gerekirken, tartışmalı yerler hakkında yeni bir harita çizerken

---

¹³⁷ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları "İslâm Harp Tarihine Dair Bir Tetkik"*, 289.

veya fotoğrafı konulurken kaynak belirtilmesi daha fazla önem arz etmektedir. Ancak siyer haritalarında genellikle kaynakların eksik paylaşıldığı veya bazen de hiç paylaşılmadığı görülmektedir. Atlas kitaplarında yer alan metinlerde bile bilgi kaynakları ya hiç zikredilmemiş ya da kullanılan kitapların isim ve yazarları zikredilerek genel bir çerçeve içinde kaynak belirtmiştir. Atlas kitaplarında genelde ayet ve hadisler bir de direk alıntı yapılan bazı kısımlarda kaynak ismi zikredilmiştir. el-Mağlûs, Ebû Halil, Mûnis ve Kâsım eş-Şeyh'in kitaplarında bu durum söz konusudur. el-Mağlûs'un Türkçe çevirisi olan *Siyer Atlası*'nda bilgi kaynakları hassas bir şekilde incelenerek orijinalinde eksik kalan kaynaklar çeviri ekibi tarafından araştırılarak eklenmiştir.

Haritaların üzerinde yer ismi, konumu hatta fazileti hakkında çok fazla not, açıklama, ayet, hadis, fotoğraf ve grafiklerin bulunması haritanın bütünlüğünü bozarak etkisini azaltmaktadır. Haritaların üzerinde bulunan sembol özel işaret ve açıklamaların haritanın kolay okunabilirliğini engelleyeceği için harita bunlarla doldurulmamalıdır.¹³⁸ Buna el-Mağlûs haritaları örnek gösterilebilir. Kitabın orijinalinde çizilen haritalarda zaten çok fazla açıklama ve not varken Türkçe çevirisinde hem metinlerin çevirilerden dolayı uzaması hem de muhakkikin de kendi notlarını eklemesiyle haritaların üzerinde çok kalabalık bir görüntü oluşmuştur.

Siyer konularının neredeyse hepsiyle alakalı bir harita çizme veya bir fotoğraf yayımlama iştahı kaliteyi düşürür. Zira siyerin her konusuyla ilgili bir harita çizmek mümkün değildir. Özellikle de Hz. Peygamber'in Mekke döneminde sayılı yolculuk ve coğrafi hareket söz konusudur. Bunların yerleri tahminen çizilebilir. Medine döneminde ise bazı seriyyeler ve hareketler o dönemde yerleşim yeri olan ancak sonradan isimleri unutulmuş yerlere yapıldı. Bunlarında bugün bilinmesi güçtür. Araştırmacı oraya yakın ismi geçen başka bir beldenin fotoğrafını koymak veya harita üzerinde göstermek durumunda kalmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse el-Mağlûs'un atlasının Türkçe çevirisi olan *Siyer Atlası*'nda orijinalinde olmamasına rağmen Huneyn Gazvesi'nin ait 4 adet fotoğraf konulmuştur. Bilindiği gibi bu gazvenin yeri geniş alan olarak bilinse bile tam yeri tartışmalıdır. Fotoğraflardan iki

---

¹³⁸ Harita Genel Müdürlüğü, "Haritanın Tanımı, Özellikleri, Sınıflandırmalar" (Erişim 10 Ekim 2024).

tanesi “Huneyn Savaşı’nın meydana geldiği yer”, “Huneyn Vadisi” şeklinde diğer iki fotoğrafta gazvenin konumuyla ilgili tarih kitaplarından iki notla paylaşılmıştır. Ancak fotoğraftaki yerlerin bu yer olup olmadığıyla ilgili bir delil sunulmamaktadır.¹³⁹ Yine aynı atlas kitabında yeri günümüzde tam olarak bilinmeyen ancak Biladî’nin “Nüheyl yakınlarında” olduğunu tarif ettiği Zûemer Gazvesi bölümünde, Necd yolunda Nüheyl tabelasının görüldüğü asfalt bir yol fotoğrafı paylaşılmıştır.¹⁴⁰

eş-Şeyh’in *el-Atlasu’l-Cuğrafi’l-’İlektronî li-Serâyâ’n-Nebî* ve *Muşavvarün Gazavati’n-Nebî ve Tarihi’l-Hicretah* isimli kitaplarında, bazılarında siyerle alakası bile belirtilmeyen çok fazla fotoğraf bulunmaktadır. Yine *el-Atlasu’l-Cuğrafi’l-’İlektronî li-Serâyâ’n-Nebî* kitabında Hz. Ebûbekir’in Necd bölgesinde Benî Fezare ve Benî Kilab kabilelerine olan gizli görevleri “Necd’de, er-Rebeze şehri doğusunda, şehre 420 km. uzaklıktaki Dariye ve Şam’uriye köyleri yakınlarında” kaynaksız bir notla seriyye yeri belirtilmiş, bir harita ve nereye ait olduğu belirtilmeyen bir şehrin merkezine giden asfalt bir yol paylaşılmıştır.¹⁴¹ Bu kitaplarda neresi olduğu belirtilmeyen dağ, vadi resimleri asfalt yollar, şehir tabelaları ve daha birçok görsel yer almaktadır. Bu konudaki önemli bir nokta da zikredilen yerler eklenen fotoğraflarla bilineceğinden bu konuda daha dikkatli olmakta fayda vardır.

Siyer haritaların çizilme tekniği olarak zaman içinde geliştiği gözlenmiştir. Hamidullah, Ensârî, Bilâdî gibi ilk dönem haritaların basit elle çizilmiş haritalar oldukları; Mûnis, el-Mağlûs, Ebû Halil’in haritalarının birçoğunda taban olarak Arap Yarımadası topografik haritasının kullanıldığı görülmüştür. eş-Şeyh, Merkezû Buhuşi ve Dirasat’il-Medinet’il-Mûnevvere ve Adnan Şensoy gibi son dönemlerde çizilen haritalarda ise Google Earth tabanlı hazırlanmışlardır. Abdullah b. Hüseyin el-Kadi’nin hicret yolu çalışmasında modern araştırma teknikleri GIS, CBS ve Google Earth gibi teknolojilerin kullanıldığı görülmüştür. Burada önemli olan çizilme tekniği ne olursa olsun haritaların tarih ve coğrafya kaynaklarına uygun çizilmesidir.

Siyer haritaları incelendiğinde aynı konuda çizilen haritaların birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı arşiv bir kısmı saha kaynaklıdır. Siyer yeri

¹³⁹ el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, 360-361.

¹⁴⁰ el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, 231.

¹⁴¹ eş-Şeyh, *Kitâbu’l-Atlasu’l-Cuğrafi’l-’İlektronî li-Serâyâ’n-Nebî*, 105-106.

için farklı rivayetlerin bulunması ve değişik güzergâh bilgileri, tarihçinin yanlış değerlendirmesi ve çok uzun bir dönem bu mekanlara yönelik coğrafi çalışma yapılmadan kitaplarda sadece isim veya rivayet olarak geçmeleri siyer haritalarının arşiv sorunlarından bazılarıdır. Siyer kaynaklarının bütüncül değerlendirilmesi, rivayet karşılaştırmaları ve siyer mekanlarına dair coğrafi bilgilerin kronolojik incelenmesiyle bu sorunlardan bir kısmının üstesinden gelinebilir. Ayrıca CBS, uydu fotoğrafları, veri tabanları, dijital kütüphaneler, bilginin yaygın ve ulaşılır olması da bu alanda çalışmaları kolaylaştıracak bazı avantajlardır.

SONUÇ

Tarihi coğrafya araştırmaları, coğrafyanın temel üç ilkesi olan neden-sonuç ilişkisi, fizikî ve beşerî tüm unsurlarıyla coğrafi bağlantı ilkesi ile dağılışı/yayılışı geçmiş bir zamanda tespit etmeyi hedefler. Araştırmalar sonucunda da geçmişteki coğrafyayı yazılı anlatım ile çizimle anlatım olarak iki şekilde betimler. Çizimsel anlatım belli kurallar çerçevesinde tarih haritaları üzerinden gösterilir. Hz. Peygamber dönemi de bunun dışında değildir. Siyer yakın bir çağa kadar anlatım tekniği olarak yazıyla tasvir edilmiş, Osmanlı da çizilen bazı minyatürler dışında çizimsel betimleme yapılmamıştır.

Siyer kaynaklarına göre haritalar çizmek istediğimizde kaynaklarımızın coğrafi detay ve yer isimleri açasından zengin oldukları; yer tespiti, konumlandırma ve mesafe bilgilendirmeleri konusunda bazı dezavantajlara sahip oldukları görölmektedir. Bakiye ve saha kaynaklarının az olması, aradan çok uzun zaman geçmesi, doğal afetler, siyer mekanlarının çok ziyaret edilmesi sonucunda oluşan tahrip ve yıpranma, kalıntı eşya ve bakiyelere fazla değer atfetmenin İslâm'ın ruhuna aykırı olması gibi sebepler sayılabilir. Yine iktidarların ihmal, değişiklik veya bazı politikaları sebebiyle siyer bakiyelerinin zarar görmesi bu sebepler arasındadır. Mesafe ölçümlerinin bir standardının bulunmaması sebebiyle kitaplarda farklı ölçü birimlerinin olması hatta aynı ölçü biriminin farklı mesafelere işaret etmesi siyer yerlerini tespitinde özellikle de haritalamada sorun olmaktadır. Ancak tüm zorluklarına rağmen siyere dair hem tarih kaynaklarına hem de saha gerçekliğine uygun bilimsel haritalar yapıldığı özellikle de son yıllarda dijital kaynakların da bu çalışmalara eklenmesiyle doküman çeşitliliği arttığı görölmüştür.

Bununla birlikte ilk harita çalışmalarından bugünlere Siyer coğrafya araştırmalarında ve özellikle haritalamada bir metodoloji eksikliği fark edilmektedir. Siyer coğrafya çalışmalarında böyle bir metodoloji henüz oluşmadığından harita hazırlayanların bu haritaların hangi yöntemlerle çizildiklerini net şekilde ortaya koymaları gerekmektedir. Zira inceleme ve ilmi olarak değerlendirilmesi için bir yöntem takibi şarttır. Bu eksiklik sebebiyle çalışmamızda genel tarihi coğrafya

araştırmalarında takip edilen ilkeler çerçevesinde siyer haritaları incelenmiştir. Bu durum siyer arşiv kaynaklarının kendine has özelliklerinin olması, maddi kaynak (bakiye/kalıntı) yetersizliği ve arazi/saha araştırmalarından yeterli verimin elde edilememesi gibi bazı uyumsuzlukları beraberinde getirmiştir.

Siyer haritaları akademik ve özel birçok çalışmada kullanılmasına rağmen çizimi, değerlendirilmesi veya tenkidıyla alakalı hemen hiç akademik çalışmanın bulunmaması dikkat çekicidir. Aslında genel olarak siyerle alakalı coğrafya çalışmalarının da çok az olduğu göz önüne alındığında, tarihi harita yapımı veya değerlendirilmesi gibi geniş okuma ve disiplinler arası çalışma gerektiren alanlarda çalışmaların az olması pek şaşırtıcı değildir.

Siyer coğrafya çalışmalarında saha araştırmalarındaki sorunların arşiv kısmındaki sorunlardan daha büyük olduğunu kabul etmek gerekir. Zira ilk dönem kitaplarda siyer yerlerinin coğrafî konumlarına yer verilse bile sonraki dönemlerde bu alanda çalışma yapılmamış, rivayetler aktarılarak geçilmiştir. Zaman içinde siyer coğrafyasında yaşanan doğal veya insan eliyle birçok değişikliğin olduğunu bu yerleri sildiği veya değiştirdiği bazı rivayetlerin şu an ki coğrafî gerçeğliğe uymadığı malumdur. Bu sorunlar da siyerin kaynaklarında geçen bazı bilgilerin kanıtlanması bir yana anlaşılmasını bile güçleştirmektedir. Muhammed Hamidullah'ın da dikkat çektiği gibi Bedir, Uhud ve Huneyn gibi gazvelerinin yerleri hakkında veya meydana geliş şekli üzerinde tartışmalar ve sahayla uyumlu olmayan durumlar söz konusudur. Coğrafî konumlandırma sorunları tam çözülmeyecek gibi görünse bile yine coğrafya kullanılarak bazı sorulara cevap bulunabilir. Coğrafyanın jeomorfoloji, klimatoloji, biyocoğrafya ve toprak coğrafyası gibi bazı alt dallarından faydalanılarak araştırma yapılabilir. Çeşitli dönemlere ait çizilmiş coğrafî, askeri ve topografik haritalar incelenebilir. Arkeolojik araştırmalar da bu anlamda bize destek sunabilir. Yine siyer coğrafyasının anlaşılması için yatay ve dikey tarihi coğrafya araştırmaları yapmak da etkili ve gereklidir.

Siyer haritalarında bazı teknik detay eksiklikleri bulunmakla birlikte genel olarak özellikle sonraki dönemlerde çizilen haritaların güzel çizildikleri ve meramı ifadede başarılı oldukları gözlenmiştir. Ancak tarihi harita oldukları için kaynaklara dayanarak çizildiklerinden titiz bir kaynakça bu haritalar için büyük önem arz etmektedir. Kaynakçanın kitap ismi ve yazarı vermekle birlikte sayfa numaraları hatta

hangi bilgilerin sentezlenerek söz konusu haritanın üretildiği net bir şekilde ortaya konulmalıdır. Bununla birlikte harita üzerinde ayet, hadis, sözlük maddesi ve söz konusu yerin faziletlerinden ziyade harita kullanım anahtarı yani lejant bulunmalıdır.

Çalışmamızda haritalar genel bir değerlendirilmeye tabi tutulmuş olsa da gerçek ilmi değerlerinin ortaya çıkması için siyer kaynaklarına vakıf coğrafya, genel tarih ve hatta kartografya alan uzmanları tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir.

Siyer gibi hemen her çağda farklı ve ihtiyaç görüldüğü şekilde tekrar tekrar yazılan, arşiv zenginliğine sahip her zaman dikkatlerin odağında olan bir dönemin tarihi coğrafya olarak çalışılması ve özellikle haritalandırılması için aşağıda birkaç öneri sunulacaktır.

- Haritalama başta olmak üzere siyer tarihi coğrafya çalışmalarının uzman coğrafyacı, arkeolog, kartograf, şehir planlama ve mimarlardan oluşan ilmi bir ekiple çalışılması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmalar yapılmadığı takdirde mevcut haritalar uzmanlara danışılarak revize etme yoluna gidilmelidir.

- Klasik kaynakların yeniden basımları ve tahkikli edisyonları yapılmalı; bu eserlere dair çeviri ve akademik çalışmalar teşvik edilmelidir. Gerekirse temel eserlerde zikredilen yerlerin haritaları çizilip kitabı tahkik edilen veya yeniden basılan tarihçinin ismiyle saha çalışması yapılmadan haritalandırılabilir. Vâkıdî'nin Bedir haritası. İbn Sa'd'a göre hicret haritası gibi.

- Tarih, hadis, fıkıh başta olmak üzere diğer İslâmi kaynaklarda geçen ölçü birimleri ve mesafe tabirlerinin metrik karşılıklarının bulunması için çalışma başlatılması, olan çalışmaların yenilenerek bu konuda dijital ve basılı çalışmaların oluşturulması gereklidir.

- Rivayet veya görüş farklılıklarında birini tercih etmek yerine veya rivayetleri birbirine eklemek yerine her görüş için farklı birkaç harita çizmek mümkündür.

- Harita ve görsel materyallerle siyer tarihi coğrafyasının fizikî ve beşerî unsurlarıyla geriye doğru inşa edilmesi siyere dair görsel bir hafıza oluşturulması zorunludur. Teknolojik gelişmeler, yapay zekâ uygulamalarının artık her dönemi görsel olarak canlandırdığı çağımızda kaynaklara uygun çalışmaların ortaya konulması önemlidir.

- Öncesi ve sonrasıyla siyere dönük arkeoloji çalışmaları yapılması önemlidir.

Yani ilmi tekniklerle bir saha araştırması yapmak, kalıntıların yeniden incelenmesi ve coğrafyanın tüm unsurlarının araştırmayı kapsayacak şekilde geniş bir çalışma yapılması gereklidir.

- Siyer haritaları ve özellikle dijital çalışmaların incelenmesi, coğrafya ve haritacılıkta asgari düzeyde de olsa bilgisi olan uzman tarihçiler tarafından ilmi değerlerinin ortaya konulması gerekmektedir. Özellikle de her gün yeni ve farklı bir şekli üretilen tam veya yarı dijital ürünler incelenmelidir. Dijital dünyanın bilgiyi hızla yayıp hemen herkesi bilgi üretmeye teşvik eden karakteri göz önüne alındığında siyere yönelik dijital çalışmaların da ilmi otoriteler tarafından hazırlanması ve olanların incelenmesi gerekmektedir. Sonuçta ilmi değerlerinin ve kaynaklarının da ortaya konulması sağlanmalıdır.

- Ülkemizde okullarda çocukların siyerle tanışma çağları olan ortaokul ve lise kitaplarında harita ve görsel materyal kullanımının artırılması, bu kitaplar için haritalar hazırlanması değilse çizilmiş haritaların incelenerek kullanılması gereklidir.

- Ülkemizde siyer fizikî coğrafyası ve Hz. Peygamber'in hayatına dair tarihi coğrafya müzeleri kurulmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. Okul gezisi eğitim veya turistik amaçlarla yapılacak müze gezilerinde Hz. Peygamber'in hayatının maket ve haritalarla hazırlanması siyerin anlaşılmasına çok katkı sağlar.

BİBLİYOGRAFYA

- Acar, Halil İbrahim. “Seferilikte Mesafe ve Zaman Kriteri ile İlgili Değerlendirmeler”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* XII/20 (2017), 37-52. <http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=102826875&YazarAdiAra=ibrahim>
- abdullah-alkadi.net. “Books”. 04 Mart 2025. Erişim 04 Mart 2025. <https://abdullah-alkadi.net/site/en/authors/books>
- Afzalü’r-Rahman. *Siret Ansiklopedisi*. çev. Komisyon. 6 Cilt. İstanbul: İnkılab Yayınları, 1. Basım, 1988.
- Ağarı, Murat. *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri*. İstanbul: Kitabevi, 1. Basım, 2002.
- Ahmad, Sayyid Maqbul. “Coğrafya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/50-62. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- “Harita”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/205-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ahmed Temur Paşa. *el-Âşârü’n-Nebeviyye*. Kahire: Kalimat Arabia, 1971.
- Akengin, Hamza. “Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 122-155. www.tudeh.org
- Akpınar, Ali. *Kur’an Coğrafyası*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2002.
- Almadinah. “Daru’l Medine Müzesi”. Erişim 26 Şubat 2025. <https://visitmadinahsa.com/>
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Apak, Adem. “Muhammed Hamidullah’ın Siyer İlmine Katkıları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (01 Ocak 2004), 53-72.
- Atar, Fahrettin. *Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=141236&wKitaplar=seferilik+ve+h%C3%BCK%C3%BCmleri>
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-. *Ensâbu’l-Eşrâf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996.
- *Futûhu’l-Buldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetu’l-Hilâl, 1988.
- “Bedir Muharebesi (624) | İslam Tarihi”. haz. Harp Tarihi. Yayın Tarihi 27 Şubat 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=d693ZABXR2U>
- Bilâdî, Âtik b. Ğays el-Harbî. *Mu‘cemü’l-Meâlimi’l-Cuğrâfiyye fi’Sireti’n-Nebeviyye*. Mekke: Dâru Mekke li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1. Basım, 1982.
- *Mu‘cemü Me‘âlimi’l-Hicâz*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyan, 2. Basım, 2010.
- *Alâ Tariķi’l-Hicre “Raḥâlât fi Kalbi’l-Hicaz”*. Mekke: Dâru Mekke li’n-

- Neşr ve't-Tevzî', 3. Basım, 1983.
- Bilgi, Serdar. "8000 Yıllık Geçmiş ile Harita ve Haritacılık". *Popüler Bilim Dergisi* 144 (Şubat 2006), 38-45.
- "Fotogrametri ve Uzaktan Algılamada Veri Elde Etme Yöntemlerinin Gelişimi ve Kısa Tarihçeleri". *Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi* 96 (01 Haziran 2007), 48-55.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/hkmojjd/issue/53181/705592>
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422.
- Bulut, Hüseyin - Gürkan, Hüdaverdi. "Uzaktan Algılama Ürünlerinde İnteraktif Harita Kullanımı ve Mobil Uygulamalardaki Etkinliği". *III. Meteorolojik Uzaktan Algılama Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*. 70-77. Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017.
- Çelikbağ, Tahir. "Osmanlı El Yazmaları'nda Dini Konular ve Siyer-i Nebi Minyatürleri Hakkında". *Journal of History School* 10/XXXII (29 Ağustos 2024), 537-558.
<https://doi.org/10.14225/Joh1158>
- Dârekuṭnî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Sunenu'd-Dârekuṭnî*. 5 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- Demir, Halis. "Rasûlullah'ın Yolculuklarının Tabloyla Zaman ve Mekân Boyutu = The Time and Place Dimention of Rasulullah's Journeys in the form of Charts". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 29/1 (2018), 79-94.
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=107431875&Der givalkod=0351>
- Dilekçi, Fatih vd. *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9. Sınıf Ders Kitabı*. ed. Âdem Apak. Ankara, 2024.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Ömer, el-Vâkıdî. *Hiz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları*. çev. Musa K. Yılmaz. 3 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016.
- Ensârî, Abdülkuddûs el-. *Tarîkı'l-Hicreti'n-Nebeviyye*. Cidde: Al-Ravdah, 1. Basım, 1978.
- Erkal, Mehmet. "Seferle İlgili Mesafe Ölçüleri". *Seferîlik ve Hükümleri*. 152-170. Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 24. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Erkoçoğlu, Fatih. "Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekanı Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/1 (2011), 319-350.
- Eskikurt, Adnan. "Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme". *Marmara Coğrafya Dergisi* 11 (20 Eylül 2013), 39-64.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/458/3672>
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. 'Abdullâh el-Ğassânî el-. *Aḥbâru Mekke ve mâ Câe*

- fiḥâ mine 'l-Âşâr*. thk. Ruşdî es-Şâlih Mulaḥḥas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1403/1983.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-. *Aḥbâru Mekke*. ed. Mehmet Azimli. çev. Yunus Vehbi Yavuz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- "Cennetü'l-Bakî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/387. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- "Cennetü'l-Muallâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1-4 (01 Ağustos 1986), 166-180. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/71601/1152058>
- "Tarih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/30-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Gökalp, Murat. "Coğrafyada Hadis İzi Sürmek (Ebû Ubeyd El-Bekrî'nin Mu'cemu Me'sta'cem Adlı Eserinde Hadis Kullanımı)". *Hikmet Yurdu* XIV/28 (2021), 248-261.
<http://ktp.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=..engandidno=186697andtarama=tuhfe%20i%20mahmud&midno=160048125&Dergivalkod=0264>
- Gökalp, Nihal Rezzan. *Epidemiyolojik Haritaların Tasarımı*. Fen Bilimleri Enstitüsü: İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011.
- Gül, Recep Emin. *Sahâbe Döneminde Coğrafya ve Kültürün Hadis Rivâyetine Etkisi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Gülbetekin, Murat. "Coğrafya Eğitimi İçin Bir Öğrenme Mekânı: Müzeler". *International Journal Of Eurasia Social Sciences* 12/45 (01 Ocak 2021), 827-848.
- Gümüşçü, Osman. "Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras". *Erdem Dergisi* 75 (Aralık 2018), 99-120. <https://doi.org/10.32704/erdem.496740>
- "Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras". *Erdem*. <https://doi.org/10.32704/erdem.496740>
- vd. *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.
- "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları". *Belleten* 76/275 (2012), 261-322.
- "Türkiye'de Tarihi Coğrafya Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 17/33 (03 Mayıs 2020), 105-156.
- "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler". *Türkler*. 6/598-610. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Güneş, Rümeyza. *Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir*

- İnceleme*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023.
- Halil, Şevkî Ebû. *Atlasu's-Siyeri'n-Nebeviyye*. Şam: Daru'l-Fıkr, 4. Basım, 2005.
- *el-Hicre: Hâdeşûn Ğâyra Mecrâye't-Târih*. Şam: Daru'l-Fıkr, 3. Basım, 1985.
- Hamîdullah, Muhammed. *The Battlefields of The Prophet Muhammed*. London: Islamic Review, 3. Basım, 1973.
- Hamîdullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. çev. Mehmet Yazgan. Beyan Yayınları, 2019.
- *Hiz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları "İslam Harp Tarihine Dair Bir Tetkik"*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Yağmur Yayınları, 3. Basım, 1981.
- Harita Genel Müdürlüğü. "Haritanın Tanımı, Özellikleri, Sınıflandırmalar". *Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü*. 10 Ekim 2024. Erişim 10 Ekim 2024
- Hiz. Peygamberin Hicreti (الجزء 1) الهجرة النبوية (الجزء 1) haz. Maba7ith. Yayın Tarihi 13 Nisan 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=q7E-ohDYFKk>
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Ĥimyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Muştafâ es-Sakka v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muţtalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1398/1978.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşki. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. çev. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İleri, Serkan. *Tematik Harita Tasarımı*. Fen Bilimleri Enstitüsü: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- islamic-awareness.org. "The Arabic & Islamic Inscriptions: Examples Of Arabic Epigraphy". 20 Kasım 2024. Erişim 20 Kasım 2024
- islamic-awareness.org. "The Islamic Coins From". 20 Kasım 2024. Erişim 20 Kasım 2024
- islamic-awareness.org. "The Qur'anic Manuscripts". 20 Kasım 2024. Erişim 20 Kasım 2024. <https://www.islamic-awareness.org/quran/text/mss/>
- Ķadî, Abdullah b. Hüseyin el-. *el-Hicreti'n-Nebeviyyeti'l-Musavvire "Makkah To Madinah A Photographic Journey of The Hijrah Route"*. Inspiral Design, 2013.
- *et-Tetebbu'l-Mekanî ve'z-Zemanî li-Me'alimi Târiki'l-Hicreti'n-Nebeviyye fi Rivayeti'l-Ulema'i li'l-Fetreh H. 151-1393 bi'istiḥdami 'Usalibi't-Tehlili'l-Kemmî ve'l-Beyanî*. Dammam, 2. Basım, 2011.
- *Ḥaraitû Târiki'l-Hicreti'n-Nebeviyye Dirasetün Tetbi'iyetün ve Tehlilyetün li'l-Muḥavelati'r-Rusûmiyyeti's-Sabiketi*. Dammam, 1. Basım, 2011.

- *İntace Evvelu Hâriyetin Raqamiyyetin Şamiletin li'l-Me'alimi'l-Mekaniyyeti li'tarîki'l-Hicreti'n-Nebeviyyeti bi'İstihdami GPS 'Enzîmeti ve Nezmi'l-Ma'lumati'l-Cuğrafiyye GIS*. Dammam, 2. Basım, 20012.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 16. Basım, 1997.
- Kallek, Cengiz. "Mil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/53-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kara, Hasan vd. "Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitaplarında Haritaların Kullanımı". *International Journal of Geography and Geography Education* 38 (10 Temmuz 2018), 20-39.
- Karaboğa, Mustafa Selim. "Mescid-i Haram'ın Yitikleri". *Yedikita Tarih ve Kültür Dergisi*. 01 Ağustos 2020. Erişim 18 Mart 2025. <https://yedikita.com.tr/mescid-i-haramin-yitikleri/>
- Kaştalânî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-. *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Maţba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1323.
- Kefeli, Emel. "Coğrafya Merkezli Okuma = Geographic Approach To The Text". *Journal of Turkish Studies* Volume 4 Issue 1-1/4 (2009), 423-433. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.552>
- Komisyon. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. 1 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım, 2005.
- Köse, Feyza Betül. "Annales Okulu Yaklaşımlarının Çağdaş Siyer Yazıcılığına Uygulanabilirliği Üzerine". *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* XV/1 (2023), 60-75. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=engandidno=186697andtarama=tuhfe%20i%20mahmud&midno=197503125&Dergivalkod=0178>
- Kur'an-ı Kerim - Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim 19 Kasım 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Kurtubî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-. *el-Câmi' li-Âĥkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyiş. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. "Tâif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/443-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mağlus, Sami b. Abdullah el-. *el-Atlasu't-Tarih li-Siyreti'r-Rasûl*. Riyad: Mektebetu'l-'Ubaykân, 3. Basım, 2004.
- *Siyer Atlası*. ed. Muhammed Emin Yıldırım. çev. Abdullah Karataş. 2011: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvattâ'*. thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004.
- Malik, İmam. *Muvatta Tercemesi*. ed. Abdullah Parlıyan. İstanbul: Konya Kitapçılık, 2008.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/242-

248. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Memiş, Ekrem. *Tarihi Coğrafyaya Giriş*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 1990.
- Merkezû Buḥuşî ve Dirasat'il-Medinet'il-Mûnevver. "El-Aḥbar", ts. Erişim 25 Şubat 2025
- "Min Nahnû". Erişim 25 Şubat 2025. <https://mrsc.org.sa/من-نحن/>
- Mesudi, Ebu'l-Hasen Ali b. El-Hüseyin b. Ali. *Mürücü'z-Zeheb Ve Meâdinü'l-Cevher*. thk. Kemal Hasen Mer'î. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Muḳâtil b. Suleymân, Ebû'l-Ḥasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belḥî. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Mûnis, Hüseyin. *Atlasü Târîhi'l-İslâm*. Kahire: Al-Zahraa, 1. Basım, 1987.
- Muşîkun. "el-Methâfu'l-İslâmî fi-Cami'i Ümmü'l-Kura", ts. Erişim 26 Şubat 2025
- Muslim, Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Şahîhu Muslim*. thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1374/1955.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref en-. *Şerḥu'n-Nevevî 'alâ Muslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392/1972.
- *Sahih-i Müslim Şerhi El-Minhac*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 12 Cilt. İstanbul: Polen Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Ohlheiser, Abby. "How a Karma-Seeking Redditor Uncovered One of the World's Rarest Atlases". *The Washington Post*. 14 Ocak 2016. Erişim 08 Nisan 2025. <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/01/14/how-a-karma-seeking-redditor-uncovered-one-of-the-worlds-rarest-atlases/>
- Öz, Tahsin. *Hirka-i Saadet Dairesi ve Emanat-i Mukaddese*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1953.
- Özgen, Nurettin. "Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları". *Ege Coğrafya Dergisi* 19/2 (01 Aralık 2010), 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ecd/issue/4872/66894>
- Sağlam, Ayşe vd. *Ortaokul İmam Hatip Okulu Peygamberimizin Hayatı 7. Sınıf*. ed. Âdem Apak. Ankara, 2024.
- Sahillioğlu, Halil. "Dinar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/352-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Salaf li'l-Buḥuşî ve'd-Dirasat. "Arḍun ve Nakḍûn li'Kitabî (Nesa'mu'l-Me'alim: es-Siyreti'n-Nebeviyyeti min Ḥilali'l-Meâsiri ve'l-'Emakin)". 27 Şubat 2025. Erişim 27 Şubat 2025. <https://salafcenter.org/8247/>
- Sarıcaoğlu, Fikret. "Harita (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/210-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Schmidt, Manuela. "Mission". *International Cartographic Association*. 28 Şubat 2021. Erişim 08 Ekim 2024. <https://icaci.org/mission/>

- Selvi, Hüseyin Zahit - Keskin, Gaye Bekiroğlu. “Matrakçı Nasuh’un Galata ve İstanbul Minyatürlerinin Harita Tekniği Açısından İncelenmesi”. *İSTEM* XV/29 (2017), 25-39.
<http://ktp.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=tr&midno=103910625&Dergivalkod=0364>
- Semhûdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Abdullâh es-. *Vefâu'l-Vefâ bi Aḥbâri Dâri'l-Muṣṭafâ*. thk. Ḥâlid 'Abdulḡanî Maḥfûz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.
- SirahMaps. “Makkah at the Time of Prophet Muḡammad (ﷺ) Interactive Map”. 19 Şubat 2025. Erişim 19 Şubat 2025
- Süyûfî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḡammed el-Ḥuḡdayrî es-. *ed-Durru'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Şahin, Bahaddin - Bozyiğit, Recep. “Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitaplarında Tematik Harita Kullanımının İncelenmesi”. *International Journal of Geography and Geography Education* 48 (08 Şubat 2023), 1-20.
- Şensoy, Adnan. “Adnan Şensoy Haritası | Map of Adnan Sensoy”. Harita. *Google Maps*. 10 Şubat 2025. Erişim 19 Şubat 2025
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: İSAR, 1998.
- Şeyh, Nizâr Muhammed Kâsım eş-. *el-Aṭlasu'l-Cuğrafi'l-İlektronî li-Serâyâ'n-Nebî*. İstanbul, 2015.
- *Muṣavvariün Ġazavati'n-Nebî Şallallahu 'Aleyhi ve Sellem ve Tariḡi'l-Hicretah*. Suudi Arabistan, 2014.
- *Nesa'mu'l-Me'alim: es-Siyreti'n-Nebeviyyeti min Ḥilali'l-Meâsiri ve'l-Emakin*. Mektebetu Daru'z-Zaman Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Basım, 2023.
- Şulul, Kasım. *Siyer Usulü*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Şurrab, Muhammed Muhammed Hasan. *El-Meaâlimü'l-Eseriyye Fi's-Sünne ve's-Sîyre*. Beyrut: Dâru'ş-Şamiyye, 1. Basım, 1991.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eş-. *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Aḡmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Tekeli, İlhan. “Bir Toplumsal Yorum Olarak Haritalar” *Mekansal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Yayınları, 3. Basım, 1981.
- Top, Sevil - Yiğit, İlker. *Tarihi Coğrafya'da Araştırma Yöntem ve Süreci*. ed. Prof. Osman Gümüşçü. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. “İslam Dünyasında Coğrafya”. *Tübitak Bilim ve Teknik* 45/535 (2012), 88-92.
- Toprak, Ayşe Gül. “Dijital İletişim Çağında Mekânsal Bilginin Üretimi: Dijital Haritalar, Topluluklar ve Katılımcı Kültür”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 62 (01 Temmuz 2023), 168-187.
<https://doi.org/10.47998/ikad.1218329>

- Türcan, Saliha. “Rivayet Tefsirlerinde Sahîh-i Buhârî’nin Kaynaklık Değeri”. *Turkish Academic Research Review* 6/5 (31 Aralık 2021), 1624-1647.
- Türk Soydaş, Dilek vd. *Ortaokul İmam Hatip Okulu Peygamberimizin Hayatı 8. Sınıf*. ed. Abdullah Bektaş. Ankara, 2024.
- Uğur, Yunus. “Tarih ve Coğrafya: Zaman ve Mekanın Etkileşimi”. *Tarih ve Diğer Bilimler: Geçmişin Peşinde Disiplinlerarası Bir Kılavuz*. ed. Mehmet Yaşar Ertaş. 223-242. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.
- “Tarihçilik Sahasında Teknolojik İmkanlardan Yararlanma”. *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*. ed. Mehmet Yaşar Ertaş. 466. İstanbul: İdeal Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Unofficial Teaser Challenge #Makkah at the Time of Prophet Muhammad PBUH Name 7. see Description. haz. Binİmad AlAteeqi. *Youtube*. Yayın Tarihi 06 Ekim 2023.
- Utku, Nihal. “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (07 Mart 2014), 263-290.
- Uzun, Alper - Gül, Mustafa Fırat. “Tarihi Coğrafya Perspektifinden “Balıkesir Vilayeti Coğrafyası””. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/42 (31 Aralık 2019), 1-20.
- Üçışık, Süheyla - Demirci, Ali. “21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları”. *Marmara Coğrafya Dergisi* 5 (09 Ekim 2013), 117-133. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/452/569612>
- Ünal, Figen. “Eğitim İletişiminde Görsel İletim Tasarımı”. *Kurgu* 18 (2001), 225-336. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/1459?show=full>
- Vahyin İzinde | Hz. Muhammed’in Hayatı. haz. TRT Belgesel. Yayın Tarihi 28 Haziran 2016.
- Vâkıdî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlmî, 1409/1989.
- Vizarati’t-Terbiyeti ve’t-Te’limi bi’l-Memleketi’s-Suudiye. *Es-Siyreti’n-Nebeviyye ve Tarihi’l-Hulefai’r-Raşidin Li’s-Saffi’l-’Evveli’l-Mutevassit*. Riyad: Vizarati’t-Terbiyeti ve’t-Te’limi, 2007.
- Wells, Edward. “An Historical Geography of the New Testament”. *Better World Books*, ts. Erişim 23 Aralık 2024
- Yâkût el-Ĥamevî, Ebû ‘Abdullâh Yâkût b. ‘Abdullâh er-Rûmî. *Mu‘cemu’l-Buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1995.
- Yazıcı, Şehba. “Kitap Tanıtımı: Siyer Atlası”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 12 (01 Ocak 2022), 171-176.
- Yedikıta Tarih ve Kültür Dergisi. “Mescid-i Haram Sanal Turu”. 19 Şubat 2025. Erişim 19 Şubat 2025
- Yetkin, Mevlüde Köroğlu vd. *Ortaokul İmam Hatip Okulu Peygamberimizin Hayatı 5. Sınıf*. ed. Muhammet Esat Şengül. Ankara, 2024.
- Yetkin, Mevlüt - Bilginer, Ömer. “Haritacılık Tarihinde Bir Yolculuk”. *Türkiye Coğrafi*

Bilgi Sistemleri Dergisi 3/1 (28 Mayıs 2021), 1-9.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tucbis/issue/62424/833565>

Yıldız, Mehmet. “Ortaokul Peygamberimizin Hayatı Ders Kitaplarının Kök Değerler Açısından İncelenmesi = Examination of Secondary School Life Our Prophet Textbooks in Terms of Root Values”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* X/1 (2024), 343-383.
<http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=.ar&midno=217441875&Dergivalkod=0787>

Zebale, İbn. *Ahbaru'l-Medine*. çev. Fatih Mehmet Yılmaz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.